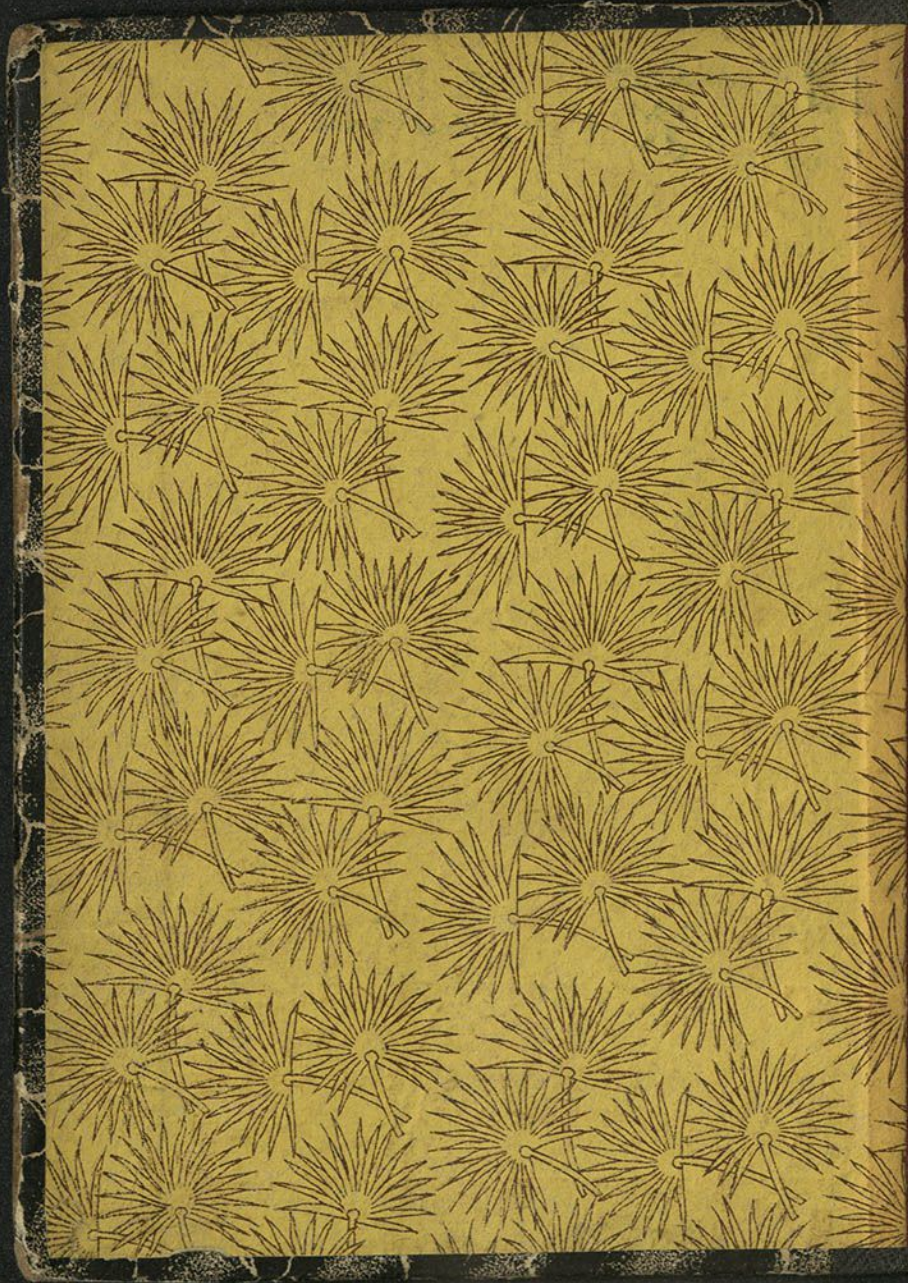
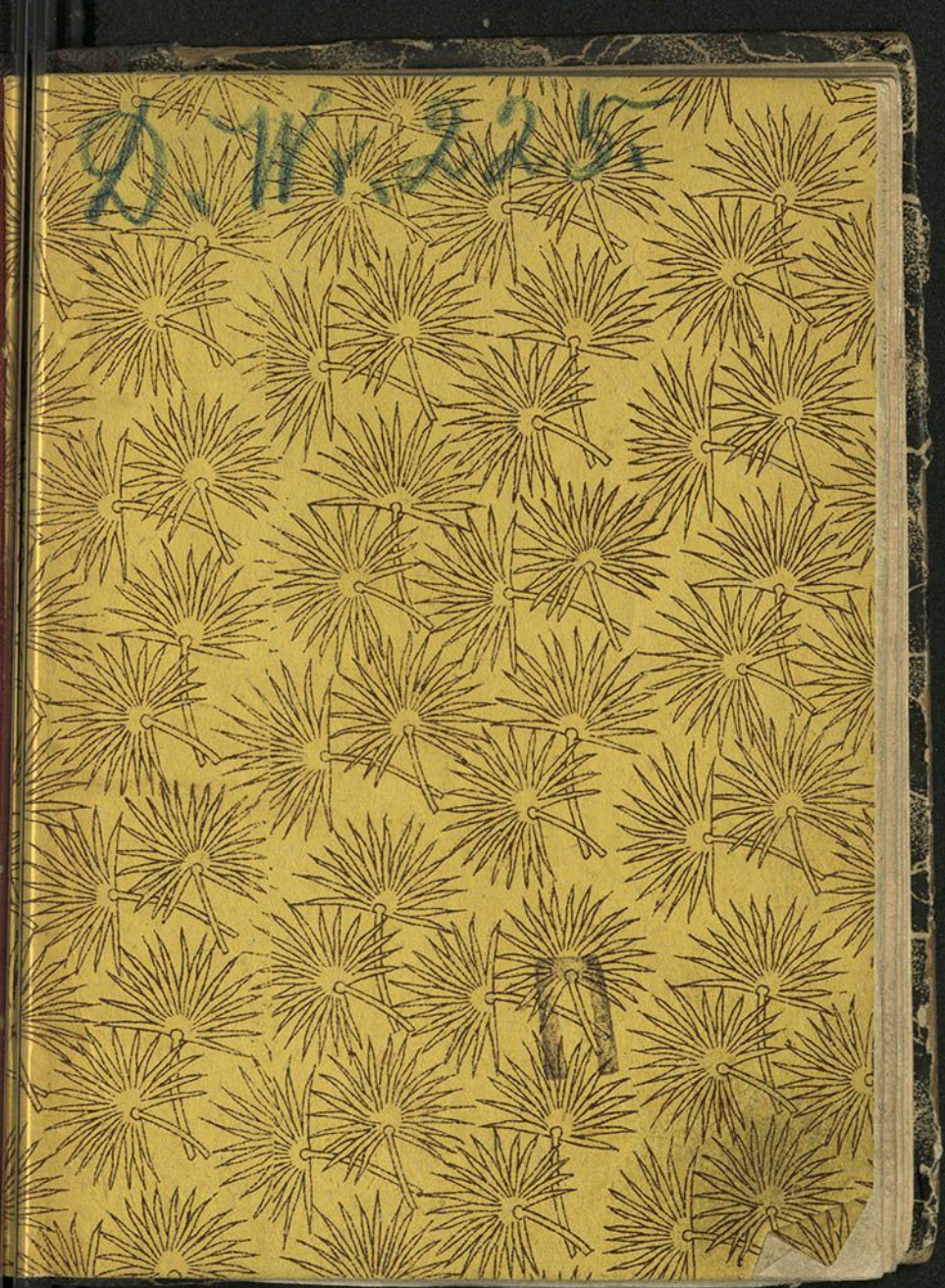
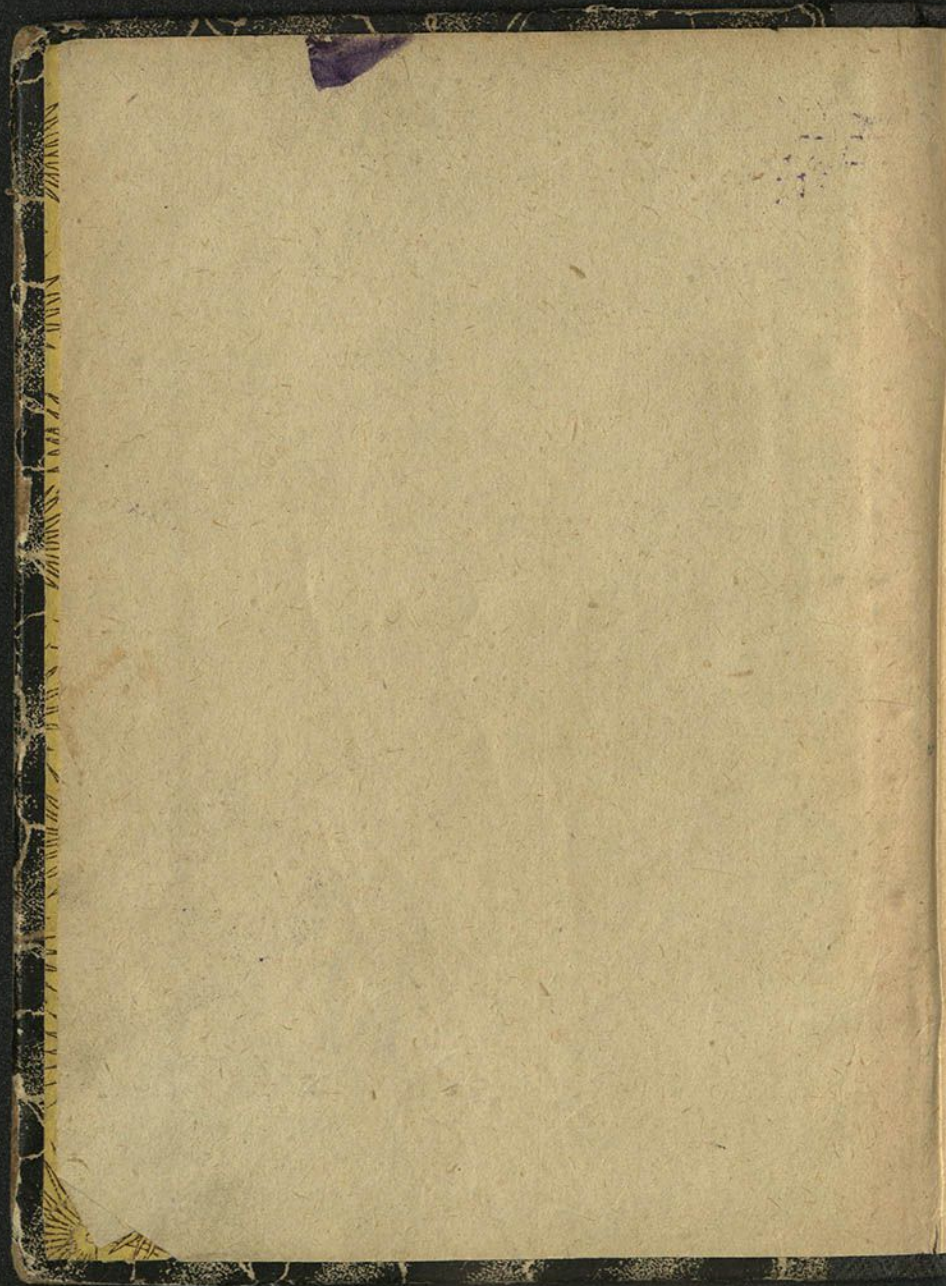

Ба 4903

~~Б 8 / 9773~~

~~8
B 9773~~

5
1-88

Ба 4903

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ

299

Q. W. 225.

АПОШНІ ЗЬВЕРЫЯДАВЕЦІ

Вокладка мастака
Г. Паўлоўскага

Бел. выд. 1994 г. № 5 9773

Инв. 1953 г. № 4903.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЭНСК — 1930

Заказ № 317. 15.000 экз. (4^{3/4} арк.). Галоўлітбел № 281.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

25.11.2009

Сэрца ў Валі—маленькае сэрца. Таму ў ім ня знойдзем ні вялікіх таямніц, ні крыўд баючых, ні жыцьцёвага суму. Усё гэта ўласьціва людзям, якія працярэбілі сьцежкі доўгія па зямлі, заслалі іх дзесяткамі год.

Ну, хоць-бы татка Валі—стары гутняк Антось. У яго і вочы ня сьвецяць—няма бляску ў іх. Дзіва, дзе-ж яму быць—ня год і ня два выдзьмухоўвае Антось бліскучыя, як жар, і залатыя, як сонца, бутэлькі. Залатыя таму, што гарачыя, гарачыя, як тое пекла-аграмадністая печы, дзе варыцца шкло.

Дзе-ж бляску тут быць у вачох, калі шосты дзесятак сеў на стары каршэнь, сагнуў хрыбет дугою нягнуткай?

А Валі што...

Вы бачылі лён на палёх, калі ён цвіце... Ветрык ціхі павее, усходзяцца сінія хвалі, сыплюцца пялёсткі сінія на пахучыя межы. Такія-ж Валіны вочы. Сінія-сінія. А калі засьмяецца Валя ці гляне гэтак трошачкі злосна—тады, здаецца, сыплюцца з воч яе пялёсткі сінія ці сінія іскры. Такія ўжо вочы...

А ільняныя валасы Валіны, асабліва, калі сонца заблытае ў іх свой прамень? Яны зьяюць тады агня-

цвѣтнымі карунамі, будзяць радасьць у старога таткі, гоняць з твару сум жыцьцёвы ўсьмешкаю цёплай, айцоўскай. І калі пасля полудню пацалуе Валя зьнянацку татку ў шчаку і пабяжыць, заскача па старым пакойчыку, Антось усьміхнецца, галавой дзелавіта пакруціць ды і скажа:

— Ах, ты, мая каза-дзераза, непаседа-ж ты, мая дарагая... Непаседлівая, неўгамонлівая...

І, памаўчаўшы крыху, дабавіць:

— Ёрзка я ты ў мяне, браце, дзяўчына... Не нажыць-бы бяды часам... Молада—зелена...

Так, молада—зелена...

Молада, як пахучыя вятры вясновыя, поўныя гуду жыцьцёвага, перазвону палёў і лясоў—перазвону птушынага, срэбнага. Зелена, як тыя лісточкі прыбярхі-бярозкі, як тыя лугі-мурагі са сваімі мядовымі кветкамі... Вунь яны палі-лугі, параскінуліся за ракой абрусам, неабдымным, а на ім узоры: цвітуць-расьцвітаюць раннія лугавыя краскі—жоўтацвѣт, курасьлеп... Аж у ваччу ад яго пярэсьціцца.

— Як у Яшкі вяснянкі—гараць, не згасаюць... А дурань Яшка...

Гэтак думае Валя, седзячы ў канторы заводу, паклаўшы пальцы на абшарпанья клавшы Ундэрвуду. Яна машыністка. У канторы служыць, у канторы гуты. Кантора вокнамі глядзіць на раку, на шырокі луг. А там вясна, там сонца сее жменьамі свае шчырыя ласкі, абуджае зямлю да жыцьця, да цвяцення. І жыве зямля. Паглядзі на далёкае поле і заўважыш ты—трапяткое дыханьне зямлі струменіць наветра, нібы

разьлілі гарачае шкло і павісла яно над зямлёй, празрыстае, трапяткое, жывучае.

І ў кантору лезе сонца назолай, забіраецца ў Валіны косы, пускае зайчыкі ад Ундэрвуду на шэрыя сцены, на столь, на плякаты, партрэты. Добрае сонца, ды далёка. Яно—за вакном, за ракой, на прасторах неасяжных, блакітных.

А тут Ундэрвуд. Зафарбованы пальцы. І клавішы сьпіс выбіваюць. Бач, палучка хутка, трэба ведамасьць для канторы, па ёй атрымаюць грошы і татка, і рабочыя ўсе, і... Яшка...

— Дурань Яшка...

Няхай сабе і так, няхай сабе Яшка і дурань, але ўсё-ж ткі ён Яшка, і імя яго так старанна выбіта на машынцы і нават падкрэсьлена крыху...

— Трэба ножычкам падчысьціць пасьля... А то яшчэ падумае што... у голаў сабе чаго забярэ... Дурань...

Вядома, дурань... Колькі дзён ужо, а на вочы—ні разу... Хоць-бы слова ці што—ані званьня... Падумаеш, хіба толькі ён адзін—хлапцамі плот гарадзі. Па заводзе не адаб'ешся ад іх, не адчэпішся... Праўда, у Яшкі вочы... Ат, што там вочы, ну, шэрыя вочы, звычайныя... Голас... і голас звычайны. А рукі—барані божа з рукамі—на граблі падобны... Ат, дурань, чысты дурань... А гаворыць, ах як ён добра гаворыць, і словы такія—так прыемна іх слухаць... Тады цёпла неяк робіцца на душы і хочацца паглядзець яму ў вочы, у цёплыя, у шэрыя вочы... А ён паглядзіць так,

крышачку вока прыжмурыць, і затрапечацца сэрца, маленькае Валіна сэрца...

— Ну, дурань, ясны дурань...

— А як у вас ведамасьць?

Гінуць зайчыкі на сьцяне, за вясновыя хмаркі хаваецца сонца, на сьпіне халадок прабягае.

— Ведамасьць? От, зараз...

— Ну, ну, запрацаваліся? Аб чым гэта вы думалі, Валя? Я-ж бачыў, заглядзеўся на вас тут.

— Толькі й справы вам, таварыш дырэктар, на мяне глядзець... Гэта я вось аб чым... Па якому разраду паставіць рабочага новага?

— А там-жа сьпісы ёсьць.

— А-а... сьпісы... то добра... Я хуценька скончу.

— Ну, ну, канчайце, да можна і дахаты скора, субота сёньня... скончым раней.

Машынка акуратна выстуквае літары, разам з машынкай стукае сэрца. Стукае ўпарта, настойліва, нібы выскачыць хоча з цеснае клеткі. А чаму, з якое прычыны?

— Глядзіць, не глядзіць?—думае Валя.—Глядзіць, мусіць, бо неяк сядзець нязручна, пад табой нібы ходзяць спружыны, а за плячмі халадок павявае, той халадок, калі глядзіць табе хто-небудзь у сьпіну, сочыць за табой ззаду.

І пераблытваючы сьпіс, Валя асьцярожна і хуценька азіраецца, і адразу ўся—макаў цвет, цвет чырвоны.

— Ізноў... Ну, чаго яму трэба...—думае Валя пад стук машынкi.—Каторы раз... Вось уныпіць вочы і

хоць-бы што. Нібы яму і працы няма ці што, як толькі ўглядацца ў мае косы.

Валя асьцярожна папраўляе рукаў свае чырвонае блюзкі. Не пасьпела раіцца зашыць маленькае дзірачкі, і заўважа яшчэ... А якая яму, паміж іншым, справа да майго рукава... Вось дурная... Але мусіць валасы раскідаліся—ото гора з гэтымі шпількамі!.. А ён, пэўна, усё ўглядаецца... Ой, скончыць-бы ўсё хутчэй, да дамоў...

Гудзіць гудок над палямі і лясамі, рвецца нясупынны ў вакно, заліваецца мядзяным голасам, нібы гудам сваім зацяміць хоча сонечны бляск. Але зачым? Гудок і сонца—добрая справа, асабліва пад вечар. За гудком—дамоў, за гудком—полудзень, за гудком—яшчэ паўдня сонечнага. На тое субота.

✽

...Усё тое добра, што мае добры канец. А чым ён кепскі? Замялося старое ў завірухах, у завях жыццёвых, замялося—канцы схованы... Ня знойдзеш іх, не патрапіш на сьляды старыя. Мо' сам і патрапіш—другім у недагадзь... Канец пекны—дырэктарам заводу стаў, чаго болей трэба... Ну, чаго-ж трэба болей... Да пры нашым жыцці, да пры нашым быцці!..

Канец добры...

А мо' і не канец? Мо' гэта пачатак слаўны? Чым чорт не жартуе... Ці адзін завод на акрузе? Дый ці завод гэта шчэ—ат, погань шкляная.

— На бязрыбі і рак рыба,—казаў калісьці паважаны «папаша».

Так, на бязрыб'і... На бязрыб'і нашым, на нашай
бязладзіцы, на нашым веку сумным, часе кручаным ..
Так, на бязрыб'і... Не адзін-жа завод на акрузе...
Вунь трэст ёсьць... Было-б жаданьне, ды здоль-
насьць... А здольнасьць, ого, яе хопіць, як хапала
дагэтуль. Толькі-б сьмеласьці болей, паболей, адвагі—
усё будзе тваё, чаго ні захочаш...

— Сьмеласьць гарады бярэ,—так казаў калісьці
паважаны «папаша».

— Так, гарады... Гарады і сьмеласьць... Не, «па-
паша», ня ў сьмеласьці справа, здаецца... У гарады,
дружа, не суйся покуль—прышчэмяць нос...

Прышчэмяць...

З галавой адарвуць...

Адарвуць...

Не памінуюць...

Па галоўцы цябе не паглядзяць...

Ат, што гэта я? Расквіс, абмяк, нібы нелюдзь якая...
Жыві, покуль жывецца... Вышэй-жа галаву, жыцьцё
на прыцэл, дарагі мой, а там... там... далей хоць трава
не расьці...

І, устаўшы з канапкі, дырэктар заводу Анатоля
Іванавіч нэрвова захадзіў па свайму пакойчыку. Вя-
чэрні змрок вясенні ўліваўся праз вокны, абыймаў
вільготнымі пахучымі хвалямі сьцены, падлогу, за-
паўняў увесь пакойчык нечым незьясьнімым, дзівосна-
трывожным, як глыбокая сіль неба, як гэта суцільная
бярозка, ля каторай гудуць струною кволай хрушчы-
шмялі вясенняга вечара.

Змрок вясеньні, зялёны крышталны змрок так бадзёрыць душу чалавека, бадзёрыць, уздымае сэрца, лашчыць і казычаць яго нявіднымі хвалямі, будзіць мары, узнімае іх, з-пад рызьзя і бруду штодзенных клапац і сумятніны.

На душы адлягае тады, яна мякчэе, робіцца чулай...

А за вакном, за ракой мітусіліся зоры і заглядаліся ў рэчку, купаліся ў ёй і расплываліся срэбнымі дрыжачымі плямамі. І адна, ад усіх яскравей—гарыць, не згасае, пераліваецца адценьнямі рознымі ў далёкай цемрадзі неба.

— Твая зорка,—успомніў Анатоль словы маткі...—
Твой лёс...

— Твая!—усьміхнуўся.

Вунь крумкаюць жабы ў балоце і ў рэчцы, іхнае крумканьне мякка пружыніць паветра. Приемна чуць яго, прыслухоўвацца да жаб'іх песень каханьня, сакавітых, напорыстых песень...

Пяюць бо на іх сьвецяць вясеньнія зоры і іх мілююць вясеньнія чары-зачары...

— Дзе-ж зоры мае, мае мінулыя, дарагія зоры...
Чаму-ж ім ня быць жаб'імі... Так, жаб'імі... Аплялі жабы сьвет, распасьцірлі заскарузлыя лапы на зялёнай зямлі... І зямля—на балота, і жыцьцё... Замацаўся клубок—шукай канца краю... У-у... гады...

Анатоль Іванавіч садзіцца ля вакна на скрыпучы здлік, схіляе на падаконьнік абясьціленую думкамі галаву і глядзіць нярухома туды, за вакно, на раку. Ен глядзіць і нічога ня відна—думы гоняць адна адну.

падганяюць, зьліваюцца, мігуюцца шэрай істужкай
бяз сьвету, бяз пробліску.

Дзе канец, дзе пачатак?

Не знайсці яго, не дадумацца...

А сэрца шчыміць гэтым прыкрым, даўно зьведаным
болем. У ім цьвіце безнадзейнасьць, цёмная, жудасная
і глыбокая. Цёмная гэта бяскрайняя цемрадзь начнога
неба, як гэты змрок упарты, напружаны, што спавіў
цішынёй магільнай нямыя абшары...

Не... Там ня так... Вунь на рэчцы каўзнуўся срэбны
месяц, трапечацца сьлед яго на зыбулых струменях,
блшчыць, прыцягвае да сябе чаруючым сьветам.

— Так, сьвет, хоць зыбучы...

Усё-ж такі сьвет...

Чуюцца ўсплёскі, месячны сьвет праразаюць чор-
ныя цені, звонкія галасы парушаюць вячэрні змрок і
гулка аддаюцца над высокім берагам, над полем, над
лесам...

Словы песьні ўлятаюць у вакно, песьні гулкай, вя-
сэлай, задзірыстай... нават песьні ў адказ прагудзела
струна старой гітары, што вісіць на сьцяне над канап-
кай. Прагудзела цянюсенькім, ледзь-ледзь чутным гу-
дам пчаліным... Сама прагудзела. І змоўкла...

— У-у... сволачы, езьдзяць, катаюцца... Комсамо-
лія... Лодыры, толькі і ведаюць—шашні вадзіць...
Усіх-бы вас на адну... Зачынеце-ка вакно, спакайней
так.

Анатоль Іванавіч старанна зачыняе вокны, спускае
фіранкі і, намацаўшы лямпу на сталe, паліць сьвет.

З сьветаў лепей. Тады душа хаваецца ў цябе, забіраецца ў глухія куткі. Гінуць чорныя думы, адлягае на сэрцы.

І Анатоль Іванавіч спакойна спраўляе вячэру, за якой некалі думаць, некалі разважаць аб канцох і пачатках, аб усіх гэтых забытых вузлах, што павуціньнем шэрым і брудным аплялі зямлю, апаганілі яе прыгожы калісьці твар, сьцёрлі яркія фарбы, зглумілі пах зямлі—чаруючы, тонкі.

Пасьля сытай вячэры прыемна паляжаць на канапцы і ўсяго сябе аддаць ва ўладу бязьдзейнасьці, тае мілае бязьдзейнасьці, якую і раней так любіў і паважаў Анатоль Іванавіч. Праўда, цяпер ня тая бязьдзейнасьць—яна адпачын ад працы.

Ляжыш, крыху ногі ныюць у салодкай утоме дзеннай, роўнымі, пяшчотнымі хвалямі пераліваецца, струменіць кроў у целе, ды лянавата варушацца няясныя туманныя думкі. І ня думкі—гэта абрыўкі думак, абрыўкі слоў, назіраньняў, уражаньняў... За дзень ўсяго бывае, і колькі рабочых адных перабудзе ў тваім габінэце, людзей розных, наведнікаў. У кожнага сваё аблічча, сваё жыцьцё, свае жаданні. І ў кожнага свае словы, асаблівыя звычаі трымацца з людзьмі моднымі, гаварыць з начальствам...

— ...Таварыш дырэктар, мне-б надбавачку—дзяцей повен кут, што рот, то прожар—рублём не заткнеш...

— Пладзі жабракоў, на гэта вы спрытны...

— ...Прачытайце даклад на сходзе, добры даклад да спадабы рабочым...

...Майстры вы на язык, усю Расію мітынгамі ўгробілі, апаганілі словам распусным...

— ...Чаго гэта варта, таварыш дырэктар, гэта чорт ведае што, я на ячэйцы пастаўлю, так быць немагчыма...

...У-у... погань кожная з указаньнем лезе, з радаю...

— ...Анатоліу Іванавічу мая пашана! Як і што, нешта вас ня відна даўно...

...Хоць адзін чалавек прыемны... з ім і пагаварыць можна.

Мітусяцца абрыўкі думак, абрыўкі чутага за дзень, бачанага. І разам засланне ўсё капна ільняных валос і ўвесь пакойчык хаваецца ў сініх крышталёвых вачох, якія глядзяць адусюль, усміхаюцца, пабліскваюць сонечнымі зайкамі цёплымі, падмігваюць свежымі нязьмятымі дзявочымі расьніцамі.

Анатоль Іванавіч аж прыўстае на канапцы.

— А нішто дзяўчына... Яблычка на адбор—без чарвінкі, бяз цьвілі... свежае яблычка, румянае—вясной пахне і сонцам...

— Вясной...

Прыгожае слова—вясной... Многа з ім успамінаў нахлынае, нараджаюцца мары, як вясеньнія туманы пад сонцам.

Вясна і сонца... І дзявочыя вочы, як неба...

І светлыя мары... Не аб будучым—аб мінулым...

Анатоль Іванавіч дастае, адамкнуўшы шуфлядку стала, цэлую вязку лістоў. Яны странна зложаны і звязаны. Сярод іх старыя здымкі, цэлая колекцыя пасмачак валасоў, перавязаных шоўкавымі істужкамі.

Розныя пасмачкі. І святлыя—ільнянога колеру, і колеру астыўнага попелу, і цёмна-русыя. Чорных няма—іх ня любіць Анатоль Іванавіч, яны грубыя і падобны на сажу—няма ў іх красы. Іншыя брыдкія.

Ад выцьвілых лістоў, пабляклых здымкаў і пасмачак льецца ледзь чутны пах, пах чагосьці сумнага даўно забытага, даўно зьведанага. Так пахне лісьце ў адцьвіўшым садзе, калі ляжыць яно мёртвае, зжаўцелае на сырой зямлі і шархаціць пад дробнымі каменнямі вяsenьяга дожджыку. Для каго гэты шолэх прыемны, ён мякка кладзецца на сэрца, супакойвае нэрвы, і на душы тады замірэньне.

Анатоль Іванавіч глядзіць на выцьвілыя здымкі, на замірлыя, застыгшыя ў нярухомай красе вочы фотграфій, на пасмачкі, дакранаецца да іх... Здаецца, яны ажываюць пад пальцамі, здаецца, ідзе ад іх цёплая пяшчотная ласка, ажываюць нярухомыя вочы—блішчаць дакорам жывым, ці прывабнай ветлівай усмешкай...

І ледзь прыкметны рух на вуснах Анатоля Іванавіча:

— Мае перамогі...

— Колекцыя шчасьця...

І аднекуль здалёк узнялася і прамільгнула, як цудоўная птаха, як казачнае імгненьне—думка:

— Сінякрылага шчасьця...

— А мо' і сінякрылага...

Кожная пасмачка—свая гісторыя. А ўсё схована ў далёкім мінулым. Толькі і памятаецца яскрава першая... Першая перамога...

...Была ноч звычайная. Летняя. Стары парк схіліўся дадолу пахучымі галінамі ліп. Паміж імі прытаіўся змрок, хрусцеў пясок пад нагамі... На ўзгорку, у прытульным доме парадна сьвязаціліся вокны. А на дарожках вільготная цішыня і роснае вецьце акацыў, якое пакінула на гарачым твары некалькі буйных халодных кропель. І роснае вецьце скрадвала гарачыя шэпты і пацалункі. А далей... Якія недарэчныя гэтыя сьлёзы... Хутчэй-бы пашла... Што стала потым з гэтаю маладзенькаю гувэрнанткай?—каму цікава...

Гэта першая... А потым шмат іх... багатая колекцыя ў Анатоля Іванавіча, перамогі і пасмачкі... Аб некаторых успамінаць ня варта, некаторых-жа нават і страшна... І раптам думка:

— Анатоль Іванавіч, Анатоль Іванавіч! У кішэні білет партыйны... Партыйны білет, а ты вытвараеш што...

І разам:

— У-у, і рады, ня нашага бога... Калі-ж на вас звод пойдзе, паморак...

І разлаваны і змораны Анатоль Іванавіч кладзецца спаць. Забытаная думка ў клубок сплятаюцца, усё зьліваецца разам. Не разьбярэш, што адкуль, да чаго. Ячэйка, рабочыя, «таварыш дырэктар», пасмачкі, музыка і гарачыя бутэлькі—усё праходзіць пярэстымі плямамі, скача і мігусіцца ў соннай галаве. Далей валасы ільняныя пад сонцам, сінія вочы, і раптам сарваўшыся аднекуль, вялікі, бліскучы наплечнік прыглушыў усё, упаў мякка, як лапаць, і стала ціха.

Сон быў збаўцам ад дня.

※

— Ах, за гэтыя, за кірпічыкі...

— А годзе табе ўжо галаву дурыць—кірпічыкі ды кірпічыкі... Папала на язык—варзе паўдня, хоць-бы табе што іншае...

— За кірпічыкі...

— Ну, кінь, кінь, даліся табе гэтыя кірпічыкі ў знакі...

— Ах, ты, татачка,

Татка міленькі,

Ну, чаго-ж ты сярдуеш, злуеш?

І ў бліскучую лысіну Антося шлёпаецца гучны пацалунак.

— Ну, нечага, нечага там, бач, заняtkі знайшла... Знайшла працу... Вунь нядзеля заўтра, а ў хаце зусім няпрыбрана... Дый памыць трэба трохі... А табе ўсё скокі да кірпічыкі...

— Татачка, ну чаго гэта вы?—і засмучаная і адразу прыціхшая Валя садзіцца на зэдлік, разглядае палавіцу перад сабой. А палавіца ў ваччу двоіцца.

— Ну, вось... Вось табе і раз. Ёй слова, а яна і вочы на ўзвод мокры. А яшчэ ў комсамол часам ходзіш... Вось скажу хлопцам—засьмяюць адразу... Ты ёй слова—а яна сьлязіну ў вочы... а, мамкі мае, і дзе вас гадавалі такіх? З мяне дзівіся—я-ж твой бацька, а ці бачыла ты калі сьлязу ў мяне? А я-ж стары корч—абшарпанае дрэва, колькі нягод перанёс і хоць-бы што! Жыцьцё, галубка, рашпіль вялікі, так цябе абшарпае, на сьлязіну месца не пакіне. Раскіль-

Мнв. 1953 г. 5 ж 4903

неш—рашпіль цябе не памідуе, да касьці абкарнае...
Сухім трэба быць, вось што... Сэрца ў бокі ды ў
скокі, а ты яго абцугамі—ня рыпайся, маўляў, вышэй
галавы ня сунься, бо сядзеш макама...

— Дык чаго вы... к чаму гэта ўсё?

— К чаму? Гм... Спаць я хочу, замарыўся за дзень.
чуць дыхаю, а ты... кы-ы-рпычыкі...

— І ўсё?

— А ты думала? Вядома, усё. От, авечка ты мая
дурная, ну, скачы, ну, сьпявай бацьку-ж радасьць
толькі... Але давай, дачушка, пасплю я ўжо трохі, бо
косьці ньюць, ды і у груззёх адляжа, а то цяжка
неяк...

— А, татачка! а я думала, чаго гэта ты да мяне
так...

— Уз'еўся, кажаш?

— Не... ну, сьпі, татка...

Валя папраўляе падушку, накрывае ляпей бацькавы
ногі (каб-жа ім ды было цёпленька), а сама бярэцца за
працу. Трэ' бялізну паправіць, палапіць таткаву ка-
шулю, аб вячэры падумаць, працерці падлогу крыху,
сьвежыя фіранкі з газэты на вокны павесіць... Ды ці
мала набярэцца працы хатняй, няпрыкметнай жаночай
працы... Неўзаметку і час ідзе,—вечар у госьці про-
сіцца...

Калупае Валя голкаю, у вакно пазірае, а думкі бе-
лаю ніткай уюцца. Простыя думкі, звычайныя. Вось
пра татку, пра шэры, пачарнелы завод, пра неасяжны
лес, што залёг навокал, далёка ўціснуўся ў зялёныя
абшары лугоў, на палі распасьцёрся, падмяў пад свае

ногі, пад свае карчы каравыя і пахучыя старое курганішча.

— Хутка там расьцьвітуць суніцы... Такімі белымі белымі кветачкамі.

— Эх, суніцы...—уздыхнула Валя.

Эх, як добра, калі ў сэрцы цьвітуць суніцы! Тады на ім пахучая радасьць зялёная. І радасьць—нібы раса раніцою—вясёлкай іскрыцца, вее холадам—прадсонечным холадам. Так-бы і ўзяў—і лес, і завод, і першы промень сонечны, прастроміўшы залатою плямай клубы шэрага дыму з комінаў,—і абняў-бы ўсё, да грудзей прыгарнуў і, расой змачыўшы вусны,—усяму сьвету і жыцьцю маладому паслаў-бы шчыры, шчыры пацалунак гарачы...

...Вось татка часам крыўдзіцца... Што-ж, цяжка татку... Бутэлькі пякучыя, часта кашляе, часам грудзі яму баляць, нямеюць ногі...

А завод пачарнеў. Дзіва, колькі год стаіць.

А ў панчохах дзірка—не забыцца-б... Зацыраваць...

— Эх, ты, машыністачка, элемент непрацоўны...—кажа часам Яшка.

Так, а мо' і непрацоўны,—татка стары, а жыць трэба.

— Не мазалём, дык розумам,—таткава думка.

Чым-жа яна вінавата,—«машыністка». Кожны грош не залішні—а татку лягчэй. Кашляе часта. А што яна не давучылася, хто вінен у гэтым. Цяжка ехаць бяз грошай... Ні сясьцёр у цябе, ні братоў. Праўда, трохі сорам вунь перад дзяўчатамі другімі, перад пакавальшчыцамі, пазалотчыцамі... Тыя вунь там, пад счарне-

лым дахам... А ты... Ундэрвуд, вокны на рэчку глядзяць, і чысьценькая блюзка і хусьцінка прыгожая... А як-жа: у канторы нязручна так, па-простаму, па-звычайнаму. Там-жа ўсякія людзі бываюць, зноў-жа... дырэктар там.

У дырэктара нос гарбінкай і над левай брывёю вялікі рубец, сінявы крыху—заўважыла, як паперы падпісваў. А вочы—свьярдзёлкі вочы, пякучыя.. Ад іх чырвань успывае на шчокі і ні з таго ні з сяго вушы гараць. І нязручна тады, няпрыемна. Дзірку-ж трэба зацывраваць... А то заўважыць яшчэ часам... Сорам адзі..

А заўтра нядзеля. Эх, каб сонечны дзень... І пагуляць, чаго добрага, пакатацца ў чоўне, прайсьціся па высьпе, дзе так многа кветак, лапушыстага шчаўя...

І на боршч можна сабраць.

Яго татка любіць—вялікі ахвотнік на кіслае. Так, любіць татка боршч.

І Валя глядзіць на татку. А ён сьпіць спакойна на ложку, спакойна дыхае, і гэта дыханьне прасякае нібыта ў кожную шчылінку хаты, ахінае ўвесь пакой салодкай, салодкай і такой ліпучай дрымотай—так-бы вось і заснуў.

Не заснуў—задрамаў-бы.

І Валіны вочы сінія парабіліся на ніткі-нітачкі. Вось і зусім іх няма—пахаваліся яны пад ігліцы чорныя, пад расьніцы. З-пад іх цені паўзуць пад вачмі—трапяткія і калючыя—блізка лямпа стаіць, і плыве дзесьці думка дрымотная, такая ціхая, няпрыкметная.

— Разбудзіць-бы татку, час вячэраць...

І раптам:

— Ой,—уздрыганулася Валя.

Нехта стукае ў вакенца, паціхусеньку стукае... Хто-б такі?

А-а... хітрунец, ну вось і вазьмі яго... Ну, хто як ня Яшка... Ён-жа, няйначай.

Валя нахіляецца да вакна, да самае шьбкі. А ў шчылінку паміж рам, у гэтую малюсенькую шчылінку, словы чутны.

— І як табе ня сорам у хаце сядзець. І калі?—вечарам, ды яшчэ перад самай нядзелай...

— Тс-с... татка сьпіць, ані слова, змоўкні і шша...

— Ну, выйдзі, выйдзі, чаго там.

— ...Добра—«выйдзі»... Колькі дзён ані слова табе, анізваньня. Вось вазьму і ня выйду, ну, няхай сабе і пойдзе, пастаіць, пастаіць, ды і пасунецца да хаты... Дурань... Вазьму і не пайду...

Думкі, думкі—дзявочыя думкі... А рукі за клямку і Валя на ганку.

— Ну?

— Што занукала?

— Сказаць што хацеў?

— Кінь глупства... Валя, ну, чаго ты? Ну, прышоў вось, да цябе-ж прышоў, ні да кога...

— А мо' і «да кога», адкуль-жа мне ведаць.

— Чаму-ж так?

— Так ды так, маё ты токала... А дзе-ж учора быў, пазаўчора?

— А ты-ж у канторы служыш.

— ?

— Ну, дык і ведаць павінна, дзе быў, за матэрыяламі-ж ездзіў у горад.

Трохі сорамна Валі. Усе нарады на работы ў канторы і,—на табе!—не заўважыла, не дагледзела... Толькі дурнем абазвала дарэмна... Якім-жа цяпер мілым робіцца гэты Яшка, ня хлопец, а золатка. Не, ня так—золатка маё дарагое... І ня так—вяснянкі мае даражэнькія. І гэта ня так... Нешта іншае, болей чым даражэнькае, болей чым золатка... Чаму-ж не прыліцца да яго пляча...

А які-ж блазан—месячык... Якая яму справа, дзе што дзеенца, бач, сьвеціць, вышчарыў свае срэбныя зубы, палажыў іх на паліцы воблачныя, сьмяецца... Бач, назола...

— Яшка, кінь...—і няведама, нашто гэта «кінь»?—Мо' за тое, што за руку ўзяў, паклаў сваю руку на плячо, глядзіць нерашуча, мусіць, сказаць думае што.

— Валя...

— Ну?

— Нічога, гэта я так сабе...

...Вось няўклюда, так і ня скажа нічога...

— Валя!

— Чаго табе?

— Ну-у... я...

— Ну, ты...

— Я-а...

— «Нічога, так сабе?»

...Ось-жа заўсёды так, думае нешта сказаць і не дакажа.

І сапраўды, чаму Яшка ня кажа, і што ён сказаць хоча?

Яшка стаіць, моршчыць лоб, адчувае сябе прыкра-прыкра...

...І ліха яго ведае што? Вось ідзеш і, здаецца, на цэлы сьвет у цябе гаворкі хопіць, нават словы такія прыгожыя мітусяцца, падбіраюцца адно да аднаго. Толькі, здаецца,—кажы, вяжы словы ў прамовы, выкладай, ды чаруй, каго хочаш... А тут, на табе,—замок на язык—пстрык, і гатова.

І Яшка да балючай выразнасьці адчувае сваю бездапаможнасьць і перад кім... перад дзяўчатамі, у абыходжаньні, у гутарках з імі. Калі яшчэ некалькі, тады нішто... А калі вока на вока—тады хоць язык пракалі: ляжыць ён, не зварухнецца, нібы прышыты да зубоў—не адцягнеш...

— Валя... Ну, ты ведаеш, што з табой цяжка гаварыць мне, ня ідуць словы... І ня то што ня ідуць—з языка ня злазяць...

Валі прыемна чуць яго кожнае слова. Яна ўважліва слухае і думае, чаму-б гэта так,—вось Яшка на сходзе—адкуль толькі ў яго тады бярэцца што, лепшага красамоўцы на заводзе ня знойдзеш—прыемна гаворыць, любя паслухаць, і ні шуму тады, ні вархалу—цішыня. А вось тут—з ёй—іншы... І нават нешта падобнае на гонар, на сваяасаблівы гонар дзявочы на хвіліну зьяўляецца ў думках:

— Саромяецца мяне...

— Валя... Я ня ведаю, чаму толькі з табой мне хочацца гаварыць, а ня з кім іншым... Вось і цяпер.

З клюбу зайшоў я сюды. Ці там уседзіш,—сама ведаеш, што там дзеецца—скачуць усё, што ні вечарскокі, і калі ўжо даскачуцца да чаго—ня ведаю... Сама ведаеш, колькі раз на ячэйцы казаў я: «Кіньма глупствы, ці мы горш ад людзей, ці ў тустэпе шчасьдэ якое, ці што...» Дык дзе там! Застукалі і загрузалі:

— Блазан ты яшчэ, а вучыць лезеш... Што мы манахі табе, або пудзілы—тыя гародныя? Нам—жыцьдэ даеш, нам—крый, гуляй, варушы нагамі, падварушвай, пакуль шчокі румяныя, насы ядраныя... А там, калі губой нос падапрэш, тады і справы другія... Таму ні шкні, не разводзь анцімоніяў...

І гэта кожны раз. І крыўдней за ўсё—хоць-бы хто сказаў, хоць-бы слова закінуў, навучыў-бы розуму. Дык ніхто, ніводнай душы ня знойдзеш. Вось надоечы да дырэктара заходзіў. Як-жа, комуніст,—у каго, як не ў яго параду ўзяць. Зайшоў я па справах нашых. Разгаварыліся. І выклаў я яму пра ўсё, што дзеецца ў нас у інтэрнаце, у ячэйцы нашай комсамольскай, у клюбе...

— Нядобра, кажу,—гэтак. Нешта трэба рабіць і што вы скажаце часам?

Вось ён і кажа:

— Молад ты занадта, мой даражэнькі. Ну... а таму і выходзіць, патвойму, усё дрэнна.

Дабавіў яшчэ:

— Ты от дзівіся: запалка—пш-шырк... І гатова. Жыцьдэ-ж запалка, мудрэц мой вялікі... Адсколь, разумей. Як хочаш... А хлапец ты, здаецца, з розумам, казаць доўга ня варта.

Вось і разумеі і гадай, як хочаш... А Нютцы вунь ноччу спадніцу падралі... А гэта як, патвойму—запалка? Пш-шырк гэты самы? Не, нешта іншае трэба шукаць, не ў запалках справа...

— Але і загаварыліся мы з табой, давай хоць пасядзім крыху на лаўцы. А яшчэ называецца: кавале-е-р... Адубееш з табой тут, пад вакном стоячы.

— Кінь, Валечка, глупствы. Ня мысьлю-ж я, што табе кавалеры толькі і трызьняцца, ні аб чым ты болей ня думаеш...

— Ну, мудрылка мой, не сярдуі, гэта-ж я так... Вось скажы мне лепей, дзе ты заўтра будзеш?

— Заўтра? Дома буду. Хіба пад вечар толькі ў вёску пасуну, да чарпылёўцаў—харошыя хлопцы.

— А на чоўне часам ня хочаш раніцой пакатацца?

— Чаму не.

— Дык давай разам. У Мікіцёнкавым чаўне. Тады і прыходзь да дубкоў...

— Добра... Ну, дык да заўтрага, Валя,—пайду да хаты...

Яшка ўстае. Нязграбны, з рукамі-граблямі, з гэтым носам, які ня ведае, куды дзець, здаецца,—ён перапача яшчэ тупае на месцы,—мусіць, нешта сказаць яшчэ хоча, але ўрэшце суне на разьвітаньне руку і няўдала павярнуўшыся, ідзе да хаты.

Валя глядзіць некалькі хвілін усьлед, углядаецца ў шырокую сьпіну, на гэты шэры пінжак, на якім так вызначаецца пад месячыкам чорная латка, зашытая белымі ніткамі. Постаць Яшкі аддаляецца ўсё болей і болей, па ёй паўзуць чорнымі плямамі цені галінак

прыдарожнае хвой, тэлефоннага слупа, калодзежнага журава. А вось і нічога ня відаць—збліўся Яшка з начною цемраю, з шэразьзю месячнай...

І сумна чамусьці крыху на сэрцы.

...Золатка... Даражэнькі... Чаму-ж золатка часам шэрае? Чаму мясячык хаваецца ў хмары?

І чаму гэта пахне часам усё, як тая дудка лазовая, толькі-толькі скручаная, як тыя баранчыкі белыя, што вясною на вярбе распукаюцца. Гэта бывае часам, калі з Яшкай разам, бачыш яго, гаворыш з ім... Але не заўсёды... Вось і цяпер... Пуста нешта ўсё і холадна... Мудрагеліць, бачыш, а ці ты яго зразумееш заўсёды? Вунь дзяўчаты кажуць—любяць хлопцы іначай, кроў палае, кажуць... І б'юцца хлопцы і лаюцца—а дзяўчатам усё-ж да спадабы каханьне іхнае...

— Мо' ня люблю?

— Люблю, здаецца...

Засмучоная Валя ідзе дахаты.

*

У інтэрнаце заўсёды шум, як у вульлі вясной, у цёпльыя ясныя вечары. Праўда, гэты шум не пчаліны, ня ціхі, не мілагучны. Тут заўсёды, асабліва ў гэтай палавіне дзе моладзь, поўны вархал: пяюць, гуляюць, скачуць, крычаць, гавораць так, што аж вокны дрыжаць і мітусіцца полымя ў закураным пухіры газоўкі. Часам спрэчкі, часам буйная лаянка, часам ляціль праз ложка, праз сталы чый-небудзь бот, пагражаюча выскаліўшы зубы, ці падушка вандруе пад стольлю—усяго бывае.

Праўда, цяпер крыху цішэй. Дзіва, першая гадзіна ночы! Сьпяць некаторыя, як пшаніцу прадаўшы. Другія, згрудзіўшыся ў кутку на двух ложках, расказваюць анекдоты—адтуль далятаюць часам выбухі рогату, потым зноў цішыня—слухаюць. Паміж ложкаў швэндае з гармоніяй Цімка Рубец і падпявае гармонію аб нейкім недарэчным казале і яшчэ больш недарэчным даенні яго, ня даўшым асаблівых гаспадарчых вынікаў.

Але мусіць і казёл яму надакучыў, і Цімка садзіцца на ложкаў, пазяхае, нібы праглынуць хоча ўвесь пакой з усімі яго жыхарамі, і пачынае сьцягваць бот. Бот мокры, сьлізкі ад гразі і вільгаці—мусіць, шлындаўся некуды Рубец да хутарскіх дзяўчат—і Цімка крэкча, напружвае сілы, аж лоб чырванее і надзімаюцца на ім сінія жылы. Урэшце бот хлёпаецца аб падлогу, а з-за лішняй натугі Цімкава рука моцна выцялася аб жалезны ложкаў. Цімка, зморчыўшы на печаную дулю твар, лаецца на чым сьвет стаіць і, каб спагнаць на кім злосьць, дае «стопроцантнага ляшча» свайму суседу па ложку, Алесю,—той толькі-толькі сьніў нешта, і прыгожы сон абарваўся раптам, а сам аж войкнуў.

— Ну, ну, нечага войкаць там. Бач, вышчарыўся... Ну, што, мяне ня бачыў? Зьбеў? На-ж яшчэ, здаравей будзеш... Ну?

— Чаго табе трэба, чаго ты чэпішся да мяне смалой.

— От, пагавары яшчэ... Ну, яшчэ крыху... ну, от, слова адно... Бачыш, я злосны, а таму і цыць...

— Статуй ты кіеўскі, што з табой гаварыць і што з цябе ўзяць...

«Статуй» крыўднае слова. Але Цімка заняты сьцягваньнем другога чобата,—не дачуў гэтага слова.

— І к лепшаму,—думае тым часам Яшка, які ўвесь час назірае з свайго ложка за Цімкам, за Алесем.

— Заснуць-бы вась адразу, а то нешта ў галаве мутна, не зьбярэш і думак у вадно—усё мітусяцца, рассыпаюцца, і ўсё не пападзеш у толк, куды патрапіць, на чым спыніцца, што галоўнае...

— Вунь Цімка злосны... Але што яго злосьць.. Дурная, зьвярыная злосьць... Дай яму папяросу добрую, абяцай яму чарку ў нядзелю і адразу:

— Го-го... дай-жа я цябе пацалую... І сволач-жа ты, ня пры нас кажучы, але давай ужо пацалую...

І ён будзе тады лезьці да цябе цалавацца, як дурань, ці, прыпаўшы к табе да вуха, выкрые адразу ўсе свае «найстрашэнныя» сакрэты:

— А ведаеш: Нютка, брат, таго... як піць даць, маёй будзе, от да душы-ж, няхай я з гэтага месца ня ўстану... А ўчора, бра-а-тачка... што гаварыць, маліны, а не дзяўчаты там на хутарох. Ня верыш? Гм... дурань...

Такі ўжо Цімка. Вядома, брэша заўсёды. Вось злосны—няўдача. Злосьць спаганяе. А падыдзі да гэтага хлапца як трэба, дакраніся яго ласкавым словам—усьлед пойдзе, як авечка. Толькі хто-ж можа павесьці? Вунь, усе як што—статуй!.. Ну, статуй і расьце статуем з мядзянымі кулакамі. Не аднаму ліхтароў пана-ставіў, не адна дзяўчына паплакала—ні за што, ні пра

што прычэпіцца, і ляціць у мэтлухі, на шматкі спадніца, хустка... Праўда, статуі нападае на слабейшых заўсёды. А каб лезьці да каго другога, які хоць на столечкі вось яго мацней,—дзе там, няма пораху! А перад майстрам якім—шыю гне, як цялятка тое. Да і старэйшыя рабочыя вунь колькі раз яшчэ—чуць што, падпояць Цімку, ды на вуха яму:

— Цімка!

— Га?

— А што на цябе Гаўрыла казаў, каб ты ведаў толькі...

— Што ты кажаш!?

— Статуі—на цябе казаў, і што ты сабе думаеш. Даруеш мо'?

— Я?

— Ты...

— Каб я дараваў? Каб я гэта... да я-ж яму, гаду, адразу так шыю намылю, што не дачакаецца і водпуску...

— Дзе гэта ты там намыліш, байкі адны...

— Ну, вось-жа крыж чэсны, што гэта яму ня пройдзе так.

Цімка тут быў акуратным. Мыліў, старанна мыліў: нацкаваўшыя рагаталі звычайна, за жываты хапаліся. Як-жа, такія жарты: ні з таго ні з сяго накладуць чалавеку ў каршэнь, той толькі глядзіць да дзівіцца: адкуль і што ўзялося.

— ...Але навошта мне даўся Цімка, вялікі клопат аб ім... Куды ні павернешся—усюды цяжка і няпрэтульна. Ці ў цябе адпачынак тут—нямаведама што ро-

біцца заўсёды! Ці гэта-ж палюдзку, ці нельга іначай рабіць усё, іначай жыць, скажам. Вунь у клубе скокі..

Няўжо другога чаго няма на сьвеце, каб жыцьцё да зрабіць больш прыгожым, ну, хоць-бы такім, каб яно ня рэзала вочы няпрыгляднаю шэраньню, гэтай хліпучай агідай, гэтым брудам, ад якога, здаецца, ніколі не адскарожамся, не адчэпімся... Жывуць-жа вунь людзі, іначай жывуць... і праца за ўцеху і жыцьцё да спадабы. Чаму-ж у нас так, і хто вінен у гэтым?.. І ўсё, здаецца, як сьлед—комсамольская ячэйка ёсьць, партыйцы вунь—каму-ж як ня ім заводзіць парадак новы. Дык дзе там, хоць-бы хто языком памкнуўся—ні разу...

Да і я—до-о-обры... Чаго варт? Ні ў народзе, ні ў заводзе, ні... эх, Валя, Валя, няма і з табой парадку... і гавару вось часам, і 'шчэ як гавару, а хто паслухаў? Ніхто. Што казаць аб заводзе, аб ячэйцы, калі вось з Валяй і то ў цябе ня выходзіць нічога... Усе людзі як людзі, а на цябе і капыла нібыта няма... Так, капыла... А мо' язык вінен, дзе трэба—там ён прышыты... З дзяўчатамі гэта... Вось і сягоння. Ну, хацеў я яе пабачыць, пагаварыць шмат аб чым, пагаварыць ад душы: аб сваім, аб дарагім, аб усім тым, што хаваеш у сэрцы, аб гэтай радасьці, радасьці красаванья жыцьця... Вось і гаварыў з ёй, цэлы вечар прастаяў, а што з таго—хоць-бы слова адно аб тым, намёк... не... Аб чым хочаш гаварыць буду, а як толькі справа свайго кранеца, свайго жыцьця, сваіх пачуцьцяў—маўчок тады, ані зыку, як казаў калісьці стары пастух Ахрэм.

А чаму ўсё гэта?

Чаму нелюдзьдзю стаў я такою?

І ўспамінаецца Яшчы жыцьцё—небагатае яшчэ гадамі, невялікае сваімі радасьцямі. Суму больш. Кожны ведае долю бязбацькавіча, парабчонка: усякі табе—указ, кожны табой патурае, мае ўладу над табой, над тваім сэрцам, над шчасьцем тваім, маленькім шчасьцем, калі часам ты яго знойдзеш, знойдзеш—адбяруць, не паглядзяць на твае лахманы, на твае сьлёзы...

І замкнулася тады маленькая душа на замок, пачала глядзець на сьвет задумлёнымі вачмі, а думкі схавала, словы схавала—і леглі яны каменем цяжкім на маленькае сэрца. Мо' таму яно так палахліва, так балюча ўспрымае ўсё, так скрытна і недаверліва да людзей. І заглянуць у гэта сэрца цяжка каму, яно баіцца адчыніцца, баіцца гэтага шэрага жыцьцёвага холаду.

Але ўсё ні па чым. Прызвычаены мы да жыцьця, да яго холаду і марозу. Выкараскаўся вось, самога сябе за вушы выцяг на прастор, да заводу дабіўся. Нічога цяпер, жыць можна і як яшчэ жыць. Абы жаданьне да добрая воля. Вось адно толькі і кепска, што ня зусім падабаюцца парадкі на заводзе. Куды-б лепей можна, а тут, нешта ўсё ня клеіцца, на лад чамусьці ня ідзе. Вунь рабочыя часам лаюцца—два месяцы грошай няма, у хлопцаў распуста, языкі што вёслы, як распусьцяць—сьцены чырваняюць. І дзяўчаты—чаго варты толькі—ім дай тустэп і нічога ня трэба болей. Бяз тустэпу кіснуць. Ці-ж гэта парадак?

Не, не парадак гэта, а бязладзьдзе, многа чаго трэба зрабіць, перайначыць. А як і што—дадумайся—ніхто рады ня дасьць, дапамогі...

Што далей—цяжка і думаць. Налягае на вочы дрымота і туманяцца думкі. Ва ўсім пакоі старожкая цішыня: толькі скрыгане зубамі хто ва сьне, заскрыпіць дошка на ложку, заскрабецца мыш у кутку, ці старая ліпа за вакном шархане гальлём па страсе і тады чулымі і старожкімі робяцца змрочныя сьцены.

Вуны нехта застагнаў у кутку, нехта кажа праз сон вядзе бязглузьдзіцу... І зноў ціха... Швэндае ноч пад вакном, заглядае ў вокны лупатым месячыкам, нясе старожкую варту, беражэ сон людзкі, людзкі адпачын. Але ці ўсе-ж сьпяць? Вуны ціха скрыпнула палавіца. Нехта крадзецца паміж ложкаў... За ім другі... Белья, нібы здань тая... Мо' на двор куды, па патрэбе!

І ляная, марудная думка нікне адразу, абрываецца салодкай дрымотай. Сон хваравіты, старожкі, як у часе бяссоньніцы. І нібы скрозь сон чуе Яшка—ці то плача нехта, ці то вецер узьняўся за вакном і вые ў шывкі па-асеньняму—нудна, гэтак холадна і дажджліва. Аж зябка робіцца! Пацягнуўся і прыслухаўся...

Не, ня вецер, найначай у Ганны што... Так, у Ганны...

За спальным пакоем невялічкі праход, а збоку канурка—аршын на аршын. Там жыве Ганна прыбіральшчыца, ці Нютка, як празвалі яе хлопцы. Нядаўна жыве, мо' з месяц, ня болей. Раней парабчанкай дзесьці служыла ці ў саўгасе. Цяпер на заводзе. Дзяўчына ня зусім што, з твару—ніякае зайздрасьці, дзеўка

як дзеўка, але старанная, руплівая. Куды чысьцей з ёй стала ў інтэрнаце. Прыбярэ ўсё, у парадку па-
ложыць, падмяце падлогу, а то і памые часам. На
што ўжо неахайныя хлопцы, а і то некаторыя цяпер,
глядзіш, і ногі аб парог вытруць—няпекна неяк з
гразёю да на чыстую падлогу сунуцца. Адно ня
любяць хлопцы—сарамліва занадта, і ня то што са-
рамліва, а проста, ну, ня зусім вясёлая дзеўка, да
кампаніі яе—ні тпру, ні ну! З табой слова ня скажа
і ўсё глядзіць у падлогу, нібы цывікі тыя лічыць, ці
палавіцы.

— Ат, масьлёнка мазутная...

— Цялуха-белабруха...

Так адзываліся хлопцы аб Нютцы, часам казалі ёй
аб гэтым у вочы, дражніліся, насьміхаліся. І хадзіла
тады Нютка ўцяўшы голаў у плечы, хадзіла асьця-
рожна, сьціснуўшыся ў шэры, няпрыгожы камяк. І каб
не пападацца залішне на вочы людзям, хавалася
ў сваёй канурцы.

Вось з гэтай кануркі чуліся цяпер у перадранічным
зроку пакою ціхія ўсхліпы. Нютка плакала, як ві-
даць, у падушку, бо ўсхліпы былі то гучныя, поўныя
выразнага адчаю, то нейкія прыдушаныя, якія ішлі
нібыта з-пад зямлі, ці з гэтых сьцен, са столі нізкай,
што распасьцёрлася, павісла цяжарам над спальным
пакоем.

— Чаго-б гэта ёй?

Усхліпы ня сьціхалі. Чутно было, як зьмяніў іх су-
даргавы плач. Потым цішэць ён пачаў... Ізноў
усхліпы...

— Што за праява? Пайсьці, запытаць...

І хутка Яшка ціхенька пастукаў у дзіравыя дзверы, аклееныя старымі газэтамі. За дзвярмі прыціхла ўсё. І поўныя нянавісьці, глыбокай чалавечай нянавісьці і адчаю—чуюцца словы:

— Ізноў? Ізноў, праклятыя... Божа, чаго вам ад мяне трэба, чаго вы прысталі, чаго вы прычапіліся...

— Цішэй, апамятайся, чаго ты? Гэта-ж я, Яшка, што ты вярзеш нямаведама што?

— А чаго ты?—супакоеным і прыціхлым голасам пытае Нютка.

— Як-жа чаго... Чую, плачаш... Ноччу... Дзіўна неяк... Запытаць вось прышоў, мо' нездарова, ці што, мо' дапамога трэба...

— Ой, сіл маіх нямашака болей. Няхай бы ўжо днём сьляпіцаю лезлі ў вочы... Ну, проста жыццця нямашака, сьвет ня мілы; пашла-б здаецца, куды вочы глядзяць... Дык не, і ноччу няма супакою. Што ні ноч—дык стаяць пад дзвярмі, бэсьцяць, высьмяхаюць, у дзверы ломяцца...

— Хто?

— Андрэйчык Лузан, ды гэты, ну гэты самы, чарнявы такі, што, ну вось, кульгае крыху...

— Сьцяпанка Віхлясты?

— Ну, ён... І чаго ім трэба... Кожнае ночы... І пажаліцца некаму... У заўком хадзіла анодысь... Дык што з таго. І гаварыць ня сталі, абсьмяялі толькі: «Ты,—кажа,—ды супроць гэтага самага, якая з цябе і дзяўчына тады, пуштацьветам жыць хочаш... Кінь даражэнькая, глупствы... Другая-б на тваім месці

пазайздросьціла толькі—бач, ад хлапцоў не адбіцца, а ты... ха-ха-ха...»

— Ну, цішэй, Ганна, даволі, і рымзаць нечага. Мо'яно і ў сапраўды глупства ўсё гэта, калі сьмялей на жыцьцё паглядзіш, ня будзеш вочы тапіць у сьлязох. Самой сьмялей трэба быць, прычэпіцца хто—у пысу дай бяз усякіх там размоў. А то—у сьвет, у сьвет... А ноччу калі хто—народ будзі—ня ўсё-ж вар'яты такія, як Лузанчык твой, ды Сьцяпанка Віхлясты.

— А сораму колькі...

— Ат, што той сорам. Яны-ж нябось не саромяцца, лезуць вось. Хоць ты ім у вочы лінь! Адным словам, супакойся, уладзім справу, ня будзе гэтага...

— Калі-б то яно ды па-твойму.

— Ат, кінь... Сьпі і годзе... Нашла вялікі клопат. Падумаеш! Усё зьнішчым, усё загоім...

*

Усё прыгожа навакол—і рака, і туман, і трава, і кветкі, і раса—халодная, іскрыстая, што гарыць-зьзяе пад пяшчотнымі праменьнямі ранічнага сонца. А птушкі над лесам, вунь там, на другім беразе, толькі і ведаюць:

— Чы-лік, ці-вік, чы-лілік... гудуць срэбнымі звачкамі, сьвішчуць, мілагучнымі сьвісьцёлкамі—чаго толькі ні пачуеш у песьнях іхных!

Іскры і промені сонца, мядовы пах, звон-перазвон галасоў птушыных, рэдкія беласьнежныя воблачкі вісяць на ўсходзе, гараць залатымі акрайцамі, а раса так і кусае за ногі—вось яна раніца... А рака нібы

застыла ў ціхіх плёсах, укучаравіўшыся ніцымі лозамі, упрыгожыўшы берагі асакою-разучкай. На плёсах ціха, вада як люстэрка. А калі пачне сонца лашчыцца аб халоднае люстра, тады па плёсу пырскі пойдучь, бурбалкі стралой паднімуцца,—рэчка заплешчацца... Гэта ўсходзіцца, гуляе шчупак, павольна блісьне бурштынавым бокам ашчапераны вокунь, мільгне плотка істужкай срэбнай, спакваля правандруе язь. А каля карча перасоўваецца ляніва з месца на месца векавечны лодыр—чорны мянтуз. А на пясочку, там, дзе плытчай, шнуруюць пячурь-праньры, шнуруюць статкам і палахліва кідаюцца ў бок ад якога-небудзь каменчыка, сьцяблінкі, што коціць, перакачвае вада па дну.

— То-ж стварэнні дзіўныя—пічкураты гэтыя самыя. Маляўка, а вазьмі ты яе... Дробязь, можна сказаць, а і тая нібыта розум мае, адна ня пойдзе—наравіць усё статкам... Ну, шчупак, возьмем,—таму такія законы ня пісаны, але-ж я на цябе найду ўправу... Ну, ну, ты, дрэнь вадзяная, вось я табе патузаю... от... от... от... ну і тузануў! То-ж паскуднае стварэнне—плотка... Каб-жа ён палюдзку, дык не, тыркаецца ўсё, тыркаецца, а чарвяка як ні было, нібы кот зьлізнуў... Эх, каб окунь! Паважаная рыба. Ні табе дзэргу, ні табе страты чарвячнай, падыдзе. нюхне, дзэрг і пашоў, і пашоў, аж на самае дно—знай, падсякай, да выпягвай... Важнецкая рыба, другой, можна сказаць, такой не знайсці. І кампанейская... Набрыдзе кампанія—усіх павыцягваеш, толькі знай—закідвай, таму—салідарная рыба! Не раўня якой-

небудзь там плотцы, або, скажам, уклеіцы тэй недарэчнай. І ня ёрш-дурань—з ім пакуты болей, а карысьці, навару таго—ат, рак той самы. А чарвяка, тымчасам, зьлізнулі, гады, не аблізнуліся нават...

Юрка Пупок сядзіць на беразе на дубовым пянчуку і старанна насаджвае чарвяка на кручок. Раней чым закінуць вудзілна, Юрка зьлёгка пстрыкне пальцам па чарвяку, паплёе на яго...

— Для вясёласьці... каб жывейшым быў, вярцеўся болей—рыба паважае вясёлых...

Не адно ў Юркі вудзілна, а цэлых шэсьць. Пара ў руках, а рэшту на шчупакоў паставіў—вісяць шнуры на рагацінках, а на кручках жыўцы насаджаны, круцяць небаракі хвастамі. Часам Юрка зьнімае жыўца, насаджвае другога.

— Для вясёласьці...

Юрка заядлы рыбак. Не праміне ніводнай свабоднай раніцы, каб не пайсьці на рэчку, а ў нядзелю ўвесь дзень тут. І ці ўдалы лоў, ці няўдалы, не адцягнеш яго ад берагу аніякай сілай, пра полудзень забываецца нават, прасядзіць галодным да вечара.

— Няпуцёвы мой, зноў вунь на рэчцы... Каб бот падбіць, ці паркан паправіць, ці бульбінай гарод закідаць—дык не: дзе там? і ня думай, і ня прыступу, далася такі ў знакі яму гэта рыба! Нават сьпіць і то аб ёй сьніць,—адзваецца часам аб Юрку яго пажаная палавіна.

— За тое-ж ты з рыбай дзень кожны, чаго табе болей трэба?

— Ат... з рыбай, кажаш. Сказала-б я... ды ня варта часам. Шкода вушэй тваіх. Вунь людзі ў яго годы майстрамі сталі—а яму толькі гэтыя ўклеікі на памяці, анічога болей. Ды што казаць...

Дакарала часам жонка і Юрку.

— Абібок ты, рачыя твае вочы, чужь сьвет—на вудзілну чэпішся... І дзе толькі розум мой быў зьвязаць каўтуны з такім вырадкам... У-у... халява ты дзіравая...

— Хоць дзіравая, ды ня лапаць. Успомні, каханая, у чым я цябе браў; красуля ты мая андарачная...

— Ты і андарака ня варт...

— Мо' і ня варт чаго, а табе-ж мілы!

— Каб табе, даў бог, ды такімі мілымі сталі твае вудзілны,—куды лепей і ў хаце было-б...

— Ну, ня рыгай, дарагая, Рыга—горад не прасты, тары-бары-растабары, а я мальчык халасты...

— Ат, разявіў ужо зяпала...

— ...а я мальчык халасты...

— А ты думаў бацькам хто назаве? У каго дзяцей загарадзь, пара-б і дзедам часам зваць, а ў цябе што—пустальга ты нясусветная—ні ў таты, ні ў сваты—пустацвет той гарбузны...

— ...а я мальчык халасты...

Далей жонка не знаходзіла патрэбным працягваць дыскусію, бо Юрка не здарма назалёў «халастым мальчыкам». Калі жонка надакучвала праз меру сваімі дакорамі, Юрка рабіўся надзвычайна сур'ёзным, паважна садзіўся на зэдлік і, паглядзеўшы моўчкі з хвіліну на зьбіты кіпець на пальцы, гаварыў:

— Ведаеш што? Ты от... язык твой, як хвост карові ў гіз—боўць, боўць, верць—круць і—і па-а-нёсься дудой, ня стрымаць яго, ня сьцішыць... Ладна. Можна сказаць, я мужык твой. Чаго-ж табе трэба? Качагар я? Качагар. Groшы атрымліваю?—не малыя грошы.. на два раты—расьперажыся, хопіць... Дзяцей? Можна сказаць, няма дзяцей. Хоць ад прыбытку галава на баліць, але-ж у чым я вінен? Ты пра вудзілны рыгаеш,—можна сказаць, ня ў вудзілках справа... Дык чаму-ж турбавацца? Ці я цябе жывасілам трымаю, ці жыўцом цябе ем, ці што? Загс недалёка... Адна хвіліна—чырк-расчырк і гатова: і ты—вольная галубіца, і я—мальчык халасты...

— А каб цябе ўжо...

На гэтым справа заўсёды любамірна канчалася, і Юркава жонка, ня меўшая асаблівае павягі да птаства, хоць-бы сабе й галубінага, дэманстратыўна ляпала якой-небудзь чапялой у качарэжніку і даставала сее-тое з прысмакаў.

— На ўжо... ласун... Ды ня баўся...

Ласун супакойна шоў на рэчку.

— Бяда—гэтыя самыя жонкі... Ці яна цябе зразумее? Ты вунь курэеш і курэеш у качагарцы той—рад вырвацца на паветра чыстае. Тут табе і расіца—бач, зьяе, кропелька вунь—а ў ёй сонца адбіваецца... І кожны лісток блішчыць, і цьвет раніцою пах пускае, і вожык вунь пабег—спаць хоча—да чаго-ж праца вітае стварэньне—уюю ноч на нагах... І казюркі табе поўзаюць, мураш галінку цягне, а над рэчкай стрэлак колькі і крылейкі як тья шклінчкі рознаколерныя.

Хараство, можна сказаць, няўміручае... Эге... а чар-
вяка зноў сьцягнулі... Заглядзеўся, праміргаў... Стой,
стой... стой... Чшш... Ото-то-то... Ну-ну-ну... яшчэ
раз... о-о-о... р-р-аз...

І небарака-окунь, старанна верцячы хвостом, ля-
ціць бліскачай дугой у паветры, пералятае праз воль-
хавы куст і чутно, як лапаціць ён, мякка падскаквае
на мурожнай траве.

У Юркі рукі трасуцца ад радасьці і ўвесь ён аж
млее ў адчуваньні ўдачы, заплюшчвае вочы і па-
цягваецца ў плячо.

— Фунты з два, мусіць, і як яшчэ лёска вытры-
мала...

Юрка ўстае і ідзе да окуня. Але што за трасца—ні
вудзілна, ні рыбы, і дзе-б тое што і падзелася?

— Што за праява?

Юрка глядзіць за куст, потым ідзе да берага, угля-
даецца ў ваду—анічагусенькі, ні сьледу ні паху.

— Што за д'ябальшчына? І хто-б падумаў... І ніколі
не здаралася так...

Раптам нечья далоні закрываюць Юркавы вочы—
нехта падскочыў ззаду.

— Адгадай!

— Ат, блазны, жарты ня ў час заводзіць, што гэта
я табе—сват-панібрат ці ў сад разам лазіў?

— Ну, не мармыль, годзе!

Прад Юркам Яшка, рагоча, заліваецца.

— І лоўка гэта я ў цябе вокуня вывудзіў. Іду гэта
я, чую нехта аб харастве гаворыць... У чым справа,

думаю... А тут твой окунь проста мяне па шапцы...
Каторы гэта? Шмат нацягаў?

— А каб ты спух! А я ўжо і дадумацца ня мог—
куды вудзілна падзелася... Але-ж якое цябе ліха тут
носіць?

— Ліха чалавека ня носіць, ад яго папаўзеш па
зямлі... На рэчку прышоў паглядзець!

— Хіба ня бачыў? Занадта спрытны ты, як бачу я,
сённяя...

— Да вось ахвота пашвэндацца на беразе.

— Глядзі, хлапец, бачу я, па якіх ты справах
швэндаешся. Уклейкі, браце, цяпер занадта алімент-
нымі сталі...

— Ну, кінь глупства. Скажы лепей, як клёў ідзе.

— Ат, што той клёў, нешта ня клеіцца сённяя,
толькі і знай—чарвякоў насаджвай...

Яшка ведае, як падысьці да Юрка. Аб чым хочаш,
з ім пагаварыць можна, пачынай толькі з окуня, тады
Юрка раскажа табе аб усім: як трэба падыходзіць да
кожнае рыбы, калі якая клюе добра, як рагацінкі ста-
віць, як прынаджваць, як падпільнаваць сома, чаму
ракі павывеліся... Ад ракаў можна перайсьці да бы-
лога панскага загадчыка заводу, які вельмі паважаў
ракі. Ад загадчыка да пана, ад пана да прыстава—
адным словам, усё жыццё перабярэ Юрка—і старое
і новае. Тады можна знячэўку і запытаць:

— А чаму гэта цябе на сходах нешта ня відна?
А ты-ж, здаецца, і член заўкому, так ці не?

— На сходах, кажаш? Гм... А ты бываеш на схо-
дах?

— Ці ты-ж ня бачыў?

— А што ты там бачыў на сходах гэтых самых? Ваду ў ступе таўкуць?—таўкуць. Тры бочкі нагавораць?—нагавораць. А дырэктар як скажа слова— і крыць нечым—усё паягонаму. Правільна ці няправільна, але-ж на тое ён і ды-ы-рэктар, не абы хто...

— Дык кажаш і няправільна часам скажа!

— А што ты думаеш... Правільна гэта, калі Гальчука вунь зволіў? Колькі год чалавек на заводзе працуе, усё жыццё, можна сказаць, на заводзе пражыў... І зволіў. «Непакойны, кажа, элемент, склоку сярод рабочых разводзіць»... А ў чым гэта склока, запытаць цябе часам? У тым, што на сходзе дырэктара крыў за запазычанасьць рабочым, за кепскія печы, што абпальваюць кожны дзень работніц. Дык гэта склока пачатвойму? А каго-ж ён на работу прымае? З хутароў вунь. Работнікаў знайшоў... У іх гаспадарка ад добра ломіцца... Але дзе там—рубель ніколі ў кішэні ня вадзіць—лішняя пляшка будзе...

— Чаму-ж ты нічога ня кажаш? Чаму на сходах маўчыш?

— Маўчым... І маўчаць будзем... Вунь сказануў я раз, дык твой-жа, ну, сакратар ячэйкі твае, і сказані мне: «Чыя-б кароўка мычала, а твая-б маўчала, як ні-як, ты-ж у заўкоме... без цябе разьбяруцца тут...» Вось і сказані... Нагаворышся... Не, голуб, далей ад граха, гэта лепш... Я сваю печ ведаю, адбыў чаргу і айда... А каб у заўком гэты самы—а ну яго к ліху, ступа адна... Што-ж ты гэта думаеш сабе—тры месяцы рабочыя гроша шчарбатага ня бачаць. Добра,

у каго гарод ды карова, скажам, ды там падсвінак, або што... а як другому?

А што дырэктар п'яе?

— Вы, кажа, пролетарамі сьвядомымі павінны быць. раней на пана працавалі, цяпер на рэспубліку, на савецкую, ня грэх і бяз грошай часам пасядзець. А што-ж ты бутэлькі грызці загадаеш, ці што? Шчэ таму другому авансы даюць, а ты падзі-тка, даступіся...

— Чаму-ж ты маўчыш усё-ж ткі?

— А ідзі ты, адкуль прышоў, маўчыш ды маўчыш... Глядзі, які гаваркі знайшоўся... Ідзі, вунь, мусіць чакае...

*

Зірнеш на берагі і здаецца, плывуць яны назад, плывуць мякка, не здрыгануцца. Цурчыць вада пад чоўнам і ціхія ўсплёскі вёслаў лашчаць вуха. А вада як люстэрка, толькі на стрэжані круцяцца вадзяныя лейкі, разбягаюцца трапяткімі пярсьцёнкамі хвалі, з пырскамі, пухірамі, маслянымі накіпам пены. Валя правіць вяслом, а Яшка сядзіць на качотах і пружыніць рукі, нахіляючыся то назад, то наперад. Налягае на вёслы, а вачмі вяслуе па Валі. Яе ільняныя валасы раскудлачыліся, на потны лоб завіс гэтакі сьмешны чубок, палаюць шчокі румянцам і сарамліва выглядаюць з-пад блюзкі мярэжкі кашулі.

Глянуў на іх Яшка і сам засароміўся і пачаў глядзець у ваду, у якой зыбалася і расплывалася постаць Валі, і гэтак сьмешна, сьмешна—уніз галавой.

— Як-ні-як—а люблю...

Падумаў і задумаўся. На хвіліну забытаўся ў вёслах, неўпапад налёг на іх і адно вясло, чыркануўшы зьлёгка па вадзе, абдало Валю цэлым фонтанам пырскаў—аж тая здрыганулася.

— Эх, ты, мядзвездзь, няўклюда ты гэткая... Вось вазьму і патаплю цябе тут,—і Валя пачала парыўчата зыбаць човень, ад чаго пабеглі навакол вясёлыя хвалі-кружэлкі і сам човен зачэрпнуў краем вады.

— Ну, годзе табе, на вадзе жарты кепскія—пакупацца ня доўга...

— І страшна, думаеш? Ну, давай пакупаемся. Вось, ра-а-з...

— Кінь, кінь глупствы, глядзі, куды правіш, уткнёмся ў кручу.

Валя сьмела, шырока заграбла вяслом і плыткі човен стралой панёсься да нізкага, аброслага асакой берага невялічкае выспы... Човен зашархаеў асакой і мякка ўліп сваім носам у тваністы бераг.

— Ну, вылазь!—камандуе Валя.

— Ідзі ты ўперад.

— Айда, айда без царамоній, а то 'шчэ вывалішся...

Яшка падцягвае човен і памагае Валі выбрацца на бераг.

— Ну, цяпер айда за шчаўем, да глядзі—шчыпай толькі малады, а з старым і на вочы не паказвайся...

Яшка нехаця нагінаецца за шчаўлінкамі—ці мужчынская то справа—а ў думках далёка ад іх. Аб Валі ўсё. Учора вунь хлопцы, калі ішлі са сходу ячэйкі, нібыта так, жартам, кінулі ў вочы:

— Яшкец! Глядзі, каб не застаўся ты з носам...

— А што?

— Да штокала вось... Сьляпым робішся... Людзі па малінку ходзяць...

— Па якую маліну?

— Эх, ты, яму разжуй ды ў рот пакладзі... Задужа ласы Анатоль Іванавіч да малінкі...

— Ну?

— Чапялой абаранкі гну... вось табе і ну... вуч-о-о-ны...

А вучоны—таму «кнігу чытае». А пры чым яно тут усё—ліха яго разьбярэ. А ўсё-ж ткі трешачкі сумна. Нешта ёсьць і ў чым яно гэта нешта—пакуль невядома, бо нічога-ж, здаецца, анічагусенькі не заўважаў.

А Валя зьбірае шчаўе, расьпявае песьні і голас яе—малады і мяккі—разьліваецца, сьцецеца па вадзе, ляціць назад рэхам з-пад высокае кручы, з залатых ключоў. Залатыя Ключы—вір пад кручой, дзе ходзіць вада кругамі, дзе кружочкі белае пены з блішчастымі пухірамі ня могуць выбрацца на рачны прастор, на шырокі плёс, і кружацца-кружацца, нібы ў зачарованым коле. Прыемна сачыць за гэтым вірам, назіраць, як пападаюць у яго трэсачкі, галінкі дрэва, сьцяблінкі асакі ці адарваны цьвет жоўтых збаночкаў.

— І лодар-жа ты, ну, дзе тваё шчаўе? Бач, конскага нашчыпаў... І што-ж ты сабе думаеш!..

Валя жартліва сьцёбае яго лазінай, садзіцца поплец і заглядвае ў вочы Яшку. Глядзіць і паступова зьмяняецца і ўжо зусім другім голасам пытае паціху:

— Чаго ты такі? Аб чым ты думаеш?

— Ды нічога... Бачыш, вір вельмі прыгожы. І страшны ён і прывабны: усё круціцца, круціцца круціцца... І днём і ноччу... І тысячы год... Усё круціцца, круціцца...

— Ну, і няхай сабе круціцца, які табе клопат?

— Бачыш... прыгожа. От, ты толькі падумай: надыйдзе ноч—ціха ўсё—паляжам мы спаць... А ён усё круціцца... І раней круціўся... І колькі год... І яшчэ раней, як Залатыя Ключы... Колькі жыцця аднаго, колькі думак, колькі людзей пераехала праз яго... А ён усё круціцца... кажучь і зямля круціцца і мы з зямлёй круцімся... От і зразумей усё—а чаго-ж яно круціцца, і чаму збаночкі жоўтыя, а ня белыя, і чаму гэта ўсё... от я, ты, чаму, скажам, у цябе вочы сінія, а не... зялёныя?

— А таму, што ў цябе ня чырвоныя.

— Кін глупствы, Валечка. Я табе аб адным, а ты аб другім. Я от і думаю. І прыгожа, ведаеш, як часам падумаеш: ты адзін-адзін, малюсенькая кропачка, а навакол цябе сьвет, навакол блакіт неасяжны. І сонечныя праменьні ідуць як стрэлы, напаткаюць цябе—табе цёпла. І зямля, а на зямлі людзі. І паску-у-дня-ж людзі, Валя, асабліва хоць-бы ў нас... Ды ня толькі ў нас. Вось раней за пастушка я быў—ганяў кароў чужых у поле. І былі людзі сабакамі. Ня ўсе—тыя, у каго службыў. Кавалачка хлеба шкадавалі, ня спускалі вачэй, пакуль ня зьем. Але толькі клопату! Выйдзеш у поле, ляжаш пад хвойй дзе-небудзь, ляжыш і глядзіш угару, не зварухнешся... І галінкі не трапечуцца,

толькі ветрык шуміць у іх ці-і-ха, ціха... Смалой пахне, а ў гары пярынкамі лёгкімі і зыбучымі сунуцца беля хмаркі. Ідуць і ідуць чарадой нязьлічанай... А то павучынкi—плывуць, серабрацца... І хочацца ўсьлед за імі. Каб крыльце—узяў і палецёў-бы. А вясной бярозкі такія зялёныя, зялёныя, і вечарам пах ад іх і, як пчолы, хрушчы гудуць. А то ляжаш пад кручай, пад Залатымі Ключамі—недалёчка і служыў тут... У траве мурашы ды казюркі поўзаюць, куюць кавалікі. А ў вадзе сонца купаецца і круціцца вір, круціцца, круціцца... І страшна, аж млосна робіцца... І добра... на душы адлягае...

Валя глядзіць на вір і шчыльнай прыхіляецца да Яшкі. Ні то страх, ні то нейкае другое пачуццё, ледзь прыкметнае, трапяткое агортвае цела і хочацца Валі гэтых слоў Яшкіных, што льюцца ціхім струменем, ахінаюць сэрца нейкім нязведаным спакоем і ціхаю непазнанаю радасьцю. Хоць дзівак, але мілы...

— А скажы, Яшка, чаму гэта Залатыя Ключы? Чаму яны завуцца так?

— Залатыя Ключы? Бач, даўно гэта было. Мне расказвалі тут на сяле. Дзяды і тыя ня памятаюць, так, паданьне, нійначай. Калісьці, даўным даўно, шумеў па вакольных палёх непраходны бор, па нізінах балоты цягнуліся, і на сотні вёрст ня было ні душы чалавечае. Толькі і можна было чалавека ўбачыць на рацэ, бо толькі па ёй і дарога была. Вядома, парходы-ж тады не хадзілі, больш на чаўнох усё, на вёслах. Праяжджалі часам і багатыя людзі і князі там, купцы, скажам. Ездзілі ўзброеныя, бо час быў

дзікі і дарога глухая. І вось над кручай гэтай у нетрах лясных пасяліліся, калі верыць старым людзям, разбойнікі. Ніводнага судна не прапускалі, заганялі на мель—і шла тады расправа, шла разбойніцкая пацеха. І цяпер яшчэ рэшткі суднаў часам знаходзяць, ці якары старыя, старыя стрэльбы.

Дык вось было ў разбойнікаў гэтых замчышча на гары пасярод непраходнага лесу. І жыў там вялікі разбойнік Бутрым Дуб. І былі браты яго—усё сямейка разбойная—і Агап Аднавок, Каліна Зялёны, Саўла—Чорныя Вусы і малодшы брат—Расьціслаў—Дзявочыя Вочы. Жылі браты, грэлі рукі аб судны купецкія, цешылі сэрца крывёю і ў замку часам баляваньне ішло дзікае, разгульнае, як шалёныя лясныя навалніцы.

І вось ехаў раз па рэчцы ні то князь, ні то вольны чалавек купецкі, ехаў з падарункамі багатымі, бо шлях трымаў да цара Маскоўскага. І з ім жонка яго—маладая красуня. Ну, як у казцы там, вочы—зоркі і як ноч—каса чорная па калені. Ну, пашоў князь пічкуроў лавіць на зыбучае дно, за ім усьлед і чаляднікі яго верныя. І толькі ўзьняў Агап Аднавок свой востры палаш над галавой слаўнай Кастусі—так звалі красуню—як Бутрым цяжкай дубінай выбіў палаш з рук Аднавока і узяў Кастусю за чорныя косы. Ці ў яе вачох быў чаруючы зірк, ці былі косы яе пахучы, як вясеннія лозы, ці можа вусны яе былі салажэй маліны, але толькі Бутрым сказаў тут:

— Браты мае дарагія, каханья. Жывём мы з вамі

ні многа, ні мала—а сэрца старэе. І сохне кроў. Дык прызнайце-ж яе за жонку маю дарагую...

І ў знак згоды нахілілі браты свае буйныя голавы.

З таго часу стаў сумным замак. Цешыў Бутрым маладую жонку і нічым нацешыць ня мог—сумавала красуня за жалезнымі дзвярмі, за мураванымі сьце-намі... І быў Бутрым злым заўсёды, бо нічым ня мог дагадзіць Кастусі: ні каменьнем самацветным, ні шаўковымі палушалкамі, ні заморскімі вінамі шыпу-чымі. Усё ўспамінала аб шырокіх палёх, аб лугавых кветках, аб зялёнай волі, аб гарадох далёкіх...

Хадзілі браты сумнымі, павесілі голавы. А малодшы брат Расьціслаў узрошчваў у сэрцы крыўду на жыцьцё і патаемную думку аб прыгожых вачох Кастусі, аб яе грудзёх лебядзіных.

Раз паехаў Бутрым з старэйшымі братамі, каб ра-загнаць нуду, разьвесяліць змарнелае сэрца ў бойках крывавых, у пацехах тых рукапашных. І калі ад'яж-джаў, аддаў ён ключы залатыя малодшаму брату Рась-ціславу. Гаварыў яму:

— Браце ты мой, каханы, Расьціслаў—Дзявочыя Вочы. Даю ключы табе залатыя ад запаведных дзвя-рэй, ад шчасьця майго, адзінага шчасьця... Толькі... Глядзі! Не спазрыся на белыя плечы—ня быць тады твай галаве на плячо, пазнаюць смак яе воўчыя зубы. Глядзі! І памятай...

Дзень праходзіць, за ім другі, ходзіць Расьціслаў, вартуе запаведныя дзверы. І ўсё бліжэй да дзвя-рэй і ўсё неадчэпней узьнімаюцца, варушацца думкі.

— Толькі-б раз, адзін раз зірнуць у яе дзіўныя вочы, выпіць мёд з малінавых вуснаў...

Ціснуць цяжарам пякучым залатыя ключы, залажыць-бы ў замок—адамкнуць.

Да дзвярэй памкнуўся. Але памятны словы:

— Пазнаюць смак твае галавы воўчыя зубы...

Далей ад дзвярэй, далей ад граха, ад спакуты.

Вышаў Расьціслаў на бераг, сеў над кручай, заглядзеўся ў вір да і кінуў туды залатыя ключы...

А тут і браты падасьпелі, падплылі іх чаўны гонкія, з насамі вострымі, размалёванымі...

І пытае Бутрым Расьціслава:

— Ключы... Дзе ключы, кажу, давай хутчэй...

І кінуў галавой Расьціслаў:

— Шукай, вунь там на дне... Мо' і знойдзеш, а я ні пры чым...

І ўскіпеў тут Бутрым. Узяў Расьціслава, падняў яго па-над кручай і кінуў у хвалі.

— Шукай, бяз ключоў не вяртайся...

Ня выплыў Расьціслаў. Падабалася яму, мусіць, дно пясчанае, жоўтае, што блішчыць пад сонцам бурштынавымі іскрамі.

Кінуўся Бутрым да замку. Да дзвярэй заповедных. Але ці іх-жа адчыніш? Надзейныя дзверы былі, надзейныя муры.

І з таго часу кожнага, хто пападаўся ў Бутрымавы рукі, ён кідаў з высокае кручы ў вір, кідаў і злосьна сьмяяўся:

— Знайдзі залатыя ключы, адшукаеш—памілаю...

Многа людзей, кажуць, загінула ў Залатых Ключах, да і сам Бутрым, калі верыць паданню, знашоў у іх свой вечны адпачын. Стары ўжо быў. Кінуўся з сваім чоўнам у бойку, ня здужаў ворага і захлібнуўся ў віры, пашоў на дно шукаць сваё шчасьце. Вось чаму і вір празываецца Залатымі Ключамі...

Валя сядзела і нічога не адказвала. Паданьне навяяла ціхія думкі. І так добра было сядзець, маўчаць і прыслухоўвацца, як шархаціць асака пад вадзянымі ступенямі, як абарвецца каменчык з высокае кручы і боўтка ўпадзе ў ваду, як прыўскочыць шчупак з вады ў пагоні за палахлівай уклейкаю.

Яшкіна шчака была блізка, зусім блізенька. І добра так сядзець, прыхіліўшыся адно да аднаго, адчуваць як б'ецца сэрца ў кожнага і ўгадваць думкі другога.

Але дзесьці галасы чутны, чуюцца ўсплёскі вёслаў. Рыбаловы, мусіць?..

— Паедзем, Яшка, бо і татка зажджэцца, палуднаваць час...

— Ну, едзем...

*

Хоць і нядзеля, хоць і адпачын, але на заводзе поўна народу, асабліва старых. Маладым—тым што! А вось старым—холодна. Холодна ў хаце, холодна на вуліцы, на сонцы. Ня грэе звычайнае цяпло старыя косці, якія прызвычаліся да пякельнага жару ваных пячэй, у якіх варыцца шкло.

Таму і ў вольны час, у нядзелю, у дзень адпачынку—збіраюцца старыя рабочыя на завод, садзяцца

дзе-небудзь на масткох ля пячэй і грэюцца. І ўзімку грэюцца і ўлетку. Якое-б ні было надвор'е—ці сьцюжа ці сьпякота—грэюцца. Паварачваюць да печы сьпіны, грудзі і вядуць бясконцыя гутаркі.

Гавораць аб старым, гавораць аб новым. Корпаюцца ў успамінах, перасейваюць у памяці даўно пражытыя годы, гавораць аб сёнешнім, аб штодзенных клопатах, аб неадкладных справах.

Дзед Андрэй, які даўно ўжо не працуе і які ведае цяпер толькі адны венікі—імі зарабляе на хлеб і на табаку—апавядае звычайна аб старым, такім-жа сівым і абамшэлым, як яго шырокая з пляшывінкай барада. Апавядае паважна, паволі, заправіўшы наперад свой шызы цыбукаваты нос добрай порцыяй самаробнай цяртухі.

— Ото-ж я і кажу...

— Аб чым гэта?—пытае сусед, крыху прыдрамаўшы, покуль дзед частаваў свой нос табакай.

— Дзівак чалавеча, яму кажы, а ён і ня слухае. Ды вось аб тым-жа я ўсё, аб старым гэта. І-іх... быў гэта я тады блазньюком яшчэ... Ані розуму табе, ані росту...

— І бацькі, кажаш, ня было,—пытае сусед, зараней ведаючы, аб чым будзе расказваць дзед.

— Ото-ж я і кажу... І бацькі ня было і маткі, скажаць, у вочы ня бачыў...

— Бяз маткі нарадзіўся, ну і дзед!

— Дзед глядзіць выцьвілымі вачыма, чырванее яго шызы нос, і з дакорам ён гаворыць далей.

— Ото-ж я і кажу... А ты не перабівай. Дык вось, жыў гэта я з братам у фальварку. Брат парабкам быў, ну, а я яшчэ малы, у пастушкох хадзіў. Нішто, можна сказаць, жыў. Дадучь гэта табе лусту хлеба, як выгуляешся за дзень, выцярэбішся—да чаго-ж тады хлеб сма-а-шны, смашны. Асабліва скарынка. Ува-неш акраец і пуза, як бубен. А нанач забярэшся да Лыскі ў будку. Памятаю, сабака быў, дабрэнны сабака—калі ўжо сапсеў зусім, ваўкі задушылі. І да чаго-ж сябраваў я з ім, даражэй ад чалавека, здаецца, ён быў для мяне. Адным словам, прыцель...

— Сабака гэты самы?

— Ото-ж я і кажу... Дык забярэшся ў будку да яго, скурчышся з Лыскам і ніякага кажуха табе ня трэба—да таго-ж цё-ё-пла, цёпла...

— А будка без вентыляцыі, мусіць,—жартуюць над дзедам.

— Ото-ж я і кажу...— адказвае дзед неўпапад, ня зусім разумеючы жарты.—А раніцой, толькі сонейка сабярэцца прамыць свае вочы—а я на нагах ужо, ды цішком, цішком у гарод панскі. А гуркі-ж там, браткі мае, каб-жа вы бачылі! Сашчыпнеш яго, а ён у цябе на ўлоньні, як парасё тое—вялі-і-зны, вялізны. Сашчыпнеш, ды ходу. І сма-а-шна, смашна...

— А далей?

— Што далей?—і дзед варушыць сівымі кашлатымі бровамі, сіліцца ўспомніць яшчэ пра што-небудзь, але аслабла памяць, на дзіравае рэшата зрабілася. Усё прасьлізнула праз гэта рэшата. Засталіся

толькі гуркі, вялі-і-кія, вялікія як парасё, і такія-ж смашныя, смашныя...

— Далей нічога. Вось цяпер, скажам. Ці гэта жыцьцё. Анодысь пашоў я па венікі. Ну, нарэзаў, іду гэта дамоў. І тыц мне насустрач ляснічы наш, новы.

— Ты, гаворыць, што-ж гэта, антыхрыстава твая душа, у лесе тут робіш?

— А ці ў цябе вочы, кажу, павылазілі, ня бачыш хіба?

— Білет падавай!

— Які табе білет?

— Бяз жартаў мне, качарга старая—гэта ён на мяне так—давай білет, іначай заарыштуя.

— І заарыштаваў, каб яго немач! І пісульку вось атрымаў—пяць рублёў штрафу—самавольная парубка, кажа, псаваньне дрэў. Добра, што ў рыку ведаюць—пасьмяяліся там, ды і узялі гэтую пісульку.

— Ідзі, кажуць, зноў у лес, вяжы венікі, ды ня бойся.

— А чаго мне баяцца, скажам... Вось вам і жыцьцё... А вы кажаце... Не, раней ня так было. Ня так жылі мы, куды лепей жылі. Ото-ж я і кажу...

— Ото-ж ты і кажаш... Ласун ты быў, як відаць, на панскія гуркі... Салодкія, кажаш, смашныя... Салодка, кажаш, было снаць з сабакам?—умешваецца ў гутарку стары рабочы Арцём Дубовік.

— А я вось, дзед Андрэй, не сказаў-бы, каб гэта занадта салодка была такая сабачая доля. Сам, браце, пазнаў гэту слодыч, паспыта-а-ў яе, ой паспытаў, не да гуркоў было, не да смаку. Сам ведаеш, чый за-

вод наш быў! Пана Рудзілоўскага. Дык вось я табе пра гэтую слодыч. Чатырнаццаць гадзін як пастаіш каля печы, дык у галаве замест мазгоў фіга смаленая—мазгі ссыхаліся ад сьпякоты. Не да ежы было, ні да чаго—уцёк ад печы ды спаць хутчэй... Так і жылі вось: дзень ля печы смалішся, а потым спаць. Так і спалі-б і да гэтага часу, і ўсё-б жыцьцё так праспалі, каб ня прышла гэта праруха на паноў нашых. А ты пра гуркі вось; даліся, муціць, яны табе ў знак!

— Ото-ж... да я-ж кажу...

— Ото-ж ты і кажаш! Глупства ты кажаш. Памяць згубіў, муціць, на старасьці год. Запамятаваў, як у пятым годзе рабочыя Юрку Цвыка ў печы спалілі? За смашныя гуркі, думаеш, спалілі? Не, мой дзядок... Мо ўспомніш, як і тваю шчаку часта пеставаў Цвык гэты самы, тагочасны начальнічак наш? Ты-ж сторажам быў тады, мо' запамятаваў?

— Да я-ж...

— Да я, да я...—дудукала ты старое. Дзяцінець пачаў, дык пра ўсё і забыўся.

— Кінь ты дзедзю зьневажаць, чаго ты да яго прычапіўся,—абрывае Арцёма Антон.

— А няхай не вярзе нямаведама што,—злосна кажа Арцём і пачынае круціць цыгарку. Ён доўга дзьмухае на лісткі паперы, бо тоўстыя апаленыя пальцы ніяк не спаймаюць аднаго лістка. Арцём круціць цыгарку, смашна сьлініць і склейвае яе і, сабраўшыся прыпа-ліць, падае капшук дзеду.

— На вась, закуры лепей, а пустабрэхі свае кінь, ня гожа так, ды яшчэ чалавеку старому.

— Да я-ж, братачка, хіба я са зла ці што? Так вась, узбылі гуркі на памяць, дык я аб іх, значыцца...

Ніхто ня слухае больш дзеда, новыя гутаркі займаюць увагу. Згрудзіўшыся на масткох рабочых нехта пытае пра грошы, калі палучка, у які дзень.

— Грошы, кажаш, а вась запытаем у заўкома.

— Ня чуваць яшчэ, браткі,—адказвае Іван Сяргевіч Шабурда, не стары яшчэ рабочы, з маленькай казьлінай бародкай, якая мае зазвычай палахліва затрэсьціся пры кожным запытаньні і тады яе кончык выпіраецца далёка ўперад раскудлачанай войстрай ку-пінкай, якая нібыта так і кажа: «Слухаю».

— Ня чуваць, браткі, ня чуваць. Бачыце, гэта-ж справа трэсту. Мы анодысь і казалі Анатолю Іванавічу, каб гэта, значыцца, паспяшыць крыху. Але-ж ён кажа—спяшацца няма чаго, трэст сам ведае, калі і што...

— Яму то спяшацца нечага, яму што—бізун-бізун-ном—а вась паспрабаваў-бы на шэсьць ратоў раскінуцца, тады паспытаў-бы, ведаў-бы...

— Ды яно як быццам і так, браткі, але-ж...

— Што але?

— Да начальства, бачыце, як-ні-як, але-ж яно начальства і павінна яно, скажам, ведаць, калі і што...

— Дый чалавек-жа ён парцейны. Гэта Анатоль Іванавіч, значыцца... павінен паклапаціцца...—і казь-

ліная бародка заспакоена прымае сваё звычайнае палажэньне.

ЛЯ печы цёпла. Приемная млявасьць адчуваецца ва ўсіх частках цела, таму і казаць асабліва многа ня хочацца. Большасьць рабочых сядзяць моўчкі, некаторыя дрэмлюць, некаторыя бязучасна разглядваюць павуціньне, якое заткала ўсе вокны, што ўстаўлены ў высокую столь. Там гудзе назойліва муха—мусіць папалася ў павуціньне. У разьбітую шыбку заляцела пчала і лётае цяпер каля печы. Кожны назірае за яе палётам і кожнаму хочацца, каб гэтая пчала ды села каму-небудзь на нос—вось-бы сьмеху было!

Але пчала вылятае кудысьці ў вакно, і зноў ціха ў заводзе, толькі ў правым кутку каля печы чуецца гамонка, чуюцца выкрыкі часам:

- Недабор!
- Ваших няма...
- Цягні, цягні дзесятку!

То маладзейшыя гуляюць у карты, гуляюць з самага раньня. Гуляюць чалавекі чатыры. Другія-ж, абступіўшы іх, назіраюць, спачуваюць, падбадзёрваюць, падаюць жару.

- Крый, Ванька, па банку, чаго там...
- Даёш!
- Бяры, чаго сумняваешся, якраз туза выцягнеш.
- Шырэй рот разяўляй!
- Станаві штаны, чаго там. Палучка хутка,—новыя купіш.
- Купіла ня хопіць.

Толькі сабраліся пачынаць новы банк, як у адчынення вокны варваўся раптам праразьлівы, распачны крык:

— Бра-го-о-чкі!

Усе прымоўклі на хвілінку, зірнулі адзін аднаму ў вочы і, прыслухаўшыся, усе адразу расьсьмяяліся.

— Астап, мусіць... Жонку вучыць...

— Каму як не яму! Э-за Карлы мусіць... Айда, браткі, паглядзім. Дый палуднаваць час.

Калі-вышлі на двор, усе заўважылі Астапа, які гнаўся са знятым з аднае нагі чобатам за сваёй жонкай. Астап быў п'яны. Ён бег з расхістанымі грудзямі, і кудлы валос трэсьліся над потным ілбом і засьцілі вочы. Непаслухмяныя ногі не пераскочылі маленькай канаўкі, і Астап расьцягнуўся на зямлі ўсёй сваёй доўгай, як жэрдка, постацьцю. Але і лежачы ён падымаў у правай руцэ чобат і ўсё пагражаў. Жонка даўно ўцякла і схавалася дзесьці ў суседак, а Астап усё кідаў п'яным, забытаным языком свае пагрозы.

— Я табе пакажу... От, я ўжо да цябе дабаруся...

— Што ты кажаш, небарача,—кпілі з Астапа рабочыя.

— От ты пагавары ў мяне, пагавары болей... Тады пазнаеш... От, я ўжо цябе навучу...

— На сабак хіба брахаць?

— Пагавары, пагавары болей...

— Астап, каго-ж ты лаеш, дзе-ж твая жонка?

— Мані, мані, от я ўжо да цябе дабаруся...

Астап доўга яшчэ сыпаў пагрозамі, але словы блыталіся ўсё болей і болей і ўрэшце Астап замоўк і за-

соп у канаве, у якой ён даволі часта знаходзіў свой прытулак, прайграўшы звычайна бойку з жонкай.

Цэлая купа дзяцей у Астапа, і пяты самы меншы— Карла. Акцябрынілі яго гады са тры назад. Супроць быў Астап.

— Нашто мне Карла, каб людзі сьмяяліся, ці што...

— Але ўламала неяк жонка. Яна была дэлегаткай і ня раз у другіх спраўляла такое сьвята—чаму-б і ў сябе не зрабіць. Любата адна. Народу поўна, кожны вітае цябе, нібыта ты зрабіла што вялікае, надзвычайнае. Ды і падарункі к таму. Усё да аднаго. Падарункі і на Астапа падзейнічалі:

— Ну, што-ж, Карла, дык Карла—толькі клопату, усё роўна—лішні рот...

Пасьля ўжо ня раз хадзіў Астап, асабліва калі вып'е, да дырэктара і да сакратара комсамольскае ячэйкі, загаварваў усё:

— Дык вось што... Як-ні-як, сын у мяне Карла, не абы хто. Вы-ж ведаць павінны, як і што... Павінны вы сыну майму, комуністаму майму Карлу, спасобіе даваць, ці не? Павінны, таму-ж ён Карла, а не які-небудзь там, скажам, Лявон ці Гаўрыла.

І Астапу адказвалі звычайна:

— Ідзі ты высьпіся лепей.

Астап кідаў тады гаварыць пра спасобіе і пачынаў лісьліва і пакорна прасіць на шкалік, апахмяліцца.

— Эх і раздушуй-бы гэта я за здароўе ваша і за здароўе сына майго Карла Астапавіча...

І калі ня выходзіла справа—Астап ішоў тады ва-яваць з жонкай. Паперад пачынаў з малага. Лавіў

дзе-небудзь ля хаты ці ў хаце і, ўшчаміўшы між кален, пачынаў дапытваць:

— Як завуць цябе, шкнарадзь?

— Калолік...

— Карла, паганец ты, а не Калолік. Ну, кажы..

— Калолік...—і малы пачынае шмыргаць носам і церці кулачком запэцканую шчаку.

— От я ўжо табе пакажу, паганец ты гэткі, як бацькі ня слухацца... Станеш ты ў мяне Гаўрылай ня іначай. Ну, кажы, як завуць цябе?

Малы пачынае рымзаць. Умешваецца жонка Домна.

— І чаго ты, п'яная твая галава, да дзіцёнка чэпішся? Насмактаўся, як павук той, дык хоць-бы маўчаў, заліўся-б дзе-небудзь...

Пачыналася звычайная бойка. У большасці выпадкаў яна канчалася нічым, бо жонка зараней хавала ўсякія рэчы, якія мог пусьціць у бой Астап. І апошні прымушан быў заўсёды сыцягваць з нагі чобат—адзінае яго аружжа. Пакуль праходзіла гэта баявая падрыхтоўка, Домна пасьпявала ўцячы.

Але часам даводзілася ёй хадзіць і з сінякамі, даводзілася іншым разам наведваць і фэльчарыцу, шукаючы паратунку ад разьюшанага Астапа.

*

— Нешта Валечка сёння засмучоная,—з ветлівай усьмешкай прагаварыў Анатоль Іванавіч. І сеў за сваёй канторкай.

Валя не знайшлася што адказаць, пачырванела, завінулася залішне стараўна ля сваіх папер, ня ведаючы,

як трымаць сябе—ці змаўчаць, ці пакрыўдзіцца, ці хто яго ведае што. І, нічога ня прыдумаўшы, усміхнулася. І вышла ўсмяшка такой звычайнай натуральнай і на сэрцы таму—супакойней.

Анатоль Іванавіч перагортваў нейкія паперкі, пазіраў з-за іх на Валю і, заўважыўшы радзімку-плямінку каля самага Валінага вуха, задумаўся.

— Сказаць, дык дурніца, пустая—што хочаш, тое і зробіш. І ўсё-ж ткі прыгожанькая...

— І нага нішто, пекная ножка, каб яе ды ў добрую туфельку—далаваў-бы...

Прыходзілі рабочыя, служачыя, назойліва званіў тэлефон, але ня знікала ў думках гэта стройная ножка, цупка абцягненая чорнай панчошкай, з гэтым захапляючым і хвалюючым крыху акругленьнем рысак.

І чым больш прыглядаўся Анатоль Іванавіч, тым неадчэпней ішла ўслед думка аб прыгожай і стройнай ножцы. І калі прабіла тры гадзіны, Анатоль Іванавіч сказаў:

— А ведаеце што, Валечка, мне вось справаздачу трэба хутка прадставіць. Прыдзеце вы ўжо сёння вечарам на якую гадзіну, другую, мо' падгоніце справу хутчэй.

— Добра, я прыду.

Сказала і пашла звычайнай сваёй, трохі падскакваючай хадой, дахаты. Чаму-ж і ня прысьці, калі трэба. У чым справа, вялікі тут клопат...

А ноччу пасьяля вячэрняе працы Валя доўга не магла заснуць і ўсё разьбіралася ў сваіх думках, у сваіх уражаньнях:

— А дарэмна я раней так палохалася Анатоля Іванавіча. Яшчэ які мілы і такі ветлівы чалавек. Грубога пры табе нічога ня скажа. Праўда, можа вось кепска, што дужа блізка садзіўся, як дыктаваў свае паперы, вось і цяпер аж на плячы адчуваецца крыху— некалькі раз дакрануўся рукою, ну, вядома, у часе працы. А ўсё-ж ткі ветлівы, харошы чалавек...

І мімаволі ўяўляецца ў думках прыгожы з гарбулінкаю нос, гэтыя вочы з такім асаблівым глыбокім па-таемным бляскам... І гэтыя паводзіны... Сур'ёзныя, паважныя... І разам вяснянкі Яшкіны. Мілья вяснянкі. І ўсё-ж ткі вяснянкі... І гэты прасты твар з такімі захапляючымі кудламі на галаве... І ўсё-ж ткі кудламі... Рукі моцныя, і такія-ж нявэрткія, як граблі тыя... Любыя рукі... Як граблі тыя... А прычым тут граблі, калі любіш Яшку... Яшка мілы, хоць трохі дзівак, і мудрылка к таму. А латкі на сьпіне... І белыя ніткі... Ат, глупства ўсё гэта, ці варта зважаць, калі любіш.

І калі драмалася ўжо, калі сон ахіляў сваімі мяккімі ціхімі крыльямі—Яшкін твар ляцеў насустрач. Вось робіцца ўсё большым і большым, вось відны ўжо залатыя вяснянкі. І раптам ляцяць яны і рассыпаюцца дзесьці зорамі. А за імі месячык устае і на месячыку нос з гарбулінкай. І месяц ня месяц, а Анатоль Іванавіч і гараць яго вочы, сьвіцяцца, сьвіцяцца... І сьветам сваім прасякаюць у самую душу. А з-пад правага вока рубец сіняваты. Ён шырыцца, шырыцца—вось цэлая прорва і дна ў ёй ня відна, і клубяцца ў ёй туманы сінія. І ляціць Валька ўніз галавой, усё глыбей

і глыбей у бяздонную прорву. Ляціць, аж захватвае дух. Вось-вось ударыцца аб цёмнае жорсткае дно.

— Ма-а-мачка...

— Бач, з прасонку вярзе нямаведама што,—мармоча Антось на сваім ложку і пераварачваецца на другі бок, каб месячны сьвет не пападаў у вочы.

*

— Цяпер асьцярожным трэба быць,—мімаволі падумаў Анатоль Іванавіч, калі прымаў у канторы новага служачага, камандыраванага з гораду на месца бібліотэкара і загадчыка заводзкага клюбу,—гэта ня мямля наша, хлапец, відаць, з вусамі...

Сашка Кавэдла распытваў дырэктара аб усіх дробязях жыцьця заводу, нават аб такіх, аб якіх і думаць ня прыходзілася Анатолю Іванавічу: і ці ёсьць ячэйка, і як з комсамольцамі справа, і хто ў заўкоме, ці ёсьць радыё і што робяць рабочыя па нядзелях.

— Якая тут ячэйка! Партыйцаў—трое са мною. Ды і то адзін у кандыдатах яшчэ. Ходзім вось у саўхоскую ячэйку часам. Комсамольская ёсьць...

— Ого, дык у вас-жа тут ціш ды глуш... І рабкораў пэўна ніводнага?

— Якія там рабкоры... Пісаць і то бадай ня ўсе могуць.

— Ого... Я бачу, мы з табой тут, брат, здорава папрацуем,—заклучыў новы, толькі-толькі што прыбыўшы чалавек, адразу перайшоўшы на ты.

Анатоль Іванавіч не пасьпеў мімаволі паморшчыцца, як Кавэдлы і сьлед прастыў у канторы. Ёе пабег у

інтэрнат, на завод, зьбіў ужо каля сябе цэлую хэўру моладзі, нешта горача гаварыў з імі, сьмяяўся...

— Прыслалі чорт ведае каго. Ня к нашаму боку... І народ-жа пашоў, прасьці божа. Не пасьпеў на нос яму зірнуць і ўжо на ты...

І вечарам, седзячы ў сваім пакоі, Анатоль Іванавіч ніяк ня мог забыцца новага чалавека. І асабліва-ж гэтае—«ты».

— Чорт яго ведае што. Усякая погань з табой за панібрата.

— Але чаму погань? Чалавек здаецца з іскрой. І віхры такія задзірыстыя... Ды чаго варта кепка адна. Сядзіць так на галаве, нібыта ўвесь сьвет пад яе казырком. А вочы—як мышкі тыя, так і шныпраць, так і шныпраць ўсюды—у ведамасьць і ў тую зазірнуць пасьпеў.

Ну і чалавеча!

І ўсё-ж ткі паганы,—чалавеку, якога ніколі ня бачыў, адразу тыкае ў вочы. Можа тут і няма нічога, але ўсё-ж ткі... Чалавек, выхаваны на пэўных традыцыях, прасякнуты пэўнай культурай, які мае зусім вызначаны, выкрышталізаваны часам жыцьця і яго ладам—розум,—і вось падыходзіць да цябе кепка, самая звычайная—якіх мільёны—і тыкае табе ў вочы...

— ...Мы з табой, брат, папрацуем... Падумаш—брат знайшоўся, гэтакі ненаглядны таварыш.

Але-ж гэта глупства, цяпер-жа ня тое. «З ваўкамі жыць, па воўчаму выць». Але хто-ж воўк, дзе хаваецца гэтая воўчая злосьць, у каго-ж гэты лёскат воўчых зубоў. Дзе ваўкі, дзе іхныя воўчыя зубы?

пяткія цені скачуць па сьценах ад мухі, апякаючай крыльлі аб шкло...

...Лямпа сьвеціць блядым жаўтаватым сьветам; тра—
— Дурная... Так вось і мы апякаем крыльлі аб шкло. Апяклі, апалілі... І ўпалі ў жыцьцё бяскрылыя і бязвольныя... Толькі цені засталіся, рэдкія, трапяткія цені, цені пажоўклых, збяклых успамінаў. Так і мы—бяскрылыя і бязвольныя... Хто-ж мы?

Хто мы?

...Ты... Мы з табой папрацуем...

...Эх, назад-бы жыцьцё, усё далей і далей у беззваротнае мінулае, з якога высмакталі годы яго колер і пах...

І дзесьці варушацца узьнімаюцца выцьвіўшыя ўспаміны.

— ...Вып'ем, Жоржык, на ты, за нашу слаўную Русь, за нашу славу разгонную, за карыя вочы дзяўчат...

— Што-ж, на брудэршафт, дык на брудэршафт...

Цягнуцца рукі насустрач і рубінавыя іскры гараць у жаркіх бакалах. А на лагонах срэбныя зьвёзды. І косы дзяўчат, і іхныя вочы, і такія трапяткія расьніцы, ад якіх пахне віном і тонкай парфумай. Шпоры зьвіняць мілагучнымі бомамі. І дым—пахучы і даўкі. Цягнуцца рукі насустрач. Масьляцца п'яныя вочы. І якія-ж сьмешныя і наіўныя вусы маладых падпаручыкаў. Вось-вось дзынкне шкло рубінавых бакалаў і рубінавыя зоры абымуць сэрца радасьцю: за жыцьцё, за славу, за карыя вочы дзяўчат...

І нехта пад локаць штурхае таварыша:

— З ім? На брудэршафт? З гэтай фіскальнай брыдой!

— І на абрусе вінныя плямы і пад чобатам хруст бакалаў рубінавых і ад столі ляціць тынк—разышоўся наган—асьцярожна—каб толькі ў столь, каб было і бяспечна і з гонарам...

Чаму-ж ад іх, ад тых, з кім злучаны жыццём і сэрцам, чаму-ж ад іх—брыда фіскальная?

...Змрочныя калідоры кадэцкага корпусу. Сьветлыя, але такія казённыя пакоі 2-й роты... У струнку ложка і ля сьцен у пірамідах бэрданкі... І колькі іх, гэтых ружовашчокіх, вожыкагаловых кадэтаў. Сярод іх і Жоржык Граеўскі. Яго чарніоткія вочы голкамі ніжуць таварышоў, ён бегае, шныпарыць між імі, сьмяецца, жартуе. Усе прыемна ўсхваляваны. Сёньня глыбокай ноччу пахаваньне «кафейніка». Старая традыцыя корпусу і пры тым выключна традыцыя 2-й роты. Яшчэ малыя, няхай павозяцца з «кафейнікам».

А першай гадзіне ночы, з вялікімі перасьцярогамі прабіраюцца кадэты са спальні на чорныя сходы, адкуль пуць на вышкі. Уперадзе нясуць вялікі кафейнік, склеены з паперы і афарбаваны. Навокал папяровыя факелы і факельшчыкі ў папяровых убёрах, падобных на саваны. У кожнага ў запасе пірожнае, пакінутае ад нядзельнага сьвяточнага абеду. Усе ідуць, крадучыся, стараючыся захаваць таемнасьць і ўрачыстасьць. А вось і цёмныя вышкі. Усе моўчкі сыходзяцца туды, бліжэй да кумпалу дамовай царквы.

Ставляць кафейнік на спецыяльны трыножнік, запальваюць зараней прыдбанья сьвечкі, хісткае полымя якіх асьвятляе намалеваны на кафейніку твар нялюбімага настаўніка-выхаваўца падпалкоўніка Лізматава, па-кадэцку Клізматава. Выкладчык «сугубае» хэміі, сухі нэрвовы чалавек, пэдант формы і дысцыпліны.

Пачынаецца карагод навакол кафейніка, спраўляецца спецыяльная імша, словы якой з году ў год перадаюцца пакаленьням роты. Тут і «хэмія, хэмія, сугубая хэмія» і «на заборы сядзіць кот», маючы нахіл да хэмічных практыкаваньняў і «Клізма, клізма і клізмація-я нарадзілася ў айца Савація-я-а...».

У Лізматава быў бацька папом, і кадэты, у выключнай большасьці афіцэрскія дзеці, яшчэ больш зьневажалі свайго выхаваўца. Вядома, паміж сабой.

У хуткім часе кафейнік з вялікімі перасьцярогамі ўрачыста палілі, зьбіралі попел і хто-небудзь з сьмялейшых забіраўся на кумпал і расьсейваў попел на ўсе бакі. Пасьля гэтае «афіцыйнае» часткі «кафейніка» аддавалася належная ўвага пірожным і хутка ўсе з ранейшымі перасьцярогамі вярталіся назад у ротную спальню.

А раніцай, вылучаўшы хвіліну, калі ніхто з сваіх не заўважыць, спрытны Жоржык бег да памочніка камандзіра корпусу, доўгага і сухога, як жэрдка, палкоўніка Тараканава і, выцягнуўшыся ў струнку, сьпешна дакладваў:

— Ваша высокародзьдзе! Сёньня кафейнік пахаваді... Іван Вайніцкі аб вас сказаў: дылда эстафэтная...

— Як ён мог?

— Не магу знаць... А Юры Курбакоў аб яго блгародзьдзі гаспадзіну выхаваўцу...

— У карцар яго, паскудніка... Маладзец...

— Рад старацца, ваша высокародзьдзе...

— Кру-у-гом!

І хутка ў Жоржыка Граеўскага на чырвоным кадэцкім пагоне два лычкі зьявіліся. І чын не малы—віцэ-унтэр-афіцэр. Лычкі былі прадметам зайздрасці для таварышоў, і некаторыя лисьліва заглядвалі ў вочы Жоржыку, другія лаялі, паціху фіскалам звалі падлізаю.

А перад выпускам з корпусу Жоржык насіўся з сваймі трыма лычкамі віцэ-фельдфэбэля роты і часта ўглядаўся ў маленькае люстэрка, цярэбячы пух вусікаў. Ён марыў у гэты час аб генэральскіх пагонах, аб дывізіях, корпусах, аб прыгожых жанчынах, аб шырокай і бліскучай дарозе, усеянай Аннамі і Станіславамі з залатымі мячамі на кукардах. У часе выпуску адбывалася апошняя традыцыя корпусу—колектыўнае складаньне і чытаньне «зьверыяды». Усе адпрашваліся ў горад і, знайшоўшы прытулак дзе-небудзь на кватэры ў маладога афіцэра, быўшага выхаванца корпусу, спраўлялі апошнюю таварыскую вечарыну з віном, закускамі,—часам з недарагімі дзяўчатамі з бясёлага дому. Тут і складалася заповедная «зьверыяда»—характарыстыка ў вершах кожнага выпускніка. Гэтыя штогоднія «зьверыяды» былі рэліквіямі корпусу і захоўваліся ў яго архіве і доступ да іх быў дазволены толькі для скончыўшых, для афіцэраў.

Зьверыяда пісалася і тут-жа зачытвалася. Памятае Жоржык і напісанае аб ім. Нядарма хацелася знікнуць, праваліцца скрозь землю. Ды і кепска было крыху тое, што характарыстыка зьверыяды неофіцыйным шляхам магла папасьці ў полк, дзе знайшоў-бы прызначэньне Жорж. А пісалі ня зусім добрае. Усе смяяліся, заліваліся рогатам, калі самы старэйшы кадэт зачытваў аб Граеўскім:

І апошні з зьверыяды,
З нашай слаўнае пляеды,
На здзіўленьне ўсім зўропам
Вышаў здатным асталопам.
Наш фэльдфэбэль—віцэ, віцэ—
Надзвычайная асьліца—
Жорж Граеўскі дон-Падліза.
Звышфіскальная бамбіза...

Таму і брыда фіскальная...

І адзін брудэршафт, які ня ўдаўся.

Апошні з зьверыяды... Апошні... Але-ж гэта глупства. А ўся зьверыяда, тысячы зьверыядаўцаў разышліся па беламу сьвету, і ўсе родныя, і ўсе-ж блізкія сэрцу... Зьверы-я-даўцы... І жалезныя палкі і воўчыя сотні афіцэрскія...

Хто-ж ваўкі, дзе гэты лёскаат воўчых зубоў, дзе жудасны сьвет воўчых вачэй асеньніх?

...Прытуліўся засьценак між балотаў і пушчаў. За вокнамі мокрая сьнежная мітульга. Пацеюць вокны і плачуць цёмнымі поцекамі. У прасторнай хаце прытульна і цёпла. За сталом мясцовы пісар валасны са сваімі дочкамі-паненкамі. На рагу стала поп сядзіць,

углядаецца мужным зрокам у чарку і цягне нешта нуднае і няскладнае аб свабодзе сумленьня, аб вялікай расійскай нацыі, аб нейкіх загубленых пэрспэктывах і заняпадзе культуры.

— Кінь, бацяюшка, казаньне казаць—нуду наго-ніш—выпі лепш, солёны гурок, незагубленая яшчэ пэрспэктыва,—сьмяючыся гаворыць нехта з бліскучых афіцэраў савінкаўскага баявога атраду.

— Охо-хо... Вам сьмешкі вось толькі, а вы паспрабуйце душой хварэць... Тысячы год, стагодзьдзі, можна сказаць, нязрушаныя і...

— Што і? «Ня мудрствую лукаво», кулдыкніце кі-лішак і ўсё тут,—гаворыць усё той-жа афіцэр.

Прыемна ўсхвалёваны дзяўчаты.

— Ах, вайна, колькі страху... Дзіву даецца, як гэта можна толькі чалавека забіць?

І афіцэры, асабліва з маладзейшых, калясом выпудляюць грудзі, наперабой увіваюцца за дзяўчатамі, расказваюць геройскія гісторыі, нябывалыя справы.

А ў халоднай, і старой стопцы на дварэ пазьвязанымі сядзяць пяць чалавек выпадкова ўзятых сёньня чырвонаармейцаў. Стары казачы афіцэр Гайдучонак доўга зьдэкваўся над палоннымі, размашыста, з поцягам біў нагайкай. І ня столькі ад злосьці біў ці ад помсты, а проста хацеў лішні раз упэўніцца ў сваім правіле:

— Чалавек павінен разумець нагайку і знаходзіць адразу голас.

Але голасу ад нагайкі не знаходзілі і, параіўшыся, як быць і куды дзець, парашылі: раніцой «у расход

пусьціць». Яшчэ сьвет не патух у прытульнай хаце, ня змоўклі гамонка і вясёлыя сьпевы, як пацягнулася ад стопкі купка людзей. Вышлі на шлях, насыпаны сярод багны і прызначаны калісьці пад чыгунку. Жоўты пясок зьмешваўся пад нагамі з мокрым сьнегам, у ім грузьлі ногі і пэчкаліся боты. Хутка спыніліся. Мерзьлі рукі, сьнежная мітульга абляпляла макрэдзьдзю твары, з-за разарваных хмар прарываўся бялёсавокі месяц. І калі сьвяціў—тады больш злосным рабіўся вецер, шалёна кідаўся на прыдарожны парасьнік, на быльнэг па абочынах дарогі, забіраўся дакучлівай золью пад шыналі. На суку бліжэйшай асіны трапяталі сіратой счарнелы ліст, і, як ліст гэты, трымцелі бяз шыналяў пяць палонных, прытуліўшыся адзін да аднаго, каб было цяплей... І каб весялей разам, умясьцёх, зірнуць у халодныя сьляпяныя вочы нямінучага.

Людзі з карабінамі запальвалі папярсы, грэліся, паціралі рукі. Паручык Граеўскі торапка перашэптваўся з старым капітанам Сядлоўскім:

— Хіба зачытаць прысуд?

— На якога чорта прысуд гэты самы, вельмі ён ім патрэбны... Ды і ці для іх законы пісаны,—урэшыце ўзлаваўся капітан, якому папалі за каўнер поцекі талага сьнегу.

— Станавецца на край!

Кароткі залп і пяць чалавек адразу аселі, пахіліліся і ссунуліся на жоўты вільготны пясок. Яшчэ хвіліна і яны пакаціліся па абочыне шляху, уніз, туды, дзе лавовы парасьнік, дзе халодная вада з сьнегам. Адзін затрымаўся ля куста алешкіну, сунуўшыся тварам у

зямлю. І на сьпіне ў яго прыстаў лапікамі мокры сьнег.

Людзі з карабінамі торапка пашлі назад. Толькі Жорж Граеўскі на хвіліну затрымаўся, каб пакорпацца ў кішэнях забітых. І нічога там ня было, апроч зашмальцаванае паперы дакумантаў і невялічкага партыйнага білету. Ужо даганяючы сваіх, прачытаў Граеўскі пры сьвеце месяца прозьвішча забітага чалавека.

— Анатоль Іванавіч Гарашчэня.

І сунуў паперу ў свае кішэні, па старому звычаю, набытаму за годы службы ў вайсковай разьведцы.

...Дзе-ж жудасны сьвет воўчых вачэй асеньніх? Хто ваўкі?..

...Жорж Граеўскі...

...Анатоль Іванавіч Гарашчэня...

...Усе тое добра, што мае канец добры. А чым ён кепскі?

Уздыхнуў Анатоль Іванавіч, пацягнуўся, стаў ладзіцца нанач.

*

Пачынаўся комсамольскі сход. Сакратар ячэйкі Антон Макрэня—хваравіты хлапец з нейкім вечна прышчымленым выглядам—нібыта вось пнецца хто стаць яму на мазоль і таму ўхіляецца ў бок чалавеча—тупае з месца на месца,—зачытваў месячны каляндарнік працы ячэйкі:

— І ўсяго ў нас за месяц будзе чатыры сходы і чатыры бюро. І мяркуем правесці пяць індывідуаль-

ных дакладаў і такім чынам ахопім трэцюю частку складу ячэйкі.

— А якія-ж пытаньні на сходах?

Сакратар нерашуча тупае з месца на месца, корпаецца ў сваіх паперах.

— Пытаньні, кажаце... Ну, якія-ж пытаньні? Зьезд трэба прапрацаваць? Трэба. Папросім вась ўжо Анатоля Іванавіча даклад зрабіць. Ну, справаздачу бюро паставім, ну... ды яшчэ знойдзем што-небудзь...

— Дай мне слова!—і Яшка, прасунуўшыся да стала, дастаў замусьленую запісную кніжку.

— Хлопцы... Вось што... Каляндарнік ён каляндарнікам і застанецца. Ён правільны, чаго там... Але ня ў гэтым справа... Колькі я ўжо разоў казаў, няхай ячэйка трохі падумае, ну хоць-бы сабе вась аб інтэрнаце... Там-жа ліха ведае што...

— Якое табе дзела да інтэрнату, на тое-ж заўком ёсьць,—недазволена гаворыць сакратар, паціскаючы плячмі.

— Ат, заўком... Нібы сам ня ведаеш, які спрытны заўком наш...

— Ну, гэта ты ўжо таго, бузу пачынаеш...

— У цябе ўсё буза. Што ні скажы—буза. Вунь п'янства ды карцёж у моладзі...

— А, браточак, ну прысьпічыла табе,—на бюро пагаворым.

— У цябе ўсё на бюро...

— Ну і пагаворым. Вось і Анатоль Іванавіч прыдзе, тады і пагаворым.

— У цябе ўсё Анатоль Іванавіч... Вунь ён дагаварыўся з хутарскімі кулакамі на пастаўку саломы.

— Якой саломы?

— Ды ў цэх-жа вязальны... А чаму не хацеў браць з вёскі, вунь камітэт прыходзіў, чаму-ж было ня ўзяць камітэцкае саломы? А калі не з камітэту, чаму ня можна было дагаварыцца з вязкоўцамі, яшчэ колькі вунь прыходзіла...

— Ты ўсё пра сваё. А прычым тут мы? Адміністрацыя ёсьць у нас?

— А вунь склад зусім згінуў, працаваць няма як...

— Ат, кінь ты ўжо.

— Як гэта кінь?

Чалавек з дванаццаць комсамольцаў, якія спачатку досыць бязуважліва слухалі сакратара, цяпер настаражыліся. Была звычайная цікавасьць да лаянкі, да ўзаемных папрокаў, цікавасьць да таго, чым-жа гэта ўрэшце ўсё скончыцца.

— Дык няма, хлопцы, больш прапаноў?—і сакратар згортвае і завязвае сваю парыжэлюю, пажоўклую папку з паперамі.

— Ну, дык лічу сход...

— Пастой, пастой... А маё хіба слова ня слова?

Новы загадчык клюбу, які сядзеў да гэтага ў кутку і моўчкі назіраў за ўсім, пасунуўся да стала.

— Усё-ж ткі і я комсамалец, хоць і стары ўжо, але-ж комсамалец. І сказаць вам—і буза-ж у вас, ну і буза-а...—«Але-ж канкрэтней, канкрэтней, таварыш Кавэдла»...—Так, бліжэй да справы... А справа, бацьце, у тым... Сяджу гэта я і дзіўлюся: і не комса-

мольцы, здаецца мне, сядзяць вась тут, а... хто яго ведае... ну, галёшы старыя... Хлапец дзела гаворыць. а яму—кінь... Чаго-ж гэта варта, любыя? Ё пра моладзь скажам... Паскудная, браццы, справа ў вас з моладзьдэю.—«Але-ж канкрэтней, канкрэтней, таварыш Кавэдла!»... Так... Скажам, зьезд—добрая справа—трэба прапрацаваць, абмеркаваць, пагаварыць... Але-ж да гэтага і жывую справу трэба прыкласьці. Як ты аб гэтым думаеш, паважаны сакратар?

Сакратар мнецца, моршчыць лоб і адказвае пытаньнем:

— Гэта ты аб моладзі хіба?

— А хоць-бы сабе і аб моладзі.

— Дык, бачыце, справа тут такая: гаварыў я анодысь з Анатоль Іванавічам, ну, і парашылі мы вечар спайкі наладзіць... Ну, няхай паскачуць там... Ну, няхай... вось мы і думаем яшчэ на бюро пагаварыць аб гэтым...

— Гм... для пачатку што-ж... Спайка—справа добрая, мо' і прыгожая. Але-ж трэба, таварыш, і аб іншым падумаць. Тыдзень я на заводзе ў вас—і нічога толкам ня бачу.—«Але-ж канкрэтней, канкрэтней, таварыш Кавэдла!»—Клюб—гэта раз—анічагугкі ў ім. Кніжок—два—анізваньня. Газэта—тры—ці бачыў хто ў вочы. Комсамольцы—чатыры—бяз пораху, ходзяць кіслыя. Інтэрнат—пяць—клоп клопа прусом паганяе... Завод—шэсьць—цвіль на цвіль, дзіравыя печы... Заўком—сем—дзіравыя... так нікудышны заўком... А чаму? А вы-ж ведаць павінны? А вы-ж комса-мо-лія...

Усе маўчалі. Сакратар ня ведаў, дзе падзець вочы і куды пакласьці сваю папку. Урэшце ён рашуча ўзяў яе пад пахі і, ня глядзячы ні на кога, ціха мармытнуў сабе пад нос:

— Лічу сход зачыненым...

— Як гэта так?

— Ды так. Павестка дня ўся вычарпана...

— Як гэта вычарпана, калі я стаўлю васьм гэтых пытанняў?

— Ня ўнось дэзорганізацыі, таварыш... Нельга-ж так, каб гэта раптам, да ўсё і вырашыць... Вось сябаромся на бюро і вырашым усё, як сьлед... Пазавём яшчэ... ну, хоць-бы Анатоля Іванавіча... А то адразу..

Некаторыя з хлопцоў паціху сьмяяліся, другія многазначна перамігваліся—нашла каса на камень—хто каго? А Яшка і яшчэ некалькі хлопцаў з нейкай ні то надзеяй, ні то замілаваньнем паглядалі на выцьвілую кепку Кавэдлы, з-пад якой выбіваліся жорсткія, русыя кудры валос. Кавэдла неяк грэблівая, пагарадная правёў вачыма згорбленую постаць сакратара, гэтую вечна сьпяшаўшую некуды постаць, сьпяшаўшую і не знаходзіўшую сабе месца. І пад кудрамі варушылася нейдзе назойлівая, дакучлівая думка:

— Ну і тыпус! От вылівак, от птаха нябесная...

Калі сакратар схаваўся за дзвярмі, Кавэдла смачна сплюнуў на падлогу, пастаяў яшчэ з хвіліну і, матнуўшы нібы ў сьдзьвярджэньне нейкае думкі галавой—пасунуў рашуча да выхаду.

— Айда, хлопцы, чаго тут валэндацца. Хадзем, Яшка...—кінуў ён ад дзвярэў.

Быў калісьці Шурка.

І было Шуры сем год. І быў ласы Шура на пірагі і абаранкі. А пірагоў і абаранкаў—шэры кот наплакаў... Таму татка мамку біў, прыгаварваў:

— Ты жыцьцё маё засіліла, апаскудзіла, у-у, брыда сухарэбрая...

Тады Шурка бег, кідаўся бацьку ў калені і цалуючы шурпатыя, прапахлыя клеєм і сасновымі стружкамі рукі, мачыў сьвязой палапленыя штаны бацькавы і, схапіўшы аберуч вялікі, вялікі рыжы чобат бацькаў, віс на ім, віс і прасіў:

— Ня бі мамку. Я табе кажу, ці не...

А часам татка плакаў, размазваў на шчаціністым твары п'яныя сьлёзы, памінаў пра грошы, памінаў пра кішэню...

— Гануля, зірні, галубка мая, у кішэню правую ў ватоўцы... палучка-ж мая там.

Глядзела матка ў кішэню выварачвала яе—тады цярушыліся на падлогу крошкі хлеба, махоркі, недакурак дыгаркі, стары аблуплены гузік—глядзела правую, глядзела і левую. І, схапіўшыся раптам рукамі за голаў, галасіла на ўсю хату:

— А госпадухна мой божухна, і няма-ж на яго ірада кары тае сьмертнае, і няма-ж на яго, супастата, ні закону, ні совесьці...

Потым кідалася за рушніком, складвала яго ў трычатыры рэдзі і біла, неміласэрна біла татку і па галаве, і па вачох, і па сьпіне. Біла і нібы знаходзіла ў гэтым

нейкую ўцеху, асалоду. Татка пакідаў звычайна плакаць, часам пачынаў сьмяяцца:

— Ну, яшчэ... Ну, яшчэ... Ото, так... вось яшчэ трошачкі, па хрыбту, па хрыбту, вышэй крышачку, бач, нешта чэшацца...

«Чаго яму сьмяяцца»—думаў пры гэтым Шурка і падыходзіў да маткі.

— Кінь, мамка, не чапай... Яшчэ абаранка прынясе калі... з макама...

Быў ласы Шурка на пірагі і абаранкі...

Пост. Даўжэнны, даўжэнны пост—уся хата прапахне таранамі і капустаю ды горкім алеем. А то і нішчыміца—бульба з лупінамі ды хлеб. І разам надыйдзе дзень: запахне з печы смашным, смашным. Мамка пірагі пячэ, пасху пасьвятаць будзе. А вось і на стале яны і пах ад іх—удыхаеш—і пуп да касьці прыстае, прыліпае... Ня вырываць... Чаму-ж і не паспытаць часам, асабліва калі мамка занялася ля парасяці, абдзірае яму капыцікі. І... на поўны рот, ды ходала пад печ.

Грыміць чапяла, увіхаецца мамка ля падпечча.

— Вылазь, антыхрыстава душа... Бач, аскароміўся, нячыстая сіла... Вылазь, душагубец...

— Не палезу!

— Я табе кажу, ці каму?

— Не палезу...

Чапяла спрытна пападае па лысіне, за чапялою сунецца доўгая хударлявая мамчына рука, і віхор жорсткіх валасоў пападае ў кастлявыя пальцы—нехаця палезеш.

- Кінь, кажу!
— Ня кіну...
— Кінь, іначай заб'ю!
— Усё роўна ня кіну...

І кавалачак пірага, застаўшыся ў сашчапераным кулачку, спрытна пападае ў рот.

— Дык ты так, нехрысьць ты гэткая, пачакай-жа, пачака-а-й... вось я павыбіваю з цябе гэтыя авантуры, пазганяю шаршні з паганае сьпіны, пачакай...

І віхор жорсткіх валасоў зьвіваецца ў тугі вузел— вось-вось вочы на лоб вылезуць.

- Будзеш, гад, болей?
— Буду...

— А галованька мая няшчасная, нарадзіла на свае мукі радзімца, у бацьку мусіць паганец удаўся—і, даўшы добрага ляшча ў хрыбет, матка пакідала Шурку ў супакоі і замыкала ў шуфлядцы такія пахучыя, такія прыгожыя вялікодныя пірагі і іншыя, ня менш прывабныя і спакусныя прысмакі.

А віхор жорсткіх валасоў, упарты віхор застаўся і да гэтага часу. І мусіць праз гэты віхор і перадалася ў Сашку Кавэдлу тая ўпартасьць, настойлівасьць, з якой браўся ён за кожную справу і ўмела ці няўмела яе праводзіў. Але праводзіў заўсёды.

— Пажывем, пабачым... Выліўкі нам ня дзіва... Бач, аньцімоніі разводзіць, на сходзе ні слова. Яму ўсё Анатоль Іванавіч—бацька родны знайшоўся. А сам ні кроку... Але-ж, пачакай, будзе час—будзе і квас. Ня ўсё разам...

Сашка Кавэда думаў аб гуче, аб комсамольцах.
аб заснуўшай ячэйцы. І чым болей думаў, тым су-
пакойней рабілася на сэрцы.

— Толькі на пэдалі націскай, таварыш Кавэда...
Ды канкрэтней, канкрэтней... Вось газэтку наладзіць-
бы, радыё... Красата!

Сказаў сам сабе і ўсьміхнуўся.

*

Вечар выдаўся ласкавы і ціхі. На ўзгорку пахла
мятай і чаборам. І гэты водар п'яніў голаў, кружыў
іе—таму і пераліваліся так прыгожа далёкія зоркі,
зыбаўся сьвет іх празрысты і чаруючы на ціхіх стру-
менях ракі, адкуль нясло такой ядранай, пад-
бадзёрваючай вільгацьцю.

І кругом цемень—цёплая, убаюкваючая чэрвеньская
цемень. І чуць-чуць шалясьціць бярозавы парасьнік
на адхонах кручы, з-пад якой чутны ўсплёскі і буль-
каньне вады, ды ціхі, ціхі, як неўлавімья шэпты ночы,
шолах асакі і чароту.

І ў гэтую цішыню ўразаецца параход. Нехта дошкай
вялікай лапаціць па вадзе і шуршаць берагі, амытыя
рэзваю хваляй—адной, другой, трэцяй... Слабеюць
нявідныя ў цемені хвалі, нікнуць... Прамільгнулі ліхта-
ры, асьвятлёныя вакенцы маленькія, за якімі нейкі
іншы сьвет, асаблівы... Паплылі ліхтары ў цемень,
зьнік параход за павароткай і зноў ціха, дрымотна...
І крыху жаласна: быў параход і паплыў... І людзі на
ім, і кожны едзе кудысьці, далей, у сьвет, у шырокі...

А Анатоль Іванавіч гаворыць, гаворыць...

— Валечка... буду зваць вас так... бліжэй і прыемней...—і адчувае Валя яго руку на сваёй і ціхія пяшчотныя ласкі—гладзіць яе руку, перабірае пальцы.

— ...Усё роўна...—мільгае нейкая няясная думка. Валя маўчыць і ў гэтым маўчанні пакорнасьць, замалаваньне ўсім: і ракой, і ап'яняючым чаборам, і ціхім шолахам бярозавых лісьцяў і гэтымі словамі-шэптамі, што так блізка-блізка, як гэтыя цёплыя пальцы рукі, такой моцнай, настойлівай.

...І з гарбулінкай нос. І такія разумныя вочы...

— Валечка, паглядзі... Падзівіся... Вось пашоў пароход: сьветлы, вялікі, прыгожы... І ўсюды цемень... Пашоў і няма... І жыцьцё наша, як той пароход... Бліснула і няма. Цемень адна... Дык запалім-жа агні, каб было сьветла і любя... І цёпла... Так давай-жа агні... Любіць, любіць, Валечка,—тады сьветлай дарогай пойдзем мы ў сьвет, у сьвет вялікі, бліскучы... Валечка, міленькая...

І такі ап'яняючы чабор... І чужь-чужь шаласьцяць лісты, перашэптываецца чарот з асакою... І ня чужь іх ужо—хіліць голаў непазнанае і хмялёвае, абймае неадчэпным, усёпераможным і такім няясным, як нейкі туман дзівосны—нечым чароўным і нечаканым.

— Валечка...

...Упалі зоры з неба і распасьцёрліся вось нізка, нізка, парабіліся на кружэлкі вялікія: ружовыя, блакітныя... і зялёныя—самыя цёплыя.

...Потым зоры ўзьняліся, паплылі ў недасяжную вышыню і нібы зьяжывелі там у нейкай хітраватай усьмешцы, І сьвет іх стаў скупы, халодны.

У яловым кусту закігікала нейкая птушка. Уздрыганулася Валя, нечакана балюча сьцялася ўсхваляванае сэрца. І пачала плакаць, нахіліўшы голаў на грудзі.

— Кінь, Валя... ці тут-жа што страшнае?

— Як-жа я...

— Ну, годзе, раз жывём мы на сьвеце...

Шлі берагам моўчкі. Валя ўглядалася ўніз, у сьцежку, хацела сабраць думкі, але яны не даваліся і разьляталіся абрыўкамі няяснымі ці хаваліся дзесьці, хаваліся ў старожкую цемень ночы.

*

У клубе была нязвычайная цішыня, хоць народу сабралася і многа. Дый як не сабрацца—навіна—радыё! Павінна загаварыць сёньня. Кавэдла бяз кепкі—адзнака вялікай турбацыі—часта лазіў пад столь, поркаўся нешта з цянюсенькім мядзяным дротам, камандуючы адтуль Яшку і яшчэ двум комсамольцам, якія працавалі на вуліцы, праводзілі дрот у зямлю.

— Гэй, вы там, калі закапаеце, пакладзеце камень, бо ішчэ сьвіньні адрьюць...

Кавэдла злазіў і бегаў ля стала, поркаючыся ля невялічкае скрынкі з рознымі блішчастымі шрубкамі, мядзянымі цьвікамі, пласьцінкамі. І галоўнае, што прыкоўвала ўсіх да сябе, гэта электрычная лямпачка, якая гарэла нямаведама для чаго, для якой патрэбы.

— Ты-б загасіў яе, дарэмна псуеш, калі-б то сказаць—ноч, а то-ж відна...

— Ідзі ты, дзядзька... Пачакай вось крыху, раскажу пасья, а цяпер... вось лепей глядзі за парадкам.

Большасьць старых сядзелі наводдаль—ніякавата-ж адразу сунуць свой нос ва ўсякія забаўкі... Няхай ужо маладым гэтыя цацкі...

Колькі ні корпаўся Сашка—аж лоб умакрэў—усё нешта ня шло на лад і колькі ні надзяваў ён чорныя кружэлкі навушнікаў—нічога, акрамя роўнага гуду і шыпеньня, адтуль ня было чуно.

Ужо дзед Андрэй, не прамінуўшы паглядзець навіну, пачаў гаварыць аб грамафоне.

— То-ж, браткі мае! І прывозіць гэта раз пан грамафон гэты. Былі такія вось бяз трубы. Паставіў гэта ён моўчкі на стол яго, ды давай круціць. А тут і старая паня сядзіць. Вось і пытае яна:

— Што гэта?

— А гэта скрынку для цябе прывёз я, ідзі, дзівіся... Вось і ручка.

Толькі яна за ручку, а скрынка, браткі мае, як прыўрэжа на ўсе галасы камарынскага... Дык што-ж вы думалі, от-жа не збрахаць—збялела паня ды хлёп аб падлогу... Хварэла аж тыдзень.

— А ты не захварэў часам?

— Я? Ого... Каб я... Прамудрасьць тут невялічкая ў гэтых скрынках... Галоўнае, накруціў ручку, а яно і пашло, і пашло... І чаго толькі ні захочаш: хачаш разлуку—разлуку, ойчанаш—ойчанаш выводзіць, а іжахерувімы, ну не раўнуючы—як у царкве... Бывала пан пакліча, калі вясёлы...

— Тс... тс... шша...

Усе адразу настаражыліся. Нават Цімка Статуй, які стаяў да гэтага ля вакна і з нейкай, яму толькі ўласцьдывай, пагардай і знявагай паглядаў нібыта-та бязуважна на Кавэдлавы практыкаваньні, пацягнуўся цяпер да стала і разявіў у немым здзіўленьні рот. З невялічкай трубкай вырваўся сноп пярэстых гукаў, спачатку нясных, незразумелых. Потым яны рабіліся ўсё выразнейшымі, гучнелі, набывалі нейкую моц, і прыгожая песьня палілася шырокім, мілагучным струменем пад закуранай стольлю.

Усе ўглядаліся ў трубку, нібы там сядзеў нехта нявідны і дзіўны, які чараваў сваімі галасамі людзкое вуха. Ля дзвярэй застыў у нямой постаці Астас Зіркута і з-пад яго парыжэлых кудраў глядзелі жывыя задумленыя вочы. Прытаіўшы дых, слухала песьню Валя: і на міг прамільгнулі вялікія зоры-кружэлкі, і зоры далёкія, недасяжныя... І залатыя ключы... Толькі на міг—ад песьні ўсё забываеш, таму мае яна над табой вялікую ўладу. А тут і песьня дзіўная—скінулі яе з недасяжных вышынь, спаймалі рукамі чалавечымі...

А Кавэдла стаяў, перасьцерагаюча ківаў рукой, нагінаўся, нешта падкручваў. І ўсе глядзелі на яго, як на нейкага чараўніка. Быў Сашка Кавэдла, а цяпер вось—на табе—да чаго дадумаўся.

Цімка Статуй увесь выцягнуўся, і калі замоўкла трубка, ён усё яшчэ здзіўлёна ў яе зазіраў.

— Ну што, Цімка? Як?

Гэтае пытаньне вывела Цімку з раздумы. Ён залыпаў вачыма нібы спрасонку і толькі потым ужо,

падумаўшы з хвіліну, ні к сялу ні к гораду адпаліў раптам:

— І ляснуў-бы вось я па ўсіх тваіх прычандалах, толькі-б шкло пасыпалася...

І ўсе адчувалі, што Цімка сказаў гэта так сабе, ат, абы адчапіцца, ня ўсур'ез, як раней.

— І нічога болей?—запытаў Кавэдла.

— Як гэта нічога?

— Ды так вось. Толькі-б ляснуў і нічога болей?

— Ну...

— Эх, ты... І пастухова Ганна ляснуць можа, а ты, галоўка твая яловая, дадумайся. Разумееш—дадумайся...

— Ат, адчапіся ты...

І ўсе здзівіліся крыху: Цімка бяз усякага скандалу моўчкі адышоў ад стала і стаў ля сцяны.

Спачатку было ціха. Потым усе загаварылі. Узняліся спрэчкі. Абступілі цудоўную скрынку, заглядалі ў трубку, мацалі дрот, абглядалі лямпу.

— Ну і маньцёр! Ну і Кавэдла! А мы думалі: ну, нахлусіць чалавеча з гэтым самым радыё.

Умакрэўшы Кавэдла стараўся ўсім растлумачыць сакрэты скрынкі, пускаў яшчэ некалькі раз яе ў ход, частаваў песнямі, музыкай, нават нешта сьмешнае загаварыла трубка і ўсе рагаталі цішком, стараючыся не заглушыць трубку, даслухаць да канца сьмяшлівыя жарты. І калі ўжо пачалі разыходзіцца, нават дзед Андрэй адазваў у бок Кавэдлу і патаемным шэптам запытаў:

— Вось што, скажы ты мне, хлопец, толькі не мані, скажы як на духу—не грамафон гэта?

— Ды не, дзед, і не начавала з грамафонам!

— Ну і штука... Але-ж і майстры вы, каб на вас ліха!

— Майстры, дзед!

— Ото-ж я і кажу...

— Хочаш, амалодзяць, дзед, за мілую душу—чык-чык і гатова,—сьмяецца з дзеда Астап Зіркута.

— Ото-ж я і кажу,—мармыча ідучы дзед, ня ўчуўшы добра жарту.

*

Прайшло каля месяца. І з кожным днём усё больш сумнай і сумнай рабілася Валя.

— Няўжо-ж гэта... Няўжо ня пройдзе так... Што-ж я буду рабіць, што падумае татка? А Яшка... Аб Яшку казаць ня варта—сама вінавата, вась ад стрэч ухіляюся нават. Да і што Яшка... Мо' і любіла калі. Але-ж гэта даўно, ці варта думаць аб ім. Анатоць Іванавіч... Мілы і любы... Але-ж зачым толькі гэта ўсё, зачым-жа так, ці нельга бяз гэтага... Як страшна падумаць аб тым, што будзе...

Ля вачэй ляглі першыя няглыбокія зморшчкі, і самі вочы страцілі сваю былую рухомасьць і неяк старанна разьміналіся з вачыма бацькі. І ўжо не скакала, як раней, бяз усякае дай прычыны па пакою, забылася на ранейшыя песьні, ня чуто і «кірпічыкаў».

— Што-б гэта такое з ёй,—думаў часам, седзячы за сталом, Антось.—Няйначай перамена нейкая. І з

якое-б, сказаць, прычыны. Закахалася-б, скажам, дык чаго галаву вешаць... Не, нешта нейкае ёсьць.

І заўважыўшы вечарам, як сядзела Валя ў невясёлай задуме, бацька падышоў да яе, палажыў на яе плечы свае апаленыя, шурпатыя рукі і запытаў:

— Валечка, ну што з табой? Дзіўлюся я, нешта ты ходзіш, нос апусьціўшы...

— Ат, татка, што гэта вам уздумалася.

— Бачу-ж я, ну чаго ты такая?

— Да нічога, татка, гэта я так сабе...

— Так сабе? Ідзі хоць прагуляйся крыху. Годзе ў хаце сядзець—пракісьнеш. Сёньня-ж вечар спайкі. Мне дык што старому, лепш паляжу вось, а твая справа другая. Дый кажучь—весела будзе там. Музыку вунь нанялі хутарскога, скокі будуць... Схадзі-ж ты.

— Я схаджу, татка...

*

У далёкім дзяцінстве чула Рахіль прыгожую казку ад мацеры. А мо' і ня казка, мо' сапраўдная быль. Але-ж падобна надта на казку: і цар, і дзіўныя дочки, і аксаміт.

Галоўнае, аксаміт.

Едзе цар па вуліцы гораду і пасьцілаюць перад ім аксамітныя дываны. Аksamітам і сьцены пакрыты, высачэзныя сьцены гарадзкіх дамоў. Пасецца сонца па аксаміце і скача па ім рознакаляровымі праменьнямі. А цар едзе, і едуць красуні дочки—па аксаміту

едуць, па дарагому. І ні пылу, ні бруду. Бяшумна імчацца залатыя колы і навакол—кветкі, кветкі.

— А зачым, мамка, кветкі?

— Кветкі? Ну, кветкі затым, каб цвьісьці... І пах і прыгожа... І цар...

— А які, мамка цар?

— Цар? Адчапіся, ці мне бачыць яго, ці што?

— А чаму ў мястэчку вуліцы без аксаміту?

— Яшчэ што скажаш? Дурная...

— А чаму няма ў мястэчку цара?

— Яшчэ чаго захацела, хопіць табе і ўрадніка...

І ўжо спужаным шэптам, азіраючыся чамусьці на дзэверы, мамка казала ціха, ціха:

— Дурная, чаго вярзеш нямаведама што... Падмяці ідзі сенцы...

Але не забывалася на аксаміт Рахіль і часта думала, якім-бы прыгожым было мястэчка з аксамітнымі вуліцамі. І па аксаміту краскі, краскі... Гады ішлі, старэліся вуліцы, касабочыліся местачковыя хаты і па ўсяму відаць было, што ня быць мястэчку ў аксаміце, ня ўбачыць Рахілі аксамітных вуліц.

Гэта было ў дзяцінстве. А дзяцінства заўсёды такое сьмешнае і такое дзіўнае: то было ўсё прыгожым і чаруючым, а падрасьцеш і вочы другія: зірнеш— брыда непразная і такія-ж вось злосныя людзі. І чаго ім трэба, і чаго-б ім, здавалася, мала... Без нажа рэжуць адзін аднаго...

І адна за адной каціліся сьлёзы. Хацелася плакаць, каб заліць сьлязьмі ўвесь сьвет, і мястэчка, і закурэлы завод, і гэту страшную ванную печ, дзе блі-

шчыць палаючае шкло, і гэтых майстроў... Кожнае слова іхнае палючай шкла... Шкло ня страшнае, страшныя словы і страшныя чалавечыя рукі... Усё цела баліць ад іх.

Рахіль плакала... У інтэрнаце нікога ня было. Пад сьвята ўсе разышліся, хлапцы падаліся ў клуб на спайку, адкуль чутно было праз вакно, як іграе гармонь, і прыглушаны тупат ног далятаў і нікнуў у Нютчыным пакоіку. Нютка — адзіная таварышка Рахілі (яшчэ ведаліся ў мястэчку, дзе Нютка была наймічкай)—суцяшала яе.

— А ты не глядзі—лезе хто, дай самому здачы, чаго там...

— Дзе там, Нютачка... Каб ты толькі ведала... Ну, сягонья... Хоць-бы я адно шкло разьбіла... Дык дзе там... Стараешся-ж, патрапіць... І ўсё роўна—жыцця не даюць... І майстры нашы, ды і куды не павернешся, толькі і чуеш: морда пархатая, слядачны хвост...

— А ты плюнь, не зважай... Ці-ж ты ня ведаеш, што ім кавалка хлеба шкада для нашага брата—чалавека чужога. Вось апанавалі ўсім заводам, калі хто чужы, так і стараюцца выжыць. Бачыш, і мне работы быццам нямашака там на заводзе, дык вапхнулі ў гэтую кануру. Колькі ні прасіла дзесятніка, каб паставіў у красільню, дык дзе там... «Усе месцы—кажа—пазаняты». А нябось,—вунь дзьве пляменьніцы з хутароў пазаўчора прыняў,—ніхто і ня ведае. А калі і ведаюць, дык ніхто слова ня скажа. Як-жа, дзесятнік, вышэй ад майстра... Дый майстры—добрыя цацы—адна хэўра... А ты ўсё-ж ткі кінь, ну, чаго ты...

Рахіль усё плакала. Часам змаўкала і пачынала зноў жаліцца:

— Ты вось паглядзі, Нютка, што зрабілі мне па-заўчора...

Яна расплікнула блюзку і, калі Нютка зірнула туды, яна адразу з жахам адварнулася і стала бяз прычыны глядзець на падлогу.

— Ты-ж бы ў больніцу хутчэй, чаго чакаеш...— з ціхім дакорам прамовіла яна, не адрываючы вачэй ад падлогі.

— У больніцу? Не, Нютачка, гэта-ж такі сорам, гэта-ж... Не... Толькі ня ў больніцу. Каб даведаліся людзі, ды пачалі языкамі плясьці... Не, ніколі, ніколі... І з чаго-б ты думала... Ну, разьбіла я шкло, пасьлізнулася, калі на відэльцы брала... Дык Сідаронак як дасьць у грудзі трубкай, аж у ваччу пацямнела, ледзь устояла... «Гэта,—кажа,—табе на навуку... Пачакай, яшчэ будзе...» І як-жа жыць далей, калі ніхто табе ў вочы не паглядзіць, як чалавек, а ўсё не палюдзку, усё зьневажаюць...

— А ты-б скардзілася ў заўком.

— У заўком? Ты сьмяешся? Ты-ж сама хадзіла скардзіцца на Лузанчыка і на Сьцяпана. Дапамагі?

Нічога не адказала Нютка, толькі ўздыхнула. І абедзьве маўчалі. Праз вакно ўляталі прыглушаныя гукі клубнага гоману, дзесьці на пасёлку нехта заліваўся блытанаю п'янаю песьняй, якая то рассыпалася высокімі гучнымі ноткамі, то зьніжалася да вільготнай асеньняй зямлі і пасьцілалася ў змроку няяснымі шэптамі, якія ўліваліся ў начную цемрадзь.

— Мусіць Зіркута ад Амелькі ідзе надвышійшы.
Час і мне дахаты.

— Заначавала-б ты сённяя ў мяне. Чаго ісьці да мястэчка.

— Не, Нютачка, трэба-ж дзядзьку сім-тым раніцай памагчы ў хаце... Ня дарма-ж живу ў яго... Хоць і свой, але-ж дарма ніхто цябе трымаць ня будзе.

— Ну, як сабе хочаш. А пажаліцца ўсё-ж ткі трэба, Рахіль... Ня скажаш ты, дык я скажу... Скажу хоць-бы Яшку...

— І ня думай, Нютка, гэта-ж такі сорам...

*

— Дык чаго ты нос павесіў? Вальку ўсё сьніш? Што з возу ўпала, тое прапала, кажуць старыя людзі, кінь, забудзь назаўсёды, ня будзь мяшком пыльным...

— Ат, адчапіся ты. Прычым тут Валя.

— Прычым, кажаш? Ах ты, раскіс ты зусім, як бачу. Ня ў Вальках справа, мой голуб.

— А годзе ўжо табе да мяне чапіцца... Вось кіну завод, абрыдзеў ён мне больш горкай рэдзькі. Пайду куды-небудзь у саўгас, буду зноў працаваць на полі, касіць пайду... А важнецкі касец з мяне, з старымі спраўляўся пакосам ісьці... І добра-ж, браток, гэта летам... Сонца табе... Лугі, як вокам кінуць... І ў кожнай купіне чмель гудзе, да чаго-ж любіў я гнёзды чмялёвыя, мёд як сьвяза... пахучы... А там рэчка... А над рэчкай кусты...

— Сам ты куст алешкавы і пад кустом радзіўся, відаць... Калі што—так і цягне ў кусты. Ты вась тут

паспрабуў як сьлед галавой раскінуць: і кусты знойдзеш, церабі, колькі хочаш, абы ахвота, абы галава на плячах. А ў цябе-ж кацялок палуджаны, у спраўнасьці...

Кавэда і Яшка сядзелі на клубным ганку. Кавэда быў у нейкім узьнятым, вясылым настроі. Але ў гэтым вясельлі чуваць былі схаваныя ноткі ні то незадавальленья, ні то нейкае злосьці.

— Бач, скачуць, аж сьцены трасуцца... Няхай-бы ўжо толькі скакалі. Дык не, не абыйдуцца без гарэлкі, вечар, дык вечар, каб бяз памяці... Да Амелькі-самагоншчыцы яшчэ паслалі, усё мала... І дырэктар добры. Няхай, кажа, п'юць. Чаму рабочаму чалавеку й ня вышць... І яшчэ прамову вышаў казаць. Аб рэвалюцыі... Аб саветах... «Мы—гаспадары жыцьця», «Пляваць нам на ўсё праз халяву». А потым ты чуў, як рыкне наш Анатоль:

— Зьмі-ірна... раўненьне направа!

А ўсе ў рогат... «Бач ты яго, які камандзер, адразу відаць начальства». Цяпер адлежваецца на кватэры, майстры аднеслі... А сэкратар твой чаго варты... Сарваў і пастаноўку ўсю... Каб ня ты і радыё-б наша пабілі... Не, хлапец, трэба тут па іншаму ўзяцца, нічога як я бачу ня будзе...

— А нічога й ня будзе. Такая ўжо тут павядзёнка—ад веку парадкі пашлі, ці ты іх зьменіш...

— А вось-жа пабачым!

— Ну й пабачым. Нічога ня будзе.

— Нічога?

— Нічога.

— Руку, таварыш! Аб чым заклад?

— Давай лепш без закладаў.

— Ну, добра, толькі глядзі сам памагай, да паманей аб кустох думай. А людзі яшчэ знойдуцца. Вунь Юрка Пупок нішто сабе чалавек. Арцём Дубовік—ня кепскі рабочы. Антон-бежанец—бацька Валі—чым кепскі? Ды 'шчэ колькі можна знайсці людзей на заводзе... І з комсамольцаў ёсць нішто хлапцы. Паднаціснуть толькі трэба, падварушыць... Сьпяць усе, а хто й ня сьпіць, той маўчыць. На ражна ніхто ня хоча перці... А тут ражон, сапраўдны ражон—да чаго распусьцілі завод, чорт ведама-што робіцца... Ты паслухай, аб чым кажуць некаторыя рабочыя. Яшчэ нашы, з пасёлку, дык нішто. Як-ні-як, а з хаты, па два да па тры чалавекі на заводзе—тут і маўчаць можна да пары, да часу, аграбаюць сабе грошы, усе ў майстры падаліся. А вось тыя, што прыходзяць... Ём-жа сунуцца некуды.

Ты вось на складзе працуеш, ня бачыш нічога. А я вунь учора зайшоў у выдувальню, дык што-ж ты думаеш: некаторыя пад печку сьпяць, няма куды пайсці. Гэта ты ў шчасліўцы папаў, у інтэрнат трапіў. А колькі раз пра баракі казалі: і не падступіся. «Грошай нямашака», «мы—пролетарская дзяржава, самі на сябе працуем»—вось аб чым толькі і кажа дырэктар. А заўкому што? Ці заўком сабе вораг, калі кожны сваякамі абкружаны...

— Дык што ты зробіш?

— Вядома, адзін нічога ня зробіш, а трэба вось падумаўшы, ды каб болей людзей. У ячэйцы непара-

дак, ці гэта-ж сакратар: ён свайго слова ня мае, усё стараецца патрапіць дырэктару... Другога-б сакратара нам! Дый партыйнай ячэйцы час ужо быць—ёсьць-жа партыйцаў са два, кандыдатаў вунь колькі...

Хлопцы замаўчалі. На дварэ рабілася халадней, асеньняю вільгацьцю нясло ад ракі, і гэта вільгаць перамешвалася з пахам падморожанае травы, завялых яблык і цввілога лісьця, якое заслала дарогі і сьцежкі. Ад скрынак са шклом, што ляжалі на беразе, пахла смалой і цввілой саломай. Сьлязіліся крыху стрэхі і паасобныя каплі падалі зрэдку на шапкі. І з кожнай капляй сьціналіся плечы і холадна і сумна рабілася на сэрцы.

— Восень, каму яна трэба?—думаў, здаецца, кожны, але думкамі не дзяліўся. Неахвота гаварыць на холадзе, лепш наставіць каўняры, унурыцца ў іх і сядзець, не зварухнуцца, захоўваючы ў сабе кожную кропельку цяпла. Дый аб чым гаварыць, калі ўсё перагаворана. Рабіць? Усё разам ня зробіш. Лепш сядзець вось і думаць. І кожны думаў аб сваім. Яшка сачыў за шэрымі парванымі хмаркамі, што нізка, нізка слаліся над зямлёй, беглі хутка, сьпяшаючыся.

— І куды бягуць, і каго даганяюць... Вось выпаўзаюць на месячны сьвет і нікнуць дзесьці, там, дзе цемрадзь, дзе навесьлі халодныя туманы, дзе неразгаданая ноч, адкуль вырвецца часам патаемны, няясны гук і зьнікне зноў, загіне неразгаданай таямніцай... І месячык—няшчасны месячык, да чаго-ж яму холадна хавацца ў мокрыя хмары начныя!

Ад мясяца Яшка пераходзіць да сонца, да вясны, да прыгожага лета:

— І будзем мы з табой усё-ж ткі рыбу лавіць, вясной... Хараство!

— Якую рыбу, прычым тут рыба?—адарваўся ад сваіх думак Кавэдла.

— Вясной... І нераты можна ставіць... Асабліва на поймах... Дзе які раўчачок, канаўка—асабліва-ж панадна рыба...

— Ты што, сьпіш, ці трызьніш?

— Ат, табе і слова не скажы... Ці табе зразумець...

— Дык не вярзі нямаведама што...

І Кавэдла варочаецца да сваіх думак аб бліжэйшых днёх, аб тым, што ён будзе рабіць, што трэба паведаміць у райком ды параіцца вось аб усім, аб дырэктары, аб заводзе, аб майстрох, ды ці мала аб чым.

У клуб не хацелася ісьці. Там накурана, там нясьцішны тупат і гоман, ня знойдзеш прытулку і ў сваёй кватэры—баковачцы па-за сцэнай. Няхай ужо разойдуцца, тады спаць. І ўнурыўшыся ў каўняры, маўчалі абодва. Раптам страпянуліся і ўзьняліся з ганку.

— Што гэта?

З-пад лесу, што ля ракі, за заводам, раздалося ціхае і працяглае:

— А-а-й...

Гук, здаецца, узьняўся над лесам, узьляцеў над ім высока і раптам абарваўся, прыземіўся і чутно было, як абарваўся ён коротка:

— А-а...

Кавэда і Яшка настарожыліся, сышлі з ганку і пашлі па дарожцы ад клюбу, каб бліжэй пачуць, і разабрацца ў гэтым няясным гуку. Але ўсё было ціха, старожкая цемь, схаваўшаяся ад месяца пад нізкія хмары, не прапускала ніводнага гуку. Хлопцы спыніліся і паглядзелі з запытам адзін аднаму ў вочы.

— Што-б магло быць?

— А хто яго ведае?

І вось зноў у тым-жа самым напрамку, усё над тым-жа лесам, пачуўся кароткі, прыглушаны крык. І ў гэтым крыку можна было разабраць адно толькі слова:

— Лю-ю-дзі...

У слове чуўся заклік і чалавечая безнадзейнасьць. І ў асеньняй імгле, у халоднай начной цемрадзі гэтае слова ахіналася невядомасьцю, жудасным чалавечым адчаем. Але слова зьнікла і мёртвая цішыня навісла над полем. Як ні стараліся ўчуць, хоць адзіны гук, хоць адзінае слова—вільготны асеньні спакой закрыў павуціньнем туману і поле, і завод, і лес, і раку.

Пачыналі ўжо разыходзіцца з клюбу. У паветры павісьлі жарты, лаянка... Кампанія хлапцоў з гарманістым зацягнулі п'яную заліхвацкую песьню і на некалькі хвілін начны спакой быў парушаны звонкімі галасамі, сьмехам, спужанымі і высёлымі ўскрыкамі дзяўчат.

Некаторыя разыходзіліся, хістаючыся з боку на бок, стараючыся трымацца бліжэй да парканаў, нехта бляваў каля ганку і пасья кожнага прыстыпу лаяў

кагосьці, лаяў злосна, настойліва... І ў лаянцы, у мацярышчыне гэтай была якаясьці асаблівая бяссэнсіца: не зразумець, каго чалавек лае, ці сябе, ці другога, ці гэтую ноч, ці гэтыя халодныя кроплі, што так шчодро падаюць яму за каўнер са страхі.

— Ну, бывай, Яшка, пайду спаць, глядзі і разьвіднее хутка... Дык глядзі-ж...

Да чаго адносілася гэтае «глядзі-ж»—добра ня ведаў ні Кавэдла, ні Яшка—абодвух цягнула ка сну.

*

— Добра, добра...—вырвалася ў Валі, калі ішла яна, сьпяшаючыся з клюбу да хаты.

— Што-ж, паглядзім...

І было няясным і незразумелым для самае Валі і гэтае «ладна-ладна» і «паглядзім». Што ладна? Што паглядзім? Але адно было ясна, і ў гэтым ня было аніякіх сумненьняў. Анатоць Іванавіч старанна ўвесь вечар ухіляўся яе блізасьці, нібы імкнуўся не заўважыць яе, быць далей, унікаў спаткацца вачмі... У-у... брыда няшчасная... І яшчэ напіўся як... Але-ж добрая і з мяне цаца... Нябось, і сама за ўвесь вечар не падышла ні разу, хоць-бы слова сказала. Дык не... З другімі хлопцамі, з хутарскімі нават, у скокі пашла, скакала, як ашалелая, добра яшчэ, што чаравікі засталіся цэлымі... А Яшка... Забіўся ў куток ды пазірае, аб чым толькі думае ён? Ат, няхай сабе думае... Няхай сабе думае, што хоча... Няхай думаюць усе, усе... Якая мне да гэтага справа!

Холад асеньний зямлі праступаў, здаецца, скрозь тонкія падэшвы чаравік і прыемна ахалоджваў ступні ног, разгарачанья ў скоках. Асьвяжаюча шархацела лісьце, якое ўслала сьцежку, і мокрае, ліпчае разьляталася пад нагамі. Вось не заўважыла калужынку і ступіла ў яе, і гэта абарвала на хвіліну думкі аб Анатолю Іванавічу...

— Восень... Асьлізла... Мокра... Дажджы... Непразная гразь... І так хутка, хутка праімчалася лета... Праімчалася...

Успомніліся чамусьці «залатыя ключы». Страшна цяпер напэўна там, цемрадзь і пад цемрадзьдзю вір, асьлізлая круча, на ёй голыя кусты сьлязяцца сучам... А вада кружыцца, кружыцца... І нічога цяпер там не заўважым—цёмна...

І раптам, нібы на адну хвіліну, запахла мятай і чаборам. Такі ап'яняючы чабор, аж галава закружылася... І ні мяты, ні чабору... Толькі млоснасьць нейкая авалодала ўсім целам, прыкрая агідкасьць прасякнула ва ўсе яго шпарынкi. Нават у роце, здаецца, адчувалася нешта брыдкае, праціўнае... І ўдыхнуўшы на поўны рот паветра, Валя спынілася ля паркану свайго гародчыку, моцна сьцяўшы рукамі вільготныя, сьлізкія ад дажджу парканіны. Стаяла і ўдыхала прагна паветра, спусьціўшы хустку і расхістаўшы грудзі. Халодны праразьлівы вецер лашчыўся аб гарачыя шчокі, кудлачыў валасы, стараўся скінуць з плеч хустку, якая зрабілася ад туману халоднай і вільготнай...

І стала лепей, спакайней забілася сэрца, перасталі палаць шчокі і прайшло адчуваньне гэтае прыкрае

млоснасьці... Здаецца, больш цвёрдымі сталі ногі, ня трэба было трымацца за мокры паркан. Ня кружылася галава. І думкі сталі яснымі, яснымі, як восенскі ядраны дзень, калі так хочацца жыць, хочацца нечага новага, невядомага, калі ўстае перад чалавекам ва ўсёй прыгожасьці, ва ўсёй чаруючай прывабнасьці яго захаваная, непазнаная будучыня. А для будучыні чалавек ніколі не шкадуе прыгожых і сонечных фарбаў. Яркіх і цёплых...

— Добра... Няхай... А мо' яно ўсё часам к лепшаму. Ці чалавек толькі схільны на жарты. Праўда, гэта ня жарты, калі... Гэта будзе злачынства... Толькі... Ці ён-жа пойдзе на гэта? Ён-жа чалавек... Ён-жа .. каханы...

З гародчыку пахла бульбянішчам і цывілью тутуновых цырбуноў. Ёх пакінуў тут татка. Ён ужывае толькі лісты. Нябось сухія цяпер там, на вышках. А цырбуны пагнілі вось, ды і якая карысьць ад іх. Сьпіць, мусіць, татка, хутка ўжо разьвіднее, ды і час ужо!

Заспакоеная Валя пашла да хаты, асьцярожна, каб ня бразнуць клямкай, увайшла ў сенцы, прайшла ў хату і, не вячэраўшы, хутка распранулася і забралася на ложак. І доўга яшчэ не магла заснуць. Ляжала з адчыненымі вачмі і бяз думак і без жаданьняў пазірала ў шэрае вакно, якое рабілася ўсё сьвятлей і сьвятлей. Усё гэта стала паступова расплывацца ў шырокія нявыразныя плямы, якія калыхаліся, здаецца, рабіліся ўсё большымі і большымі, засьціралі хату,

ложак, завод, клюб і ўсё, усё, што толькі бачыла, аб чым толькі думала Валя.

І, здаецца, аднекуль здалёк, з недасяжнае вышыні, з якіхсьці прыгожых і нябачных месц даляталі да Валі ўрыўкі слоў аб нечым знаёмым.

— ...А жыдовачку прывезлі... Перад самай раніцою... Кажуць, ішлі з мястэчка хлопцы, што на складзе працуюць... Ну, і набрылі ў самы раз... Добра яшчэ, што падышлі ў час... А то чаго добрага, і задушылі-б часам, каб гэта, значыцца, сьляды замыць... Дык бачаць яны—пабегла трое ў кусты... Глядзяць, ляжыць яна і зусім бяз памяці... Ну, адзін хуценька сюды, ды за каня. Прывезлі. У больніцы ляжыць...

— А хто? Хто-ж зрабіў гэта?

— А хто яго ведае? Кажуць, што... Ну, ды гэта па сакрэту... што Лузанчыкава справа... Ну, ды яшчэ некаторых... Але-ж, каб дасканала, дык ніхто ня ведае...

Гэта дзед Андрэй чуць сьвет забег да Андрона і дзяліўся з ім навінамі апошнія ночы.

*

Іван Шабурда прачнуўся па звычайу рана, але ўставаць не хацелася. Сьвята—чаму-ж і не адпачыць. Хвіліну якую залішнюю, гэта-ж касьцям не завадзіць.

У хаце было сонечна, сьветла. Выбеленыя сьцены з сінімі і блакітнымі ўзорамі прыемна лашчылі вока. а начыста памытая падлога і бялюткі, без адзінае плямінкі, абрус на стале гаварылі аб тым, што сёньня нядзеся, сьвята, адпачынак,

Аб гэтым-жа гаварыў і той падкрэслены парадак у хаце: кожны зэдлік стаяў на прызначаным яму месцы, на вокнах сьвежыя, непамятыя яшчэ фіранкі з газэтнае паперы, начыста абмыты і спырнуты вадой фікус зеляніўся сваім бліскучым лісьцем, і пад ім старанна выцerty ад пылу высокі, шклянны каўпак, у якім цікаў паціху будзільнік. Праменьні сонца траплялі ў каўпак, траплялі на вычышчаную медзь будзільніка і адсьвечваліся там трапяткімі зайчыкамі, траплялі на бялюткі цыфэрблят, дзе ў вянку з незабудак бязупынна круцілася сэкундная стрэлка.

Такі самы каўпак стаяў на століку і ў другім кутку пакою і ў ім быў вялікі прыгожы букет з засушаных кветак і травы. У кутку блішчэлі пазалотай і медзьдзю «спасьы» і «ўгоднікі» і над усімі імі чорнаю аблупленай плямай выглядала «тайная вячэра», на якой цяжка было ўжо разабраць і адрозьніць Тамаша ад Юды.

— Самы стары вобраз... блаславеньне на шлюб...— падумаў Шабурда. І, салодка пацягнуўшыся на пасьцелі і аддаючыся прыемным успамінам, Іван Шабурда аглядаў свой пакой, свае сьцены, сваю маемасьць, усё тое, што паступова з году ў год, упарта настойліва набываў ён у хату. Кожная рэч, буйная і дробная, пачынаючы з тоўстапузага камода і канчаючы драцяной почапкай на сьценцы,—усё гэта было звязана з жыцьцём, з тымі ці іншымі яго падзеямі, жаданьнямі і імкненьнямі. Кожная рэч—кавалачак жыцьця, кавалачак сямейнай гісторыі. І нават портрэт Леніна, які прытуліўся недалёчка ад багоў, выклікаў

цэлы шэраг успамінаў, якія мелі дачыненне больш да сям'і, да сямейнага жыцця, чымсьці да чаго іншага.

— Жонка настаяла, каб купіў... Ты-ж, кажа, цяпер заўком, ня хто іншы... Вунь у комсамольскага сакратара портрэт, у дырэктара портрэт, у клубе портрэт, а ці ты-ж не начальства?

Ну, і купіў...

А жонка мусіць цяпер карову доіць... Другая карова ня доіцца ўжо, тыдні з два як запусьцілі, хутка цяліцца будзе... Малака пабольшае, можна будзе і прадаваць—дзякуй богу, попыт ёсьць—тут-жа на заводзе.

Ад каровак думкі Івана перайшлі на падсвінкаў, на кормнага парсюка—хоць-бы да каляд вось падкарміць добра... Усё-ж прыбытак у гаспадарку. Тут-жа ўспомніў Іван свайго суседа па пляцу Нупрэя Ахрэмчыка, успомніў і стаў незадаволена чухаць сваю рэдзенькую войструю бародку.

— І шанцуе-ж чалавеку. У мяне два на заводзе, а ў яго аж тры чалавекі, ды яшчэ, на табе, сталоўку завёў, «антылігенцыю» сталуче—канторшчыкаў, дзела водаў, аграбае сабе грошы і хоць-бы ў вус! Праўда, баба ў яго надта спрытная, маёй—не раўня... Ну, да і мне пры маім палажэньні не сталоўкамі-ж займацца.

Чамусьці прышла ў галаву старая думка, якая калісьці не давала спакою ні яму, ні асабліва жонцы.

— Купіць-бы вась хутар... І быў-бы ты поўным гаспадаром... І зямля твая, і сад твой, тут хата, хлявы, пуні, гумно гэткае... І галоўнае, ніхто табе ня ўказчык.

Але думка гэта даўно страціла ўсю сваю пры-
вабнасць. Мо' таму, што ня спраўдзілася раней,
калісьці, мо' таму, што цяпер і бяз хутару с'як-так
абыйсціся можна—плаці там яшчэ падаткі розныя ды
ўсякую іншую там хваробу. А цяпер і так добра. Абы
здараўе, а калунаць з сынам рублі ня зломкі... І сын
ужо ў майстры падаўся—чаго болей трэба...

Ужо Іван Сяргеевіч адважыўся быў скінуць з сябе
цёплую коўдру, як у сенцах нехта рыпнуў дзэвярмі.

— Мусіць жонка...

Але па стуку чабот у сенцах чуваць было, што ідзе
нехта другі.

— Хто-ж бы такі мог і па якой справе, мо' па
саюзу хто, дык чаго перціся ў хату, калі на гэта
мясцком ёсьць...

Але доўга разважаць і дагадвацца ня прышлося.
У хату ўвайшоў Сёмка Лядун—сухі вяртлявы хлапец,
доўгі, як тая хлабысціна. Сёмка Лядун быў членам
мясцкому і зьяўляўся ён звычайна на кватэру Івана
Сяргеевіча толькі ў рэдкіх выключных выпадках,
калі здаралася што-небудзь нязвычайнае на заводзе,—
ці прыяжджаў хто-небудзь з раёну, або акругі, ці што
іншае. І адразу зьнік вясёлы, добрадушны настрой
Івана і нейкі няпрыемны, прыдушваючы асадак лёг на
сэрцы.

— Бяда Іван Сяргеевіч, бяда-а...

Аж захалодала ў пятках у Івана і раз ці два балюча
сцьцінулася сэрца.

— Што ты кажаш? Якая? Дзе? У чым справа?

— Па парадку, Іван Сяргеевіч, па парадку. Ра-

ботніцу адну нашу згвалцілі.

— Ну-у!

— Вось вам і ну. Сягоньня на сьвітаныні і ў больніцу прывезьлі.

— Жыва?

— Як сказаць... Вядома, жывая...

— Якую-ж работніцу? Дзе? Хто?

— Па парадку, Іван Сяргеевіч, па кожнаму пункту асобна: згвалцілі ноччу ў чурылаўскім ляску, і мусіць нашыя рабочыя.

— Ды што ты кажаш?

— Вось і кажу. А згвалцілі Рахіль, ведаеш, што з Сідаронкам працуе, з новых яшчэ, ня так даўно і прынялі...

— А я думаў з нашых...—палягчона ўздыхнуў Іван Сяргеевіч.

— Што, што вы кажаце?

— Ды нічога... Ну што-ж, згвалцілі, толькі і клопату, падумаеш, ці ўпяршыню гэта ў нас, скажаш... І ў мінулым-жа годзе быў такі выпадак з гэтай самай, ну... ды Настулькай Сіваковых, з красільні... І нічога, пажаніліся потым... І живуць патроху, яна і цяпер працуе там-жа...

— Дык то, бачыце другая справа. Дый хто ведаў, ці там гвалт, ці там што іншае. Дый пажаніліся, кажаце... А тут-жа тры рабочыя, вось цяпер і думай, як хочаш. А мясцкому трэба за гэтую справу ўзяцца...

— Ты думаеш? А ліха яго тут ведае. І заўсёды з гэтымі прыхадзяшчымі. Чорт іх ведае, адзін непарадак ад іх. Ніколі ня бывае ад іх спакою: то ім інтэр-

нат дай, то ім падавай сталоўку, падумаеш, графы якія знайшліся,—то ім вар, то ім трасцу якую... Ну і народ.

Але схмянуўшыся Іван Шабурда падумаў, што словы яго ня зусім адпавядаюць яго палажэньню— як-ні-як старшыня заўкому, інтарэсы, можна сказаць, працоўных і ўсякія іншыя там қолдагаворныя «штукі».

— Эркака, ка-ка-ка...

Мармытнуў у думках незадаволены Іван і пачаў апранацца. Непаслухмяны гузік ніяк не зашпіляўся,— відаць было—старшыня нэрваваўся. Абкруціўшы нагу анучай, ён пачаў нацягваць чобат, якія ўпарта ня лез, хоць Іван і біў старанна абсацам аб падлогу, аж да поту на лысіне. Ад стуку прагнуўся сын за перагародкай і запытаў сонным незадаволеным голасам:

— Чаго ты там узыюшыўся?

— Ат, ляжы ўжо, калі ляжыш,—агрызнуўся Іван Сяргеевіч, нацягваючы сяк-так другі чобат.

Увайшла жонка з даёнкай, прыкрытай хвартухом, і здзіўлена зірнула.

— Куды гэта так?

— А табе што?

— Ды я пытаю—куды гэта зьбіраешся? Сьнеданьне яшчэ не гатова.

— Вялікі клопат мне тут з тваім сьнеданьнем. Пасьпееш яшчэ!

— Ото галава кручаная! Як зрабіўся на заўкома гэтага, дык ні хвіліны спакою, вечна бадзьяецца,—ні табе сьвята, ні табе...

— Годзі, годзі...

— Дык што годзі? Ня я табе кажу ці што?

— Цадзі малако лепей, ведай сваю справу.

Жонка паставіла даёнку на лаве і заюшылася ля печы. Не цадзіць-жа малако пры людзях—яшчэ часам уракуць!

Іван пашоў да мядзянага ўмывальніка, доўга і марудна, як робяць звычайна ўсе старыя, торгаў яго і пырскаўся вадой.

— Падлогі не замачы, бач, чапурыцца, глядзі яшчэ вароны скрадуць...

Але Іван Сяргеевіч не зважаў на буркатню жонкі, старанна выцерся рушніком, памкнуўся быў на кут, але схамянуўся, павярнуў назад і, зірнуўшы неяк нерашуча ў Сёмкавы вочы, запытаў:

— Ну, дык што-ж мы рабіць цяпер будзем? Як ты думаеш?

— Ды я нічога ня думаю. Я-ж вось і прышоў паведаміць вас, бо трэба-ж нешта зрабіць...

— Трэба то яно трэба... Як-жа... На тое-ж мы і заўкомы, недарма нас абіралі...—гаварыў няўпэўнена Іван Сяргеевіч, гаварыў і расьцягваў кожнае слова і думаў, што-ж сапраўды цяпер рабіць, як прыступіць да справы, якую, скажам, прыняць пастанову ці рэзалюцыю там. І раптам разышліся на яго лобе маршчакі, і ўжо звыклым тонам, не дапускаючы ніякіх там прэрэчанняў, ён сказаў:

— А як ты думаеш,—ці не зайсьці нам, скажам, да Анатоля Іванавіча: усё-ж ткі дырэктар, ну і чалавек парцейны... І наогул заўсёды правільную лінію вядзе, ведае, як і што. Якая твая прапанова будзе па гэтаму пункту?

— А чаму-ж і не зайсьці? Ды ён-жа да таго і вольны сёньня, і застанем на кватэры. Дык пойдём, чаго там...

Жонка Івана Сяргеевіча задаволена ўздыхнула. Урэшце выкаціліся з хаты, можна брацца цяпер і за малако.

Былі белыя, такія бялюткія, бялюткія сьцены... І такая самая столь. І такія самыя зэдлікі, столікі, такая самая чысьціоткая і бялюсенькая шафа ў кутку. І па-беламу распаўзалася сонца. І белае балюча ўдарыла ў вочы: таму і апусьціліся зноў павекі, зноў нярухомымі сталі пальцы на руках. Адчувалася стомленасьць, цягучы боль зьвязваў рукі і ногі і ня было як паварушыцца, крануць нагой ці рукой. І думкі плылі абрыўкамі, няясныя, расплыўчатыя і такія выпадковыя. Неяк нельга было пачаць ад галоўнага, ад сёнешняга...

Нешта белае засьцілала мозак... Белыя сьцены, столь... Белая шафа рабілася аграмадным белым птахам, якая ўзьлятала высока, высока, аж пад самае сонца і раптам ляцела шалёна к долу і ціхутка, спакойненька станавілася ў кут той-жа звычайнаю шафай. Вунь, відаць праз шчылінку прыжмураных вачэй, крыху прыадчыненыя дзьверцы гэтай шафы, адтуль высунуўся кавалачак марлі, відаць нейкая пляшка. Дзьверцы шафы белыя і па-беламу зьзяе сонечны зайчык: ён дрыжыць і пераліваецца бляскам празрыстага золата. Раптам зайчык знікае. Тады за-

цмяваюць сьцены, белая столь, зэдлікі, шафа і ў пакоік упаўзае нешта шэрае і такое нуднае-нуднае. І адзіноткая сьляза застывае на твары і хочацца плакаць. І няма сіл.

А ў думках—гэта белае, неадчэпнае белае... Як калісьці ў малочнай рэбэ Мэера: белыя сьцены, белы прылавак, белыя паліцы... І тады часам хацелася плакаць, плакаць моцна ўголас, каб пачуў увесь сьвет, каб здрыгануўся ён, каб само сонца аблілося сьлязьмі з сваіх недасяжных вышынь, і сонечнымі непазнанымі сьлязьмі змыла чалавечае зло і гэтыя чалавечыя звычайныя сінякі, якія так часта дарыў рэбэ Мэер. І гаварыў пры гэтым:

— Рахіль, бог любіць талькі тых, хто працуе, ідзі-ж калышы калыску і не гняві тваю гаспадыню...

Рэб Мэер адзін, а людзей многа, многа... Людзі, людзі і людзі... Многа людзей... І адна толькі Нютка... Нютка таварышка, Нютцы можна расказаць аб усім. Нютка ня будзе сьмяяцца і ня скажа пра сьлядачны хвост, пра турку, пра жыдоўку... Добрая Нютка...

І ціхае заспакаеньне авалодвае цэлам; прыемна адчуваць гэтую цішыню, цяплынь коўдры і сачыць за гэтымі зайчыкамі на сьцяне, на шафе, на печы.

А за дзвюрыма чутны ціхія галасы.

— Нютка, ня трэба хадзіць, ня трывож пакуль-што, няхай вось высьпіцца, адпачне, тады і пасьпееш убачыцца.

— А што з ёй?

— Ды нічога небясьпечнага... Вось прастыла крыху на зямлі, але-ж ачуняе... Не клапаціся дарэмна.

— Ну, хто там?

— А гэта мы, Анатоль Іванавіч, бачыце, па справе аднэй, дай, думаем, зойдзем.

— Ага, таварыш Шабурда, заходзьце, заходзьце... Ну, як вам спалася, што новага?

— Ды яно, як сказаць, якія могуць быць навіны ў нас, на нашым гэта, значыцца, заводзе,—і Іван Сяргеевіч пяцярнёй рукі памяў сваю бародку, якая мела зазвычай тапыршыцца непаслухмяна ўперад сваім вострым кончыкам, калі бачыла перад сабой начальства.

— Але вось дзялы ўсё-ж ткі... І ліха яго ведае, няпрыемнасьць, бачыце, жыдовачку гэтую самую згвалцілі... Рахіль, з выдувальнага цэху. Ляжыць у больніцы цяпер, прывезьлі рабочыя.

— У якой больніцы?

— Ды ў нашай-жа...

— У нашай? А хто-ж распарадзіўся прывезьці іменна ў нашу больніцу? А чаму не ў раённую? Гэта-ж не ў заводзе здарылася?

— Іменна не ў заводзе, Анатоль Іванавіч, і не на тэрыторыі заводу, а ў чурылаўскім ляску, які, як вам вядома, з паўварсты ад нас... Але-ж нічога не папішаш, прывезьлі, бачыце, рабочыя раніцой, каб-жа гэта ды знацьцё, да веданьне...

— Ну, вось і нарабілі клопату... Мала дзе што дзеецца, а цяпер і запытаць могуць часамі, а што гэта ў вас на заводзе робіцца? Як-жа гэта вы так? Усякую брыду на завод цягнуце.

— Дык, бачыце, мы-ж тут ні пры чым... Я і зайшоў гэта параіцца, што-ж рабіць цяпер будзем, бачыце, нашыя рабочыя і зрабілі гэта ўсё...

— Хіба вядома?

— Кажуць... Бачылі некаторыя...

— А яна гаворыць?

— Ды вось Сёмка кажа, што яна ні на кога ня ўказвае, маўчыць, сьціўшы рот, і ні слова.

— Та-а-к... Ня зусім прыемная справа... Але нічога, перамелецца сяк-так і пройдзе.

— А як вы думаеце, мо' пасаджаньне заўкому сабраць, ці пастанову там якую?

— Пасаджаньне? Пры чым тут пасаджаньне? Ні-якай карысьці, ды і навошта там гармідар ствараць. Няхай ужо ляжыць у больніцы, ачуняе дык на работу пойдзе.

— Ото-ж і добра... Я так і думаў... Памятаеш, Сёмка, я і сказаў так: навошта гэтыя, скажам, пасаджаньні, марнаваць паперу дарма, ды і ці гэтага? Часу ў нас залішне ці што, каб гэта, значыцца, кожным глупствам мазгі забіваць. Ды і сьвята сёньня. Бяда з малядымі, вось прыбег сёньня ён, з пасьцелі ўзняў. «Бяда, бяда»,—крычыць як няпрытомны. А яно ўсё трэба паціху, ды каб гэта яно палюдзку, супакойна, ціхамірам...

— А вась вам і будзе «палюдзку». Каб вы гэта ды паслухалі, што рабочыя кажуць. «Ад хуліганаў»,— гавораць,—«праходу нямашака, распладзіліся немаверна. Чалавеку не прайсьці, каб не зачэпілі». «А заўком»,—кажуць,—«хоць-бы зрабіў што, каб гэта ўсё да парадку давесьці»,—загаварыў Сёмка Лядун, які моўчкі сядзеў да гэтага часу.

— А прычым тут заўком?

— А нашто ён тады?

— Ну, Сёмка, ты, браце, яшчэ задужа малады і зялёны, вучыць мяне няма чаго, глупстваў залішне не разводзь. Што ты—ведаеш, бачыў, хто рабіў?

— Ня бачыў, дык людзі скажуць.

— Мала чаго табе людзі набрэшуць. А каб, скажам, і ведаў,—дык нарсуд на тое ёсьць, пры чым-жа тут заўком?

— Ну, няхай будзе павашаму... Пабачым...

— Ды нечага і бачыць. Усё ясна, як дрот. Вось няхай і Анатоль Іванавіч скажа.

— Не спрачайцеся дарэмна, таварышы! Няма аб чым гарачку несцьці. Вось скажэце лепей, калі мы сход агульны прызначым па колектыўнаму дагавору? Ды ведаеце, ня шкодзіла-б вам там трохі пацярціся сярод рабочых, асабліва сярод падсобных, каб якой-небудзь бузы там не адпалілі... Тут да мяне некаторыя заходзілі з інтэрнатам гэтым. Але-ж самі ведаеце, што сродкаў у нас на гэта кот наплакаў, ды наогул цяжка і гаварыць цяпер аб гэтым, бо тут табе і рэжым эканоміі, ды і збыту вась няма, затаварыліся занадта... Так што, каб гэта ўсё ладам пашло... Мая думка—

прадоўжыць трэба дагавор на год і... больш нічога... Ну, можа там вось вадаправод у завод правесці, балазе-ж трубы даўно набыты—выдаткаў вялікіх тут не патрэбна. Ды там яшчэ што з дробязі...

— Як-небудзь ужо зробім. А сход можна будзе і на тым тыдні... Трэба будзе пасяля палучкі зараз-жа, а самае лепшае—у часе палучкі—лепш сабяруцца.

Умовіўшыся аб сходзе, Іван Сяргеевіч і Сёмка пашлі ад дырэктара. Іван Сяргеевіч, сыходзячы з ганку і паглажваючы сваю бараду, усё даводзіў Сёмку правільнасьць сваіх думак.

— Ну, што, ня я табе казаў—зачым вэрхал ствараць. Падумаеш, справа... Жыдовачку згвалцілі... Ну што-ж, згвалцілі, і ці мала каго згвалтуюць... А ты—бяда, бяд-а-а... Вучыся лепш у старых... Ды вось, між іншым, думае твой бацька ў мястэчку пабыць сёньня, ці не? Там-жа кірмаш... Дык накажы яму, калі думае, няхай зойдзе, разам пойдэм. А то 'шчэ можа і на маторку патрапім, па рэчцы—дык яно як вокам міргнуць—і там будзем. Дык глядзі-ж, накажы!

— Добра...—мармытнуў пад нос Сёмка і пашоў да свае хаты. Ён ішоў і думаў, што-ж рабіць тут заўкому? Як-ні-як, а справа-ж, здаецца, важная. І, на табе, ніхто ні слова, абы гэта яго і ня тычыцца... Хоць-бы сабе Іван Сяргеевіч... Старшыня заўкому... І хоць-бы табе што! Разьбярыся тут—хітрая справа. Ну, стары чалавек... І дзядзька між іншым... Вось тут і разблытвай...

Запаленне лёгкіх надоўга прыкавала Рахіль да пасьцелі. Толькі на другі тыдзень яна пачала пазнаваць фэльчарыцу, пачала пазнаваць і сваю таварышку Нютку, якая штодня наведвала яе і прыносіла штоколечы з нямудрых сваіх прысмакаў.

Ужо другі дзень як Рахіль ачуняла, і фэльчарыца абяцала, што праз тыдзень які можна будзе ёй і выпісацца з больніцы, можна будзе стаць зноў на работу. Бляды зьняжывелы твар стаў паступова набываць свае жывыя фарбы, былую рухомасьць. І з прыемнасьцю і задавальненнем назірала Нютка, як сілілася Рахіль усміхнуцца, расказваючы аб нечым старым і сьмешным з местачковага жыцьця, ясе было вядома абедзьвюм. Але ўсьмешка гэта была яшчэ занадта слабай, яна зьнікала праз хвіліну і тады шэрымі, зямлістымі ўзгоркамі выдзяляліся на твары сківіцы, на цёмныя плямы рабіліся вочы і занадта вострым і залішне чамусьці белым здаваўся нос.

Нютка адварочвалася тады да вакна і глядзела на двор, на якім падалі і перамешваліся з гразёй першыя нерашучыя сьняжынкi. Яна нахілялася да шыбкі, хукала на яе і пыбка засьцілалася парай і ў самай сярэдзіне яе зьбіраліся буйныя кропелькі, якія спаўзалі ўніз.

— А ўсё-ж ткі цёпла ў цябе напалена, а на дварэ цяпер холадна-холадна,—гаварыла Нютка, гаварыла проста так, абы сказаць, абы царушыць цішыню больнічнага пакоіку. Гаварыць аб другім было неахвота,

бо гэта магло расхвалываць таварышку, яшчэ больш яе абясьсіліць.

А пагаварыць было шмат аб чым. Хацелася-б сказаць, што яна—Нютка—расказала аб усім, усім некаторым хлопцам і аб учынках Сідаронкава, аб насьмешках і зьдзеках некаторых другіх рабочых, і аб тых, хто зрабіў гэтую апошнюю паскудную справу, і аб гэтай вось пісульцы, якую перадала ёй фэльчарыца. Пісулька была адрасавана Рахілі і там было ўсяго некалькі слоў, але-ж ня варта было пакуль што паказваць пісульку Рахілі.

— ... Толькі пікнуць пасьмей аб нас—і паху твайго не застанецца на заводзе. Глядзі-ж!—гэтыя словы былі выведзены на шэрым абрыўку паперы нязграбнымі кривулькамі. І подпіс быў: «Тыя самыя». Нютка добра ведала, хто гэта «тыя самыя», ведала і чыя папера, і хто пісаў. У інтэрнаце на століку Андрэя Лужанчыка заўсёды ляжаў сшытак з шэрай паперы ў зялёнай вокладцы. У сшытку былі напісаны розныя песні, саромныя частушкі і ўсякая іншая брыда. З гэтага сшытку і адрывалася папера на пісульку Рахілі.

— Няхай, няхай... Яны думаюць, што ніхто нічога ня ведае... Пачакайце-ж, да свайго дастукаецеся... І так ужо людзі ў бубен б'юць... Будзе вам тады і цялуха і масьлёнка мазутная... Будзеце памятаць мае сьлёзы, агіднікі... Пачакайце вось толькі...

*

Рабочы агульны сход, як ніколі, быў многалюдным і тлумным. Саля клюбу была паўнютка народу, які

натоўпіўся ў ёй—некаторыя стаялі ля самых дзвярэй, дзе на сьценцы вісела заўсёды «мопраўская дошка» з намаляванымі кратамі і чырвонай хусьцінкай, дзе зьмяшчаліся таксама розныя офіцыйныя аб'явы і загады па заводу.

Гоман галасоў напаўняў усю салю. Ён зьмешваўся з стукам дзеравяных пасталоў—некаторыя прышлі проста з заводу, толькі-што са зьмены. Некаторыя тут-жа палуднавалі, прыціснуўшыся бліжэй да сьценак, на якіх у клубах тутуновага дыму чуць прасьвечваліся электрычныя лямпачкі і шматлікія лёзунгі і партрэты.

Сход адкрываў Іван Сяргеевіч. Ён доўга бяз усякіх вынікаў наводзіў парадак, стукаючы па некалькі раз па графіну з вадой. Але ўсё дарэмна было і з трэцяга раду нельга было пачуць, аб чым ён хоча сказаць. І толькі тады, калі нехта з маладых хлопцаў крыкнуў на ўсю салю:

— Сьмірна-а... раўненьне на халяву! Слухай, што скажа заўком...—усе павярнуліся разам да сцэны і сталі чакаць прамовы.

Іван Сяргеевіч яшчэ раз прайшоўся па сцэне, пацёр рукі і ўрэшце пачаў:

— Дык вось... Як-ні-як, а год пражылі і нішто, можна сказаць, пражылі... І вось уступаем мы ў новы год, у новы, так сказаць, дагаворны год. Вам што, а нам вось—заўкому—клопаты—складай дагавор колектыўны...

— Ну, ну, даеш дагавор...—крыкнуў нехта з салі.

— Даўно час!

— Заспаліся!

— Сьмялей, сьмялей, Іван Сяргеевіч, гавары-нагаварвай!—пасыпаліся з усіх канцоў розныя выкрыкі.

— Пачакайце-ж. Так вам усё адразу і падавай. Трэба па пунктах. Дык вось—першы пункт: аб першым разрадзе...

У салі навісла цішыня, чуць было як нехта ўзыходзіў на ганак і абіваў там чобаты ад гразі, як цікаўнасьценны гадзіннік, як адрываў нехта кавалачак паперы, каб запісаць якое-небудзь сваё пытаньне.

— Так... Дык гэта самае, аб першым разрадзе... Вядома, прыдзецца пакінуць старыя стаўкі, бо самі ведаеце, грошай-жа не накапаем дзе-небудзь, як пяску, скажам... А са збытам, вы таксама ведаеце, у нас ня зусім што добра... Так што, адным словам, падсобны штат застанецца пры старым палажэньні... Ну, а майстры... здзельшчына, вядома, як было, так і застацца павінна... А карацей гаворачы, мы парашылі вось прадоўжыць наш стары колектыўны дагавор яшчэ на год... Ну, упішам некаторыя дадаткі, магчыма, некаторыя зьмены, але-ж у асноўным стары дагавор парушаць ня прыдзецца...

— Дык начорта склікаць было, на якое ліха?

— Каб зубы свае патачыць?

— Бач ты яго, нябось яму можна пры яго разрадах ды пры двух едаках хоць пяць год чакаць, а ты хоць ногі выцягні,—несьліся выкрыкі ад сьценкі, дзе сядзелі ў большасьці падсобныя.

Іван Сяргеевіч памкнуўся яшчэ нешта сказаць, але толькі паспрабаваў ён адчыніць рот, як выкрыкі ра-

біліся ўсё гучней і гучней, і цэлы вэрхал узнімаўся ў салі. Выцершы хустачкай лысіну і нерашуча азірнуўшыся са сцэны, ён хуценька вышаў у бакавыя дзьверы.

— Анатоль Іванавіч, ідзеце вы, вас неяк болей слухаюць, ды і гаварыць вы можаце неяк лепей, а то ліха яго ведае, ніяк не саўладаю з гэтымі...

Іван Сяргеевіч хацеў сказаць: «з гэтымі паскуднікамі», але схамянуўся і памаўчаўшы трохі, дадаў: «з бузацёрамі».

— А начорта было вам разводзіць гэтую анцімінію: разрады, разра-а-ды... Сказалі-б лепей адразу аб усім дагаворы і годзе,—незадаволена кінуў Анатоль Іванавіч і, спяюнуўшы ў куток, пашоў на сцэну.

— Дарагія таварышы рабочыя!—чулася хутка адтуль.—Перш, чым нам гаварыць і выступаць тут, давайце раней падумаем: а на чым заводзе мы працуем і хто гаспадар яму? Мы на нашым заводзе працуем ці не? Вось некаторыя з вас і падказваюць: «на нашым». Што гэта значыць? А гэта значыць, што завод наш, завод належыць тым, хто працуе тут, хто пралівае тут свой пот. А паколькі так, дык хто-ж гаспадар тут? Ды мы самі, мы самі, рабочыя, усе вась, хто тут сабраўся, мы—гаспадары. А паколькі мы ўсе з вамі гаспадары, дык давайце і рабіць па-гаспадарску. Што-б было, калі, скажам, кожны з нас захацеў за сваю працу браць столькі, сколькі яму ўздумалася? Ды мы-б у трубу вылецелі... Дык ці можам-жа мы вымагаць ад самых сябе больш магчымага? Кожны з вас, я думаю, адкажа, што—не!

А вось мэханізуем з часам завод, палепшым абсталяваньне, тады, магчыма, і зарабляць будзем болей. А так, дык перад намі адна дарога: калі мы захочам немагчымага, дык прыдзецца проста зачыніць завод, а з гэтым, я думаю, ніхто з вас згодзен ня будзе, бо ніякай карысьці ад гэтага не атрымаеш. А што гэта так, дык я павінен вам сказаць аб апошніх распараджэньнях з трэсту: калі завод не апраўдае сябе, дык патрэбна будзе яго зачыненьне. Вось аб чым мы заўсёды павінны памятаць і не патрабаваць, паўтараю, ад самых-жа сябе немагчымага.

— От залівала, дык залівала!—шапнуў Яшка на вуха Кавэдлу.

Той усьміхнуўся, але нічога не адказаў, думачы аб нечым і ўглядваючыся ў кут на сцэне, дзе на пабеленай столі выдзялялася шырокая шэрая пляма. «Працякае, мусіць, трэба будзе аглядзець... Але аб чым гэта ён?»

Анатоль Іванавіч гаварыў яшчэ і аб падсобным птаце, аб іх пэнсіі.

— Каму-ж і хто перашкаджае стаць майстрам у будучым, абы жаданьне, тады і зарабляць будуць болей...

Гаварыў яшчэ аб сталоўцы—«вось, вось адчынiм, пытаньне бліжэйшага месяца». Памянуў коопэратыў, аб намечаным да будоўлі новым інтэрнаце, «на якое асабліва спадзявацца ўсе-ж ткі ня трэба, бо прыходзіцца лічыцца са сродкамі».

Выступіла яшчэ некалькі майстроў. Вось дзядзька

Сяргей цягнуў сваё звычайнае—скардзіўся на падношчыц:

— І трасца іх ведае, ня рукі, а граблі: цап-лап—аскалёпкі. І што ты хочаш з такімі, ці ты з імі норму выпрадуеш, выганіш што? А яшчэ—падвышай ім стаўку... Дзе гэта відана? *Ды за што, я пытаю вас, за аскалёпкі? Дык аб чым гаварыць? І што гэта за людзі? Дурыкамі хочуць хлеб зарабіць. Пачакайце-ж, няма дурных!

— Бач, разумнік знашоўся! У тры раты халявы дзе, дык яму і чорт за панібрата! Далоў! Злазь...—чуліся крыкі.

— А вось не пайду, гультай, абібокі!

— Далоў, змывайся да божай мацеры... Мала дзяўчат ты пабіў на сваім вяку?

— Транты вы дзіравыя...

— Далоў, гніда, бач, разбагацеў, старцоўскі хлеб скупляючы...

— Лапцюжнікі..

— Вон, паскуднік, крывасмок былы, мала крыві пасмактаў з панам, дык і цяпер думаеш...

Крыкі, гоман змяшаліся ў вялікі вэрхал, з якога цяжка было аб чым-небудзь дачуць, у чым-небудзь там разабрацца. Хто крычаў, хто махаў рукамі, нехта моцна грукаў чобатамі аб падлогу, кожны сіліўся перакрычаць другога.

— Гультай!

— Падліза панская... Хто скварку зьеў, якою пан чобаты ваксіў?

— Ты ў мяне пагавары...

— А ну?

— Абічайка ты... Лапаць шэры...

— Крый яго, чаго там...

Нават Астап Зіркута і той умяшаўся ў агульны вэрхал і нешта крычаў, размахваючы сваімі лахманамі.

— Ты падумай, сын Карла ў мяне, не абы хто.. І ніякага спасобія... Прычым-жа тут я?

— Адчапіся...

— Таварышы!

— Тава-а-ва-а-рышы!

— Та-а-ва-а-рышы!—крычаў нехта, стараючыся перакрычаць людзкі гоман з крыкаў, узаемных лаянак і папрокаў.

— Тава-а-рышы! Да парадку... Да слухайце-ж, каму гавораць... Ды мы-ж на рабочым сходзе...

На сцэне размахваў рукамі Сашка Кавэдла, некалькі раз ударыў кулаком па сталу, сарваў сваю кепку і кінуў размашыста ў кут. Кепка ўдарылася ў бляшаны ліст, якім абліцована была зьнізу сцэна, і ўпала на падлогу пад бляшаны грукат, уздымаючы цэлую гору пылу.

Ці грукат бляхі, ці энэргічныя мігі Кавэдлы і ўвесь яго надзвычайна знерэаваны выгляд зрабілі свой уплыў на рабочых, але саля сьцішэла. Чуліся яшчэ паасобныя абрыўкі слоў:

— Эксплёататары вы...

— Крывасмокі...

— Гультай...

— Я табе за гультая рэбры пералічу...

— А ну...

Але яны рабіліся ўсё радзей і радзей. Некаторыя пацягнуліся за капшукімі, а гэта было пэўнай прыкметай таму, што настане цішыня.

— Таварышы!—яшчэ раз паўтарыў Кавэдла і зрабіў доўгую паузу, азіраючы са сцэны рабочых, нібы шукаючы кагосьці сярод густых радоў.

— Дарагія таварышы...—ужо цішэй і неяк ласкавей стаў казаць Кавэдла.—Правільна сказаў дырэктар і кожны з нас будзе згодны з яго думкай, што мы, мы, а ня хто іншыя—гаспадары заводу. Але-ж ён не сказаў, якія мы гаспадары. Мы ня сталі яшчэ гаспадарамі...

У салі зноў наступіла цішыня, кожны прыслухаўся і ў кожнага мільганула думка—«а чаму гэта мы не гаспадары?» І кожны чакаў адказу.

— Так, мы ня сталі яшчэ гаспадарамі. Аб гэтым гаворыць і наш сёнешні сход. Дзе-ж гэта відана, каб мы-ы... заво-о-д... мы—рабочыя... ды не змаглі правесці сходу. Сорам усім нам... усім, усім—не палхайцеся, нечага моршчыцца. А болей ад усіх сорамна нашаму пава-а-жа-наму ды-рэктару, нашаму заў-кому... Яны-ж наша галоўка, вярховіна, так сказаць... А да чаго яны давялі завод?

Прысутныя, зацікаўленыя разьвязкай прамовы, маўчалі. Толькі дырэктар памкнуўся быў з-за баковачкі, хацеў нешта сказаць, але, як відаць, не адважыўся, пасунуў назад і, запаліўшы папяросу, стаў хутка хадзіць з аднаго кутка баковачкі ў другі.

— Да чаго-ж яны давялі завод? Да ручкі, тавары-

шы, да ручкі... Яны не навучылі нас быць гаспадарамі і мы ў большасці тых-ж самых рабочыя, старыя рабочыя царскага часу... А чаму-ж гэта так? Конкрэтней, таварыш Кавэдла, конкрэтней... А ўсё таму, што ў нас цэхаўшчынка, а таму, што мы другога рабочага, рабочага ня з нашага пасёлку, за чалавека ня лічым, а лічым яго за апошняга сабаку... Ня так думаеце? Так... Хто ўчора пабіў павяртальшчыка? Наш брат... Хто на тым тыдні апаліў шыю работніцы Насыці? Наша праца... А хто разьбіў грудзі падносчыцы Рахілі? Што?! Мо' аб гэтым ня чулі, мо' гэта ня бачылі? Дзе-ж нашы вочы і нашы вушы, калі заўкомаўскія вушы заклала? А дзе злачынцы, якія пазьдзекваліся над чалавекам, якія згвалтавалі работніцу і цяпер ходзяць ня лысыя? Мо' аб гэтым таксама ня ведаеце? А хто цкуе яўрэяў, хто піша гэтыя піскулькі, вось падай Нютка...

У салі паступова ўздымаўся знутры рокат. Чуваць было, як ён рос, шырыўся, расплываўся напорным струменем і штохвіліны мацнеў. Калі вышла Нютка і, саромяючыся і пачырванеўшы, падала змятую піскульку, нехта крыкнуў з кутка:

— А ты куды?

— Лахудра, змыйся, трапло, каб паху твайго ня было!

Тут-жа ўскочыў на сцэну Анатоць Іванавіч, падбег да Кавэдлы і, сьцяўшы кулакі, стараўся перакрыць Сашку.

— Не дазволю... Не да-азволю! Я гаспадар заводу, я—адказны за ўсё... Далоў, бузацёр...

Некуль ад сьценкі крыкнула разам некалькі чалавек.

— Слова Кавэдлу, слова, няхай гаворыць!

А Кавэдла, узяўшы дырэктара за рукі і гледзячы ў яго скрыўлены злосьцю твар, гаварыў разьмерана, націскаючы на кожным слове:

— Таварыш... дырэктар... прашу... да парадку... Я... вам не перашкаджаў... Калі ласка... адыйдзеце...— і павярнуўшыся да салі, стаў чытаць піскульку. З задніх радоў нехта хуценька ўзьняўся з лавы і некалькі чалавек адзін за другім пасунуліся за дзьверы. Іван Сяргеевіч са зьбялелым тварам, хватаўся дрыжачымі рукамі за рукаў дырэктара і палахліва запытваў яго:

— Анатоль Іванавіч! Дайце рады... Ну што-ж гэта будзе?

Дырэктар маўчаў, хадзіў з кутка ў куток, нэрвова камечачы свой паласаты гальштук і недакураную распатрошаную папяросу. Іван Сяргеевіч не адставаў, забягаў з боку і стараўся зазірнуць у вочы.

— Анатоль Іванавіч!

— Ат, адчапецеся вы, ідзеце вы... да чортавай...

І Анатоля Іванавіча апанавала на хвіліну поўная абыякасьць да ўсяго, што рабілася, што гаварылася на сцэне. Нібы даляталі аднекуль словы і былі яны бяз сэнсу, без сваіх канкрэтных разуменьняў. Нібы лёталі ў паветры нізкі літараў, што пазьляталі з шыльдаў. Адны шэрыя, адсьвечваюць бляшаным бляскам, трэція шклянныя, празрыстыя... Але кожныя самі па сабе, бяз зьместу, без тае цяплыні, фарбаў і пахаў, якія хаваюцца ў кожным слове, у іх разуменьні...

— Ці ня ўсё роўна... А можа правал? Так, так, дарагі «папаша»...

І ён бязуважліва слухаў, як рос і шырыўся голас Кавэдлы:

— Чым-жа гэта пахне, паважаныя таварышы рабочыя? Гэта-ж зьдзекі над чалавекам, над жывым чалавекам, зьдзекі толькі таму, што яна яўрэйка... Гэта-ж злачынства... І хто пакрывае яго? Дырэктар, заўком... Яны-ж ведаюць аб гэтым, ведаюць нават злачынцаў. Вось няхай скажа Сёмка Лядун... Чалавек у больніцы, а яны казалі вам хоць адно слова? Не, яны не з такіх... Уся гэтая праца і прывяла нас к таму, што ні заўком нічога ня робіць і ні табе адзіная організацыя. Усё сьпіць і ўсе сьпяць... Пра комсамольцаў і казаць нечага, аб іх мы пагаворым у другім месцы...

Сакратар комсамольскай ячэйкі, які сядзеў у другім радзе, усё думаў і вырашаў пытаньне, як лічыць выступленьне Кавэдлы: правільным ці няправільным—у дачыненні, скажам, вытрыманасьці...

— Здаецца, што правільна... Але-ж якое ён мае права зачэпляць комсамол, і бяз бюро, і хоць-бы дагаварыўшыся... Буза, бу-у-за,—парашыў ён, урэшце, і махнуў безнадзейна рукой,—калі-небудзь пагаворым,—але цяпер выступаць—не адчуваў належнай рашучасьці.

А Кавэдла ўсё гаварыў. Ён памянуў і колектыўны дагавор, і патрэбныя зьмены і дабаўленьні. Пачаў казаць аб падсобных, загаварыў аб майстрах, аб эксплёатацыі імі бескватэрных дзяўчат. Усе маўчалі. Чутны

былі толькі паасобныя выкрыкі ад сьценкі: «правільна, што і казаць, ты, браце, іх пад жабры, пад жабры, не-е-чага»...

Але калі Кавэдла, занадта рэзка загаварыўшы аб майстрах, памянуў некаторых паасобна, здарыліся нечаканыя вынікі. Аўдзей Мадзейчык, славугы п'яніца на заводзе, вылецеў клубком на сцэну і, расхістаўшы грудзі, стаў біць па іх кулаком і закрываў праразьліва на ўсю салю, захліпваючыся як у няпрытомнай істэрыцы: «Што правільна? Сукіны сыны, што правільна, я вас пытаю? Вы 'шчэ галапупымі бегалі, а мы, мы рабочыя, мы—пролетарскі кляс, мы пот пралівалі на заводзе, мы... мы... сілу тут сваю загубілі... Вы, злыдні з чужога поля, ты—блазен, вы ў вочы печы ня бачылі, а мы радзіліся тут і памром... І вы з указамі лезеце, вы жыдоў абараняеце, вам, сволачам, жыдоўка даражэй мяне... таварышы... родныя... мяне... які ёсьць чысьцейшы пролетар... Вы... паскуднікі... таварышы... мілыя... ды што-ж гэта, ды што-ж вы глядзіце... аб чым-жа вы думаеце... Родныя, любыя, ды беце вы іх, ганеце акаяную сілу... чаго стаіце... У-у... ірады, супастаты... Што-ж я, у рэшата павінен разьбіцца перад ёй... Я... ударыць не магу... Я... братцы... ды за што-ж ваявалі... галу-у-б-чыкі... Ды дайце мне яго»...

Нявыказны гармідар узняўся ў салі. Некаторыя сунуліся да дзьвярэй, некаторыя сталі перабягаць па лавах да сцэны. Крык, стук, ляпаньне дзьвярэй—усё зьмяшалася ў трасучы гоман, у якім патанулі паасобныя словы і крыкі.

На заводзе загуў гудок на зьмену, загуў працягла і глуха, трывожнае і жудаснае чулася ў ім, нібы вось-вось павінны былі рушыцца клюбныя сьцены, ці павінна здарыцца што-небудзь нязвычайнае і вялічэзнае.

— Ну і не разьбяры-бяры...—падумаў Кавэдла, калі падбег да яго перапалоханы Яшка.

— Пойдзем, Сашка... Чаго тут... бачыш... Узарвала як...

— Ты што? З-пад куста выскачыў, ці што? Эх... дурань ты, дурань... Ну, чаго ты? Спужаўся хіба? А яшчэ комсамалец... Ня рыпайся нікуды... разумееш? Ну, вось...

— Ды я нічога, гэта я к слову,—вінавата прагаварыў Яшка,—а сход, як бачыш, мусіць, і не адбудзецца...

— Так, мусіць, і не адбудзецца...—кінуў машынальна Кавэдла, заняты сваімі думкамі.

У салі была яшчэ поўная неразьбярыха, рабочыя спрачаліся цэлымі групамі, чулася густая лаянка. Некаторыя ў запале пагражалі адзін аднаму кулакамі, нехта памінаў пра аборку, якой хлеб рэжацца і пратое калена, на якім праводзіцца гэтая нямудрая операцыя. На аборку адказвалі сакавітымі мацюгамі, дзе паміналіся і хрыстос, і душа, і сьвятыя мучанікі, і ўсё сваяцтва па матчынай лініі ад да пятага калена і з «грабавой дошкаю» ў заключэньні. Але гоман сьціхаў, і саля вачавідкі пусьцела—усё часьцей і часьцей ляпалі выхадныя дзьверы, і рабочыя, то па адным, то цэлымі купкамі выходзілі на вуліцу.

Толькі самыя заўзятыя, самыя раззлаваныя, зьбіўшыся ў купкі, працягвалі гарачыя спрэчкі. Анатоля Іванавіч, выкурыўшы апошнюю папяросу, прайшоўся яшчэ раз каля сцэны, глянуў чагосьці ў суфлёрскую будку і, прачытаўшы ўважліва надпіс на яе фанэры: «Насьця, ня будзь дурной»,—паціснуў бяз усякай прычыны плячмі і пашоў да дзьвярэй. Іван Сяргеевіч, які да гэтага ня вылазіў з баковачкі, тупаў цяпер ля рабочых, прыслухоўваўся да іх галасоў, рэдкая яго барада то хавалася ў каўняры кажуха, то, вылезшы адтуль, траслася ўсімі сваімі валаскамі, нібы той кавалачак паклі, выдзьмуты ветрам з пазу. Вось, вось, здаецца, адарвецца гэты кавалачак ад сцяны і, падхоплены ветрам, паляціць у далячыню, на прастор ці тут-жа ўпадзе на зямлю, у грязь, у калюжыну.

Хутка разышліся ўсе, толькі Яшка корпаўся каля сьценкі і прыладжваў на цьвік абарваны лёзунг. Кавэдла азірнуў усю салю, падлогу, на якой валяліся чэдакуркі, абгрызкі яблык, недаедкі ад гуркоў. Ад некаторых недакуркаў падымаліся яшчэ цянючкія палоскі дыму, завіваліся ў празрыстыя пярсьцёнкі, а пасья расплываліся, рабіліся шырэйшымі і павісалі над саяй шчыльнай і шэрай заслонай. Пахла яшчэ потам, кажухамі, дыханьнем згруджаных цел, юхтай, дзэгцем і сьвежым холадам, які клубамі пары рос і расплываўся па падлозе ад адчынених дзьвярэй.

— Ну, Яшка, давай вось праветрым клюб, адчыні яшчэ хворткі, а пасья—да мяне, пагамонім крыху...

Анатоль Іванавіч доўга ня клаўся спаць. Усё хадзіў па сваім пакоіку і без перастанку курыў. То садзіўся за рабочы свой стол і пачынаў пісаць. Пісаў і, не закончыўшы, рваў на шматкі сьпісанья лісточкі...

— Не разумею, ніяк не дабяруся толку... Звычайнага ліста не напісаць, ды на што гэта падобна? Не... Лячыцца трэба, паважаны Анатоль Іванавіч, шанаваны дырэктар заводу... якога ня слухаюцца... Дырэктар, якога перамагае сапляк, блазан... Дырэктар... «Адыйдзіце, не перашкаджайце».. з якога сьмяюцца, якога зьневажаюць, які атаропеў перад прамасьленай кепкай... Звычайнай дзіравай кепкай... Дырэктар... Бліскучы Жорж Граеўскі, перад якім пасьцілаліся ў брудзе і пылу непакораныя транты... Жорж Граеўскі... Адно імя ледзяніла кроў у іхных жылах, і сьціналіся ў жудасным страсе хамскія сэрцы... Жорж... Але-ж гэта... жарты... такія мілыя жарты... Пры чым Жорж? Пры чым Граеўскі, калі я—дырэктар... Анатоль Іванавіч Гарашчэня... Трыста чалавек рабочых... Ды каб ня слухаліся... Мяне, партыйца?

Пачакайце-ж... Я пакажу, што значыць працоўная дысцыпліна, я пакажу, што значыць зрываць рабочыя сходы, займацца дэмагогіяй, кампраматаваць адміністрацыю, таптаць у грязь заўком... Мы яшчэ паглядзім... Памераемся—хто каго?!

І Анатоль Іванавіч зноў сеў за стол і, старанна абдумваючы кожнае слова і кожны выраз, пісаў ліст

у райком, дзе прасіў аб адазваньні Кавэдлы, які «не спраўляецца з сваёй працай і, акрамя таго, паступова разлагаецца, робіць дрэнны ўплыў на рабочую моладзь і, у прыватнасьці, на комсамольскую організацыю заводу».

— ...інтарэсы заводу, інтарэсы правільнага камуністычнага выхаваньня рабочых мас, патрабуюць самай выразнай клясавай лініі ў працы па політычна-культурнаму абслугоўваньню і бальшавіцкай вытрыманасьці, бальшавіцкага гарту працаўнікоў гэтае катэгорыі. Спадзяюся, што райком выканае маю просьбу, просьбу не адміністратара толькі, а просьбу партыйца, старога бальшавіка,—і камандыруе да нас больш адпаведнага таварыша...

— Та-а-к... Ну, цяпер пабачым... хто каго... Трэба вось і да другіх некаторыя меры ўжыць, занадта распусьціліся... Ну, ды гэта ўжо загадам па заводу...

А аднекуль, з захаваных таямніц блытанае чалавечае душы, узнімалася і настойліва, упарта сьвідравала мозак палахлівая думка.

— Анатоць Іванавіч, глядзі, каб не спатыкнуўся...

Хацелася абыйсьці гэтую думку, забыцца на яе, адгарадзіцца будзённымі клопатамі, штодзённымі справамі... І ня мог... Думка апантоўвала мозак, не давала спакою і навісала сьвінцовым цяжарам.

— А ці не паехаць часам куды? Ці не папрасіць аб пераводзе ў другую акругу... Так... Трэба ў самым хуткім часе перабрацца далей куды-небудзь... Далей ад гэтага месца, ад гэтага абрыдзеўшага заводу.

Мучыла бяссоніца. Налівалася сьвінцом галава і

здавалася, што цяжэй яна ад усякага цела, цягне вось, перацягвае тулава ў бяздонныя глыбіні, дзе ні сьвету, ні цяпліні, ні гуку, дзе чорная пустэча глядзіць на цябе халоднымі і сьляпымі вачмі, у якіх жудасьць і страх і гэты шэры зьняжывелы спакой.—Спакой нябыцьця...

Сон быў неспакойным. Мучылі страшныя сны. Абуджаўся і, абліваючыся халодным потам, палахла пазіраў на змрочную столь, на палоску шэрага сьвету між акяніц, старожка прыслухоўваўся да кожнага шлоаху, да кожнага ледзь чутнага гуку ночы. Вось, здаецца, варушыцца нешта на чорнай сьцяне, белыя рукі цягнуцца і калышуцца ў начным змроку, і на іх пальцы... Вострыя, гнуткія пальцы... Вось дакрапаюцца халодныя і ліпучыя да шыі, да гарачай шчакі...

З крыкам падскаквае Анатоль Іванавіч на ложку і поўнымі жудасьці, шырока адчыненымі вачмі ўзіраецца ў цемрадзь пакою. Белы рушнік вісіць на сьцяне, цікае на стале гадзіннік, дзесьці ў шалёўцы сьцяны цікае нехта другі—нібы схованы гадзіннік у тонкія дошкі, і цікае ён там бяз усякага парадку, на хвіліну-другую змаўкае, потым пачынае зноў... І здаецца, нібы вечнасьць схована ў шэрыя сьцены і цячэ яна адтуль паволі, марудна, няпрыкметнымі маленькімі і жудаснымі ў сваёй малечы—нябачнымі сэкундамі... Паспрабуў скласьці з іх годы, стагодзьдзі...

— Мусіць, шашаль завёўся...—думае заспакоены Анатоль Іванавіч. І роўнымі, плаўнымі тахтамі пачынае біцца сэрца, гоніць цёплую кроў, агортвае салодкай дрыматою стомлены мозак.

Да самае раніцы гарэў сьвет у Кавэдавай баковачцы. На рагу стала на пасланай газэце раскіданы былі рэшткі ад каўбасы, кавалачак абаранка, некалькі абрэзаных скарынак хлеба. Тут-жа стаяў вышчарблены чайнік і на закрыўцы яго, у бісерных кропельках вады, пераліваўся сьвет ад электрычнай лямпачкі, падцягнутаў ніткаю да ваконнае клямкі.

Дзьве шклянкі з недапітай гарбатаю стаялі пасярод стала і іх прапацелья гранёныя бакі неяк пасіроцку і няпрыгульна блішчэлі над сталом, заваленым кніжкамі, газэтамі, замурзанаў чарнільніцаў і кавалкам сырцавога шкла, на якім ляжала асадка і некалькі алоўкаў.

На процілеглай сьцяне варушыўся доўгі, аж пад самую столь, вязграбны цень і, калі нагінаўся Кавэда над сталом, цень горбіўся, сьцінаўся, лажыўся на падлогу, і тады сьцяна рабілася нібы больш шырокаю і прасторнаю і настойліва лезла ў вочы бялізнаў і чыстатаў свае афарбоўкі.

Кавэда пераглядзеў ужо часопіс па радыё, перагартаў некалькі кніжок, дастаў сшытак з сваймі малюнкамі і рознымі чарцяжамі, якія ён старанна хаваў ад чужога вока, каб не накіў хто з яго «слабасьці»— дарослы чалавек і, на табе, такімі глупствамі займаецца, у малюначкі ўбіўся.—падумаеш, дзіцяніе... Завастрыў аловак, але хутка паклаў яго на месца, схваў сшытак...

Ні кніжкі, ні малюнкi, ні навіны радыё,—нішто не захапляла, нішто ня прыцягвала цяпер так, як раней. Думкі вярцеліся на адным і тым-жа месцы:

— Што-ж выйдзе?

— Што будзе?

— Але-ж добра гэта мы напісалі, павінна, здаецца, дапамагчы... А ўсё-ж ткі... сход сарвалі...

Зноў закрадваецца сумненьне.

— Ці правільна вось толькі? Вядома, правільна, хто скажа другое!.. Дый сьляпым трэба быць, каб нічога ня бачыць. Іначай і быць ня можа. Толькі-б вось хутчэй...

І Кавэдла ў чацьверты раз перачытвае напісаны ліст у акружком. Кожнае слова абдумвалі ўдвох, доўга спрачаліся, з чаго пачаць, на чым канчаць, што асабліва падкрэсьліць.

— Так... добра напісана, здаецца, нічога не забыліся... А калі і прапусьцілі што, дык толькі бяды—пасья раскажам. А іначай ня можна. Аднаму цяжка адразу. Што-ж Яшка... Ён хлапец яшчэ вельмі зялёны, другіх цяжка ўзьняць...

Сьнег яшчэ не пакрыў зямлі. Толькі дзе-ні-дзе па межах, каляінках, па калдобінах намяло яго ветрам у невялічкія пухкія гурбы, зацярушаныя зьверху пяском. І скрозь гэтыя гурбы тырчэў і шчацініўся іржэўнік, сумна пазіралі счарнелыя цырбуны бильнэгу. Сьнег быў жоўты і брудны. І хацелася думаць, што няма яшчэ зімы, што далёка яшчэ ад нас маразы, далёкі яшчэ час, калі зарыпць пад нагамі і заблішчыць пад месяцам наезджаная дарога.

Але гулка аддаваліся крокі—зямля прамерзла, наморшчылася і згрудзілася дарога. Па ёй цяжка цяпер

ісьці каню—асьцярожна стукае ён някутым капытом і ня хоча ісьці трухой. Гулка тарабаныць калёсы і балюча ўздрыгваюць драбіны.

— Мусіць у мястэчка нехта едзе,—мімаволі думае Валя.

— Але што з таго, што едзе... Ці мала ў чалавека спраў якіх? Трэба і едзе... Вялікі мне клопат...

Валя ідзе па абочыне дарогі, старанна выбіраючы раўнейшае месца, абыходзіць намёты, ідзе не сьпяшаючыся. Часам спыніцца на хвіліну, азірнецца назад, дзе з-за разгалістай хвоі відаць стромкі дымар заводу. З дымару цягнецца дым і распываецца празрыстаю шэраю хмаркай над лесам, над мачулінскім полем, і нікне дзесьці ў змрочным вячэрнім даляглядзе.

Робіцца холадна, зызнуць рукі, калючымі голкамі пранікае холад пад хустку, шчыпле за шчочкі, на якіх расплыліся і застылі сьлязінкі.

— Толькі татку шкода... А больш нікога... Усё роўна...

І цяжка зразумець самой Валі сэнс сваіх слоў, звязаць думкі-абрыўкі, што згрудзіліся, не разыходзяцца, не даюць супакою...

— І што-ж рабіць? І прычым-жа татка? А я думала... Анатоць Іванавіч... мілы, каханы... І такія разумныя ветлівыя вочы... І бедны, бедненькі... Сіні рубец на твары. І ўсё—прахам і пылам...

— Ну, няхай сабе і так... Ня кожнага дня быць умясьцёх, у яго-ж справы, завод, ён-жа дырэктар... Няпрыемнасьцій колькі, хоць-бы са сходам вось гэтым... Але-ж... І ні слова ласкавага, зірнуў хоць-бы

раз, падышоў, распытаў-бы... Зачым-жа так зьневажаць, зачым рабіць так... «Ты што?», «Ах, аб гэтым...», «Адчапілася-б ты, ты-б ужо не надакучала, і без цябе хапае, а ну цябе...», «Што?», «Вось пацешыла...», «Ды пастой, пастой дурная, чаго ты нос закапыліла?»

І потым:

«А яшчэ кажуць разумная дзяўчына, ды ня кісьні ты, вазьмі лепш грошы, зробіш там што... ну... разумеш? А то ў больніцу зайдзі і там... Што? Ты аб гэтым думала? Забудзь, прачніся... бач задумала аб чым... мала вас на нашу шыю чэпіцца... Падумаеш!. Кожная будзе цябе мужыком лічыць... Ды ідзі ты, гавару табе, падобраму... Што? Ну, ну глядзі, нечага там»...

І ці можна было чакаць, ці было калі ў думках:

— Ты хочаш службыць, ці не? Дык нечага вар'яцтвам займацца... А сьлёзы тут ні пры чым... Рабі палюдзку, калі з табой палюдзку абыходзяцца...

...Рабі палюдзку... Палюдзку... Па-па-людзку...

І, спыніўшыся на скрыжаваньні дарог, Валя залілася горкімі сьлязьмі.

Яна ціха ўсхліпвала, часам плакала голасна і плач яе разьлятаўся і нікнуў па шэрых і змрочных палёх.

...Доўга яшчэ хадзіла Валя. Прайшла па дарозе, павярнула да рэчкі, ішла берагам, ні аб чым ня думаючы, нічога не жадаючы... Вось і знаёмае месца. Паваротка ракі, адкуль ідзе яна проста аж да самага заводу. Бераг над кручай абмецены ветрам. Ні травінкі цяпер на ім, ні былінкі—пуста і гола. Да кручы павытуліліся,

папрыліпалі каросьлівыя, нізенькія кусты: дубняк, алешына, каравы абламаны бярэзнік.

На тым беразе нізкай і рэдзенькай цяпер шчоткай выглядае лазняк, а за ім грудзьяцца цёмныя купкі,— гэта стагі сена папрымярзалі да зямлі і чакаюць не дачакаюцца, калі па звонкім лёдзе захрыбасьцяць капыты і зарыпяць шклянныя палазы кляновыя.

А цяпер... вада. Чорная—з шэрымі адценьнямі месца, шархаціць яна карунамі прыбярэжнага цянюткага ільду і шолах гэты балюча аддаецца на сэрцы.

І страшна зірнуць уніз, дзе чорна і пуста. Дзе ўсё роўна ня ўбачыш у гэтай жудаснай навіслай над кручай цемрадзі, як круціцца вада, як расплываюцца па ёй з пенай кружэлкі, як бульбочка яна, падмываючы бераг. Толькі і чуён гэты шолах, гэтае ледзь чутнае булькатаньне. Ледзь чутнае, але грознае, руйнуючае, жудаснае, як жудасны вір... Залатыя ключы... «Найдзі залатыя ключы».

І ахінула мозак цяжкая неадчэпная думка. Пякучая крыўда апаліла сэрца, сашчапіла яго гарачымі абцугамі, ад якіх, здаецца, застывала кроў і рабілася суха ў роце. Нібы заслала вочы непраходнаю пялёнкаю нечага чорнага, безнадзейнага, праз якое няма выйсця, няма збавеньня, няма ніводнае сьветлае кропкі, ні радасьці, ні чаканьняў, ні сьветлых надзей... Загінула ўсё, знікла, як мары, як юнацкая моладасьць, як летняя раса, ад якой так падскаквалі ногі і рабілася весела, весела, хацелася сьмяяцца, цалаваць зямлю, усміхацца сонцу, што выходзіла з-за лесу ў клубок срэбных туманоў...

Усё роўна...

Цемрадзь, непраходная цемрадзь...

І ніхто ня будзе сьмяяцца.

І татка... нічога ня скажа татка...

Нахіліўшыся зірнула яшчэ раз Валя ўніз, пад кручу.

— У-у, страшна, страшна...

І здрыганулася ўсім целам. У жудасным страху забілася сэрца, вось-вось, здаецца, выскачыць з грудзей, разарвецца... Сьцяўшы зубы, пабегла Валя ад берагу, бегла шпарка, палахліва азіралася і бегла далей.

Стукала кроў у вёскі, палалі шчокі ў нязвычайным агні, цяжка ўздымаліся грудзі, ня чулася ні холаду, ні жорсткага ветру з поля.

— Толькі-б дамоў, хутчэй дамоў...

А ў вушшу стаяў гэты жудасны прыбярэжны шлах, грознае булькатаньне вады, у якім сьмерць—страшная, жудасная, чорная, як круча, як вір—па-таемны...

— Дамоў... Да роднага, даражэнькага таткі, да роднае хаты, дзе так цёпла цяпер, дзе так сьветла ад лампы, дзе так радасна і прытульна...

А раніцой, прышоўшы дахаты з начной зьмены, Антон кінуўся вобзём і доўга біўся сівой галавой аб надлогу, ірвучы ў няпрытомнасьці валасы. І баяўся зірнуць.

Са сьценкі, з жудасна вытрашчанымі ашклянелымі вачмі, на яго пазірала Валя... Быў пасінены твар і таякія страшныя, скручаныя сударгай рукі!..

Аборка спускалася з бэлькі...

Таварыш Анатоль у большасьці быў на раёнах праводзіў абсьледаваньні, расьсьледаваньні, інструктаваў ячэйкі, выпаўняў усю тую работу, якую і належала яму выпаўняць як інструктару акруговага партыйнага камітэту. І рэдкія былі выпадкі, каб ён тыдзень-другі прасядзеў бязвыезна ў горадзе,—усё ў дарозе—у раёне, у вёсцы.

Мала хто ведаў яго прозьвішча і кожны заўсёды веаў яго па імені. Гэта ўвайшло неяк у звычай і дзіўным было, калі хто-небудзь называў Анатоля поўным прозьвішчам.

Таварыш Анатоль быў вядомы як акуратны, спаўніцельны інструктар, праўда часам крыху марудлівы забывака і раскідлівы. Але гэта не перашкаджала асабліва рабоце. Гэта выяўлялася больш у дробязях. То ён забудзе на кватэры сваю запісную кніжку з дакладам, то тут-жа ў акругкоме згубіць сваю шапку і потым шукае яе гадзіну і, дарэмна прамарнаваўшы час, выпадкова знаходзіць яе ў сваім партфэлі. А часцей за ўсё прыходзілася ісьці да вартаўніка і прасіць на гадзіну—пакуль ня купіць новую—якую-небудзь старэнькую і залапленую, даваеннай формацыі лапавушку ці які саламяны брыль, калі справа адбывалася летам. Гэтыя шапкі даваліся такі ў знакі таварышу Анатолю, бо не праходзіла месяца, каб яму не давалося разы са тры забрысьці ў шапачны магазын.

Гэтая раскіданасьць і забывацтва сказваліся яшчэ часам і ў касьцюме таварыша Анатоля: то надзене нейкія недарэчныя порткі, то ў каўнерыку не хапае ўсіх

гузікаў, то ўзімку забудзе башлык і адмарозіць вуха, то ў чэрвені зьявіцца ў кажушку.

Ня меншыя дзіковінкi назіраліся і ў характары Анатоля: усё больш маўклівы, з нейкім удумлівым, асяроджаным, паглыбленым позіркам, а калі пачынае гаварыць, гады асабліва неяк блішчаць вочы і ў голасе адчуваецца ні то натхненне, ні то гарачае абурэнне, ні то нейкае раздражненне.

У прыватнай-жа гутарцы таварыш Анатоль меў звычай пераходзіць на што-небудзь нечаканае, раптоўнае, ня меўшае жаднае сувязі з тым, аб чым толькі таварылі. Ідзеш па вуліцы і гаворыш аб якім-небудзь раёне, аб гэі ці іншай ячэйцы, і раптам Анатоль пачынае аб другім:

— Вось, бачыш, дрэўца... Пасадзілі яго, каб яго гэта расло... А яго ўзялі і паламалі;—ну чые гэта, скажы, часаліся рукі?.. А гораду сады патрэбны, ой, як патрэбны, рабочаму чалавеку дыхнуць недзе... І харашы парк вышаў-бы на Савецкай вуліцы, каб ня гэтыя паганья рукі...

І гэта ня было манілаўшчынай. Усе прапановы Анатоля па тых ці іншых вывадах, па самых складаных забытаных справах былі заўсёды дзелавымі і практычнымі. Ніхто не надаваў асаблівага значэння дзівацтвам таварыша Анатоля, усе звыкліся з імі, лічылі іх патрэбнымі, уласцівымі толькі яму, як чалавеку-дзіваку, як уласцівымі толькі яму і гэтыя сівыя валасы на галаве, аб якіх запытаў калісьці жартаўліва вясёлы ўпраўдзел:

— І калі табе быў час пасівець з дзевяноста восьмага году.

— Сам пасівецеш, аб усім ведаючы,—адказаў смяючыся таварыш Анатоль і на тым абарваў гутарку.

А дзеве машыністкі акругкому, дык тыя называлі Анатоля найначай як «замарожаны», а другая—«нейкі недапечаны ўсё-ж ткі...». Але абедзвэ сыходзіліся на тым, што «недапечанага», дык бадай нічога і ня знойдзем у ім, а што «замарожаны», дык гэта так неяк у яго ўсё ня так, як у другіх людзей, дзівак-чалавеча, ды і годзе... Да таго-ж, каторы год нежанаты, жыве, як воўк, і даглядзець часам некаму. І нават на вечары спайкі, калі Анатоля не ўдалося ніякім чынам спакусіць на скокі, адна з машыністак пакрыўджана кінула яму ў вочы:

— Эх, вы... замарожаны вы чалавек...

І таварыш Анатоль нічога не адказаў, толькі неяк вінавата ўсьміхнуўся, нерашуча павярнуўся на зэдліку і потым зноў стаў назіраць за скокамі, за сьпевамі, за ўсёй шумлівай, вясёлай гульніей моладзі. І трошачкі крыўдна стала на сэрцы і сумна.

«Замарожаны».

«Чаму?».

І ўвесь той вечар,—а гэта было вясной—Анатоль адчуваў сябе кепска. Яшчэ не сьцямнела, ён вышаў на вуліцу і доўга, бяз усякае патрэбы, блытаў па ёй, глядзеў як мігцяць на слупох літары, як асабліва павясяньняму поўняцца вуліцы людзкім гоманам, і перамоўным, незьясьнімым пахам нясе ад садоў, ад дрэў.

Потым Анатоль сядзеў у сталоўцы... І доўга сядзеў... І чамусьці здавалася надта цяжкай шклянка кавы—такою непамерна вялікай. Уважліва аглядзеў яе, але шклянка была, як шклянка, звычайная цэраб-копаўская, грубая шклянка. І такі самы звычайны сподак з адбітым краёчкам.

А калі падышла офіцыянтка і разьлічваючыся дала рэшту, таварыш Анатоль нечакана запытаў:

— Што гэта ў вас?

Ён глядзеў на шырокую жоўта-шэрую пляму на грудзях на хвартуху—мусіць разьліла суп, падаючы на стол. І нічога тут дзіўнага, і запытаў ён так... А дзяўчына зірнуўшы к долу, адразу засаромілася і, густа пачырванеўшы, пашла моўчкі ад стала. Пачырванеў таксама Анатоль, адчуваючы нейкую нікаватасьць, і пасьпішыў да кватэры.

Гэта было ўсё вясной.

А спраў так многа, многа, няма часу думаць аб чым-небудзь іншым, што ня мае непасрэднага дачынення да службы, да абавязкаў, да сваіх шматлікіх разьездаў.

І кепска-ж езьдзіць у халады, ды па дрэннай дарозе! Вось і цяпер, пратрасіся, паспрабуй, гэтыя паўсотні вёрст да заводу на балагольскіх санках. І таварыш Анатоль крыху злуе. Злуе на тых, хто псуе жыцьцё, хто робіць ня так, як трэба рабіць, хто займаецца паскудзтвам, хто замест жывой і карыснай справы заводзіць васьм гэтыя брыдоты, каторыя адымаюць толькі час, адрываюць людзей ад бягучых і неадкладных спраў.

— Ці мала цяпер работы ў раёне, а вось трэба сакратара райкому ўзяць, ды яшчэ каго-небудзь у камісію.— думае ён, успамінаючы загад сакратара акругому аб расьсьледваньні спраў на гуце.

— І живуць-жа вось... Людзі—назваецца... Але хто гэта пісаў, мо' знаёмыя хлопцы... але дзе там, ніколі яшчэ ня быў на гуце... Паглядзець хіба яшчэ...

Таварыш Анатоль дастае з портфэля вялікі, аж на поўны аркуш паперы, ліст і ўважліва яго перачытвае, прапускаючы ўсякія звычайныя ўступы, якія робяцца ў кожным офіцыйным лісьце ў акругком, ён пераходзіць да сутнасьці:

«...Політыка дырэктара, хоць ён і партыец, для нас зусім незразумелая. Яна выклікае ўвесь час незадавальненне рабочых, асабліва падручных. Заўком бязьдзейнічае... Ніякіх грамадзкіх арганізацый няма, якую-б то ні было культурную працу цяжка наладзіць, бо з усіх бакоў сустракаеш толькі перашкоды... Комсамольская ячэйка зусім развалілася, там неадкладна трэба зьмяніць сакратара, які зусім няздольны кіраваць комсамольцамі і іх выхоўваць: малаактыўны, няпільны, ды і з заможнае сям'і к таму, ні ў чым новым не зацікаўлены, абы было добра бацьку, які такі нішто разам з ім зарабляе—абодва майстры, ды яшчэ маюць гаспадарку... П'янства, карцёж, пануе над усім хуліганства. Зьдзекі над работнікамі. Зьдзекаваліся над работніцай-яўрэйкай... цяпер ляжыць у больніцы, згвалцілі. І ўсе маўчаць... І нібыта нікому няма справы... Трэба рашуча зьмяніць... Просім...».

І ўнізе подпісы: Аляксандар Каводла і Яшка
Логінаў.

— Нарабілі, калі толькі праўда... Нішто сабе пра-
цаўнікі...—і агледзеўшы з усіх бакоў ліст, памацаўшы
яго дабротнасьць, зірнуўшы на сьвет паперу (Анатоль
працаваў калісьці на папяровай фабрыцы), ён захаваў
ліст у портфэль, ямчэй падкамячыў пад сябе і аддаўся
сваім думкам.

Звычайна ўлетку ён што-небудзь чытаў у дарозе, а
цяпер гэтага ня зробіш, халадэча. Цераз рагожную
будку пачынае пад вечар забірацца золкі сіверны ве-
цер, шархаціць сухім сьнегам па будцы, калюча шчып-
ле за нос і кусаецца недзе там за нагу, дзе незашыты,
мусіць, заднік у валёнку. «Абавязкова прыдзецца за-
ладзіць, бо потым і ня выедзеш, яшчэ больш разый-
дзецца. Каб не забыцца вось толькі часам... А паскуд-
ная штука мароз, і сьнег гэты... Ну яго к ліху...»—
думае Анатоль, і ямчэй затуляецца ў салому, каб ня
веяла з боку, каб было зацішней. У саломе цяплей, ад
роўнага пакачваньня санак і ад рыпу палазоў хіліць
да сну, соладка дрэмлецца і доўгаю чарадою плывуць
думкі: аб сьнезе, аб марозе, аб сёнешніх справах, аб
далёкім, але заўсёды такім памятным і яскравым—
дзяцінстве...

— Вось, скажам, сьнег. Ня рад я яму, як ліхой
бядзе... А калісьці, як ашалелы бегаў пры першых
сьняжынках. Як-жа: сьнежкі, санкі, а пакоўцацца па
ільду... гатоў не палуднаваўшы дзень прабегаць... І ня
толькі сьнег... І летам, і ўвосень былі свае прынады.
А вясной, калі разальюцца першыя раўчакі, зашу-

міць паводка па лашчынах... А першы жаўранак, а першая пралеска ў лесе, а раннія вясеньнія вечары, калі так цвёрда пад нагамі аддаецца зямля, храбусьцяць ільдзікі, а ў паветры струменіць нешта дзіўнае, нязвычайнае, нібы пах цяпла, нібы хмель такі падбадзёраючы, такі дзіўна-чаруючы. А першыя баранчыкі на лазе, а першая муха—дззы-ы-ы... і так прыпякае сонца, аж курацца парай сьцены і ўвачавідкі падсыхаюць двары. І сам як заварожаны, зачарованы— і першым лістком, і першаю мухай.

Цяпер нішто не кранае сэрца, нішто ня дзівіць, не захапляе, ня радуе. Ні вясна, ні лета. Вось і восень неўзаметку перакінулася ў зіму, і няхай сабе, на тое яна і зіма, яе чарод. Будзе вясна і таксама адбудзе сваю чаргу. І яшчэ вясна, і яшчэ вясна—пройдуць усе сваёю чаргой, і што з таго?

Але бываюць часам хвіліны, калі Анатолю хочацца паранейшаму, падзіцячаму адчуваць прыгожасьць жыцьця, прыгожасьць прыроды ў яе найлепшых зьменах і зьявах. Хочацца паранейшаму прагна ўдыхаць у сябе ўсе чараваўшыя калісьці пахі вясны, зьліцца душой з яе трапяткім дыханьнем, з пераліўчатым булькатаньнем першага раўчака, усхвалявацца першай зялёнай травіцай, такім вясёлым па вясне курлыканыем жураўлінага статка, першым дажджом, калі так прыгожа зеляніцца першая мурава на ўзгорках і распускаюцца клейкія лісткі бяроз...

Хочацца ня толькі дзіцячае радасьці, хочацца проста быць звычайным чалавекам, які адчувае радасьць, які можа перажываць, які можа кахаць, ненавідзець...

— І ня можа...

Ці зачарсьцьвела сэрца і зрабілася цвёрдым на камень? Можа гэтыя справы, справы і справы... Не... Нешта другое тут... Нечага не хапае, а чаго—над гэтым часта думае ў свабодных хвіліны Анатоль і ня можа ні да чаго дадумацца.

«Замарожаны».

— Так, замарожаны...

І ўзьнікаюць успаміны з недалёкага мінулага. У іх няма нічога радаснага, нічога ня знойдзеш у іх асабліва вясёлага, усё цяжкае, часам жудаснае...

...Эшалён замарожаных чырвонаармейцаў за Уралам... выгружалі і складалі вялікімі штабэлямі, і чалавечыя рукі і ногі былі падобныя на дрэва—гулка стукалі ў вьчэрнім змроку...

...Станцыя Чаляба ў дваццаць першым... Груды наміраючых ад голаду і марозу... Прадсьмяротна мяўкае сухарэбрае, аблезлае кацянё, і хваткія пасіпельныя і высахлыя пальцы двух хлапчукоў, якія заняпалымі вачмі і пачарнелымі тварамі з прыліпшаю да касьці скураю, падобны на мерцьвякоў,—разрываюць кацянё паналам... І страшныя гэтыя твары, у крыві і з такімі злавеснымі аганькамі ў вачох.

І тут-жа:

— Дзядзечка, дай на вар—душу адагрэць...

І маленькая—не разабраць: дзяўчынка ці жанчына:

— Дзядзечка, палюбі за цукар, за адзін маленечкі кавалачак цукру...

І пад парканамі сухарэбрыя трупы.

І галоўнае, галоўнае... Што галоўнае? Усё галоўнае, усё аднолькава важнае і аднолькава страшнае.

...Дваццаты год... Капаткевічы... Пад стольлю людзі, вісяць на круках, не зварухнуцца... Выбітыя рамы, разбітыя шафы, уцалелае ложка на падлозе, спаленыя хаты і людзі... І жудасная ноч. Адхон... Жоўты вільготны пясок і сьнег... І маленькае дула здаецца вялікім-вялікім, як неахопнае жорала найвялікшай у сьвеце гарматы... І сіні рубец. Над самым дулам сіні рубец, і вочы—ні то злосныя, ні то бязуважныя...

— Толькі і засталася ў памяці—«сіні рубец». А болей ня помніцца. Ня трапілі у сэрца, разбілі ўвесь бок... Многа страціў крыві... Падабралі сяляне і перадалі чырвоным, дзе і трапіў у шпіталь і сяк-так выхадзіўся. Аб усім гэтым і даведаўся ў шпіталі, калі ачуняў... Таварышы-ж засталіся там, пад адхонам, дзе лаза, дзе сьнег, вада і дзе жоўты пясок.

Мо' таму і «замарожаны»?

А хто яго ведае.

І ёсць адзіная радасьць: жывём, і ніколі гэтага ня будзе, ніколі гэтае больш не вароціцца, ніколі, ніколі...

*

Толькі ноччу зьявіліся на завод. Начавалі ў клубе на саломе. За саломую бегаў кудысьці Кавэдла, які прынёс і некалькі коўдраў, пару падушак і вынес яшчэ з свае баковачкі чыстую посьцілку.

— Вось тут каля печы і пасьцілайцеся, цяплей будзе...

Было позна, усіх хіміла да сну, распачынаць справу ня варта было, бо ўвесь пасёлак даўно спаў, толькі гута паблісквала скрозь вокны сотнямі сузор'яў-агнёў.

А назаўтра ўсё следства пашло раптам зусім нечаканым кірункам і прывяло да зусім неспадзяваных вынікаў. І так хутка ўсё гэта зрабілася, што для шмат каго ўсё заставалася дзіўным і незразумелым, аж да самага вечара, калі адбыўся агульны рабочы сход заводу.

...Каб дырэктар заводу, усім вядомы за пяць год Анатоль Іванавіч Гарашчэня... ды ня быў Анатолям Іванавічам... а зусім нейкім другім... зусім нейкім чужым чалавекам... ды яшчэ якім... белапагоньнікам... не... няясна нешта, незразумела...

І ўся гута, як устрывожаны вулей, шумела, перагаварвалася. Людзі збіраліся купкамі, і ўсе дзіву даваліся і як, якім чынам мог ачмураць на працягу цэлых год гэты чалавек?

— І як гэта мы не заўважылі?

— А дзе-ж былі вочы?

— Нядарма я часта глядзеў...

— Ото-ж ты глядзеў, ды ня бачыў, бо вочы, мушці былі на почапцы.

І шмат каму стала ясным і зразумелым шмат з таго, аб чым раней перашэптваліся ў цэхах, па завугольлю, на вуліцы, «дырэктар гне, здаецца, ня туды, куды трэба», «ні за што, ні пра што пакрыўдзіў старога рабочага»... І шмат чаго ўзьнікала ў думках, у ўспамінах за пражытыя апошнія пяць год. А заўкомаўцы і комсамольцы хадзілі і ног пад сабой ня чулі і было сорам

глянуць людзям у вочы, было неяк прыкра, ніякавата і крыўдна...

А адбылося ўсё хутка і проста. Раніцою таварыш Анатоль з двума райкомаўцамі зайшоў у кантору заводу. Пакуль з'явіўся дырэктар, пераглядалі на сьценах дыяграмы, здымкі заводу, розныя чарцяжы і пляны і расклады працы. І калі ўвайшоў дырэктар, усе так звычайна прывіталіся з ім і расьселіся на рэдкія зэдлікі, што стаялі вокал дырэктарскага стала. І тут здарылася гэтае нечаканае і неспадзяванае. Таварыш Анатоль, папраўляючы пад сабой рыпнуўшы зэдлік, зірнуў у твар дырэктара і адразу неяк здрыгануўся і ўвесь твар яго стаў белым, белым. Широка адчыненымі вачмі ўзіраўся ён у дырэктара, і ўсе глядзелі на таварыша Анатоля, нічога не разумеючы і пацінаючы плячмі. Сам дырэктар непакойна заёрзаў на сваім крэсьле і нерашуча аглядваў свой касцюм, рукавы, запытліва зірнуў на другіх.

— Ён... ё-о-н...—вырвалася раптам са зьбялелых вуснаў таварыша Анатоля.

— Рубец... сіні рубец...—тут-жа мільганула маланкай думка,—ня хто іншы як ён...

Дырэктар насыцярожыўся.

Інструктар акругкому спакваля падняўся з зэдліка і, падыходзячы да стала і ня зводзячы позірку з вачэй дырэктара ціха, прыглушаным шэптам стаў запытваць яго:

— Таварыш... дырэктар... а-а... скажэце... я-я-к ваша прозьвішча?

— Я вас не разумею, таварыш інструктар, што за допыт і ў гэтакай, выбачайце, нязвычайнай форме.

— Я пытаю ваша прозьвішча.

Відаць было, як дырэктар на хвіліну замяшаўся, але толькі на хвіліну. Ён стараўся трымацца спакойна, але з таго, як непакойна перабягалі яго вочы з аднае рэчы стала на другую, відаць было, што ён нечым таксама ўсхваляваны.

— Я здзіўлюся запытаньню... Маё-ж прозьвішча ведаюць усе... ведаюць усе, як аблупленага... ведаюць вась і таварышы з райкому. Запытайце любога рабочага і ён вам скажа маё прозьвішча... Ну, калі такая патрэба, прозьвішча маё... Гарашчэня...

— Так... прозьвішчы ў нас адны, значыцца... А як ваша імя, ваша поўнае прозьвішча?

— Ну... што-ж, дазвольце, такім чынам, прадстаўіцца: Анатоль Іванавіч...

— Ого! дык ня толькі прозьвішчы ў нас адны, а аказваецца, у адзін дзень нас хрысьцілі, ды і бацькі імёнамі сышліся...

Усе, хто сядзеў навокал: і райкомаўцы і некаторыя рабочыя, якія зайшлі па тэй ці іншай патрэбе ў кантору, здзіўлена пераглянуліся: такі-ж нязвычайны выпадак з прозьвішчамі. Але ўсе нічога не разумелі. Сам дырэктар, які зрабіўся чырвоны на мак, сіліўся нешта ўспомніць і ніяк ня мог. Інструктар-жа даваў адно за адным пытаньні:

— А скажэце, паважаны таварыш дырэктар, вы ня памятаеце часам... Капаткевічы... дваццаты год... Пяць расстрэленых пад адхонам чырвонаарм...

Не пасьпеў даказаць інструктар, як дырэктар шпарка падняўся з крэсла, памкнуўся быў нешта рукою ў кішэню... але тут-жа неяк абмяк, зноў сеў нерашуча за стол і, ахапіўшы аберуч галаву, сядзеў і маўчаў, гледзячы кудысьці ўніз на аблуплены і закапаны чарніламі край стала.

— Ну, як-жа будзе, таварыш Га-ра-шчэ-ня?—прагаварыў інструктар, чамусьці націскаючы і расьцягваючы апошнія слова.

Дырэктар маўчаў. Маўчалі ўсе прысутныя і чакалі, чым-жа ўсё гэта скончыцца. Урэшце дырэктар пачаў гаварыць. Гаварыў, неяк глуха, прыдушана, нібы словы ляцелі не ад стала, а даляталі з-за тоўстае сьцяны, даляталі кароткімі абрыўкамі.

— Ну... я... чаго-ж таіцца... Нічога ня ўтоіш... Я не... Гарашчэня... я... я... Граеўскі... Але скуль-жа зьявіліся вы?

— Гэта ня цікава... Паручнік?

— Паручнік... Граеўскі... Але што з таго... То старае і мінулае... я служу савецкай уладзе, я чырвоны дырэктар...

Усе прысутныя адразу паўставалі са сваіх месц, згрудзіліся бліжэй, заварушыліся, забегалі, узняўся шум, гоман: нехта некага зваў, даваліся дзіўныя распаражэньні, нехта пабег за міліцыяй.

Тут-жа «Анатоль Іванавіч» быў адразу арыштаваны.

1964 г.

*

Калі вечарам Анатоль Іванавіч, самы сапраўдны Анатоль Іванавіч—інструктар акругкому ішоў у клуб на агульны сход рабочых, ён прыпыніўся на некалькі хвілін ля заводу. Ужо сьцягнула і ў гэтай цемрадзі нэчы залатымі блэсткамі мітусіліся ў вокнах заводу аганькі. Ёх было многа-многа і яны мігцелі бесьперастанку: адны зьнікалі і на іх месцы апісвалі дугі новыя, другія—і так увесь час. Аганькі рассыпаліся снапамі іскраў, адны, здаецца, расьлі ўсё болей і болей, цямнелі і гасьлі, і на іх месцы, плаўна зыбаючыся ў чорных рамках вакон, узьнікалі новыя.

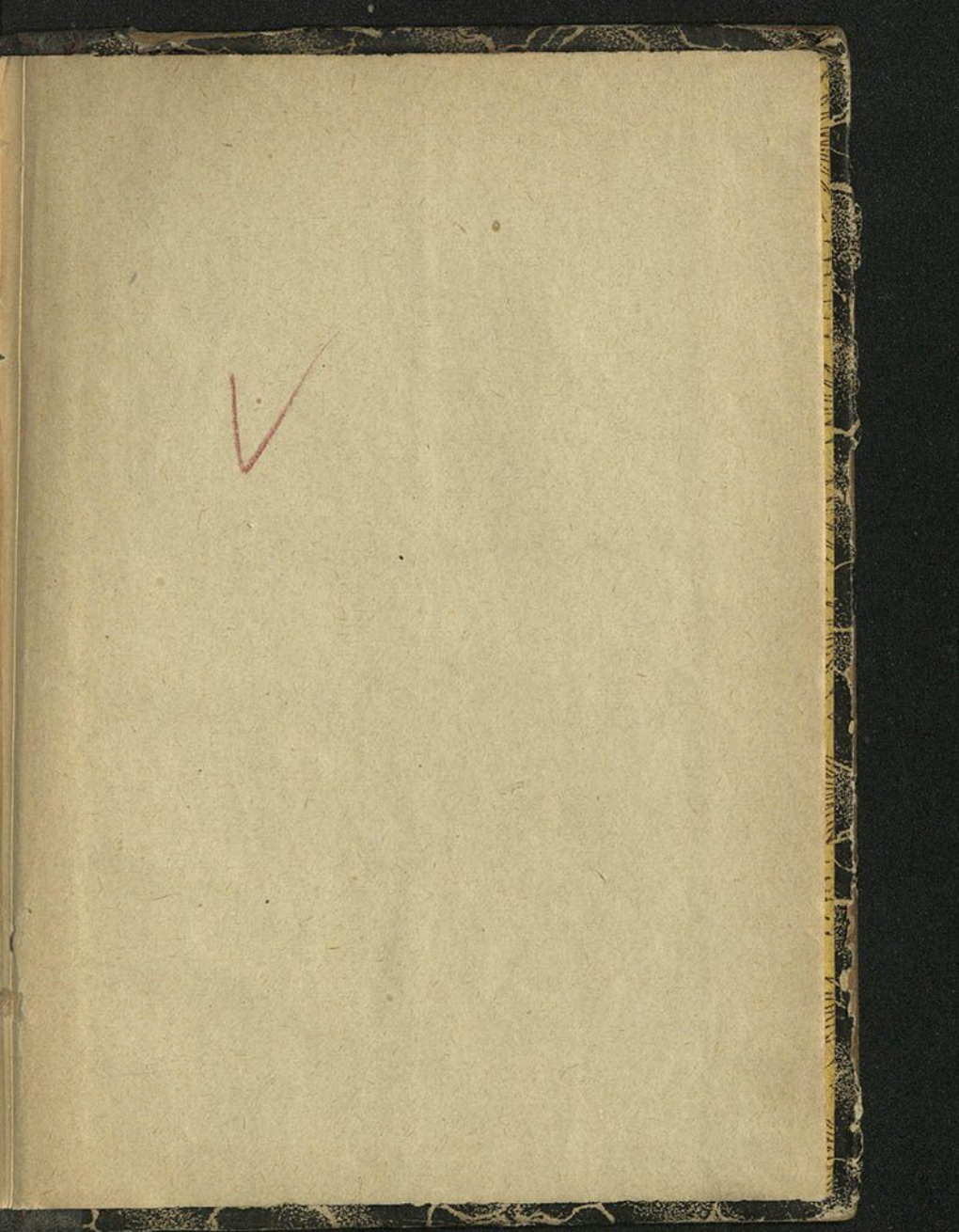
А за гугай глуха гудзела заводзкая лесапільня і здавалася, нібы нейкае чудзішча закулі чалавечыя рукі і рычыць гэта чудзішча, гудзіць сваімі сталёвымі галасамі і, паслухмянае і пакорнае, кідае з пякельных вачэй залатыя і срэбныя іскры...

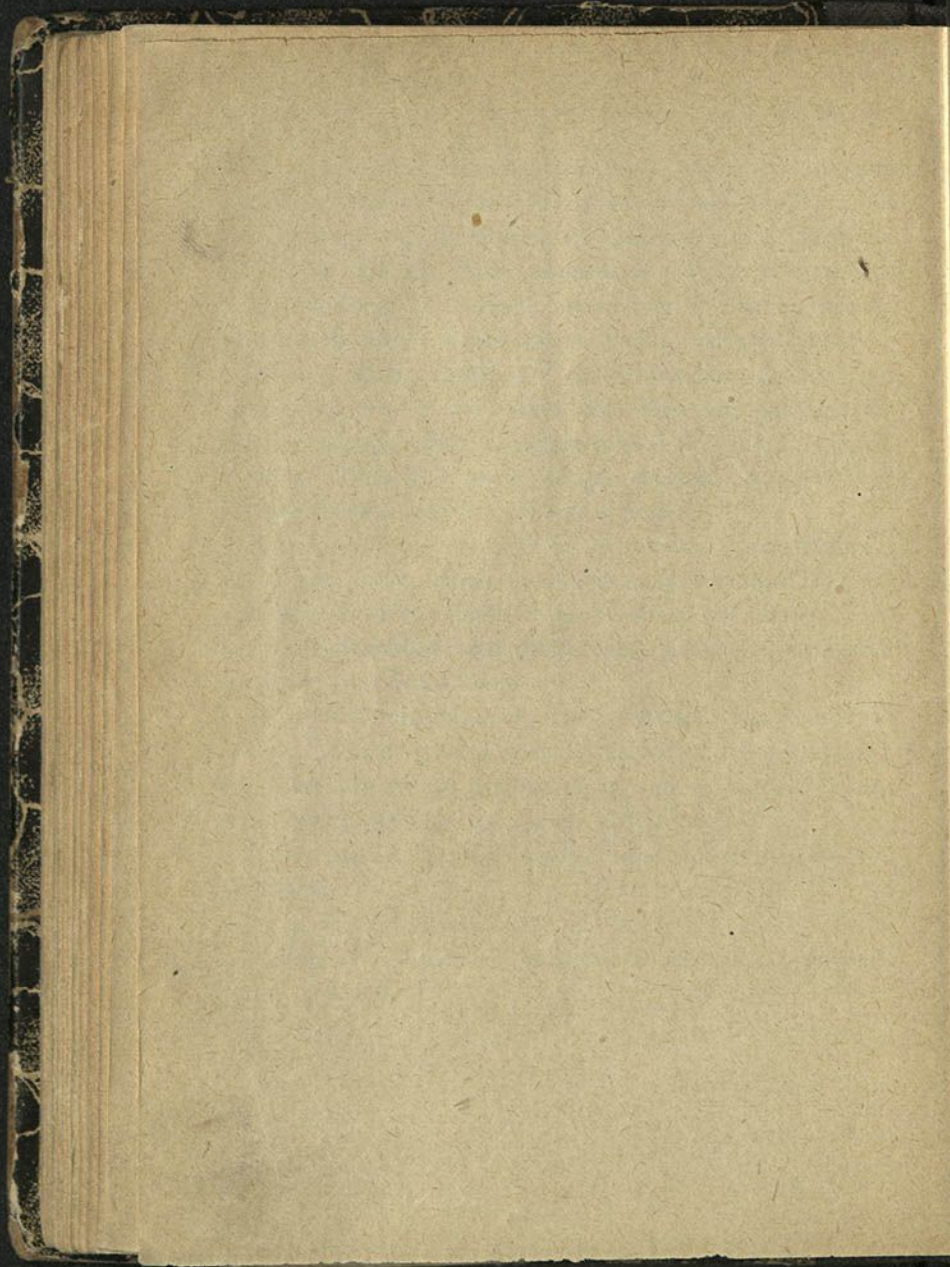
— Прыгожа!—мільганула ў думках Анатоля Іванавіча. І ўздыхнулася неяк лёгка-лёгка... І так весела стала на сэрцы як ніколі-ніколі, нібы адваліўся камень, які ціснуў сэрца гэтка доўгія гады.

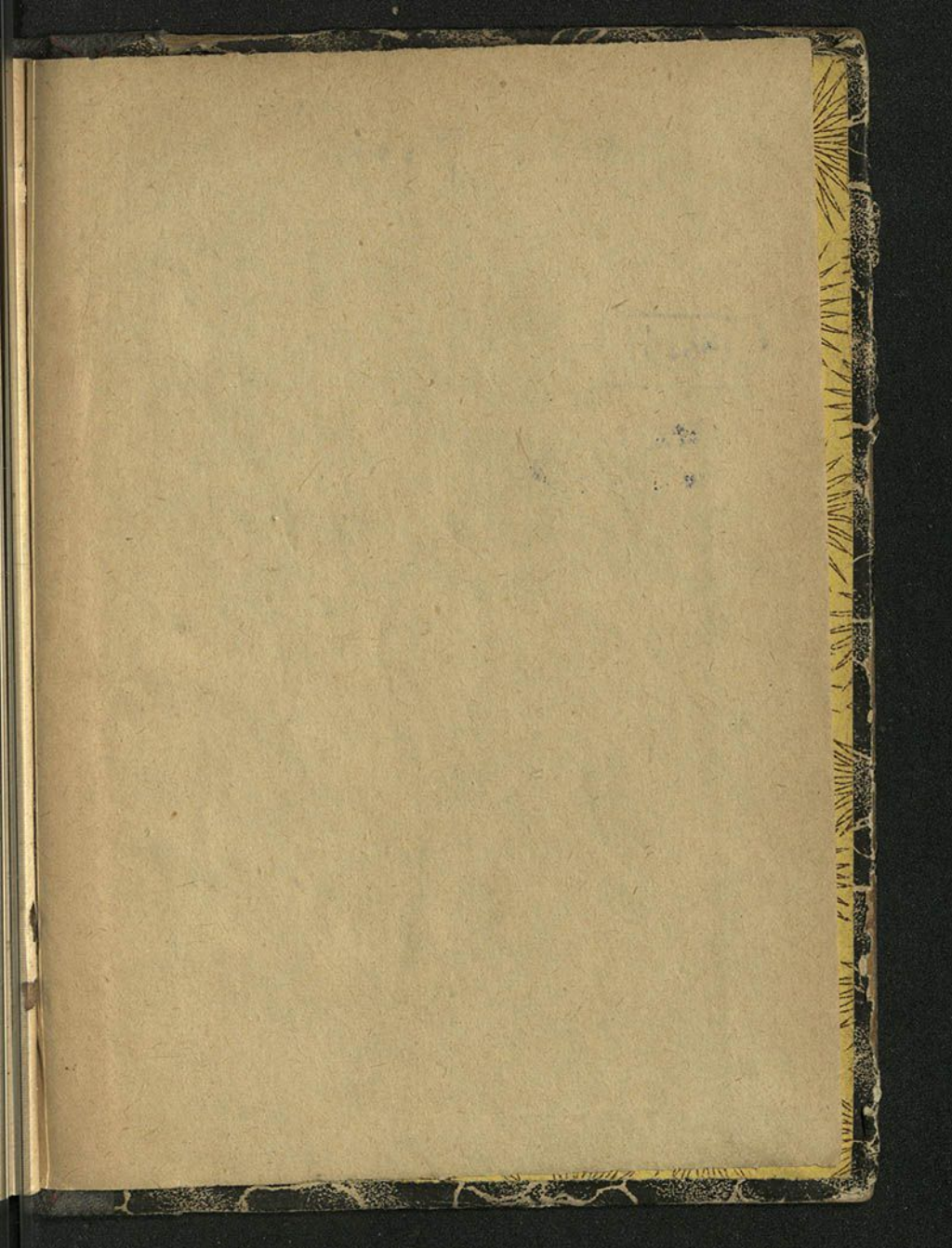
А пад нагамі рыпеў сьнег і нібы дражніўся «а ну, прабяжы!»

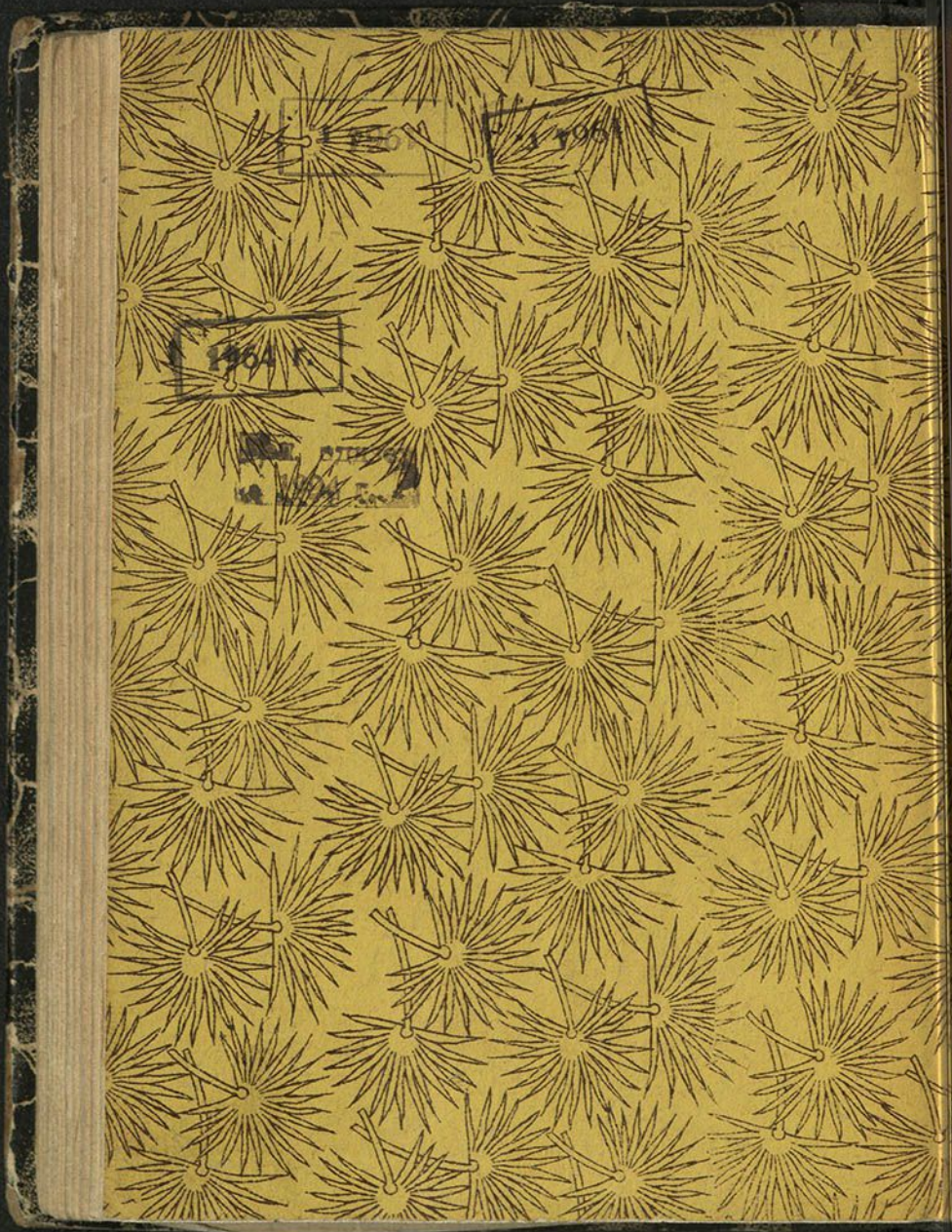
І Анатоль Іванавіч усмехнуўся.

Усмехнуўся цёпла і радасна, і бадзёры, і вясёлы пашоў у клуб.

80000002592668

